PRIV. DOC.
ALEKSIJE JELAČIĆ

SELJAČKI POKRET

U HRVATSKOJ I SLAVONIJI GODINE 1848.-9. I UKIDANJE KMETSKE ZAVISNOSTI SELJAKA

1 9 2 5

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU.

POPIS NEKIH RADOVA ALEKSIJA JELAČIĆA

(ruska slova su iz štamparskih razloga transkribirana latinicom.)

1. Kratkij obzor istoriji Greciji i Rima (po P. G. Vinogradovu). 16⁰. Kijevo 1909.

2. D. N. Ovsjaniko-Kulikovskij. Gogolj kak pisatelj (prikaz »Izvjestija Samarskago Narodnago Univerziteta«. 1909.).

3. Feodalizm v Rossiji (književni pregled id. 1910.).

4. Nik. Andrejev. Kulturno-istoričeskija čtenija iz istoriji Rossiji (prikaz. id. 1911.).

5. Serija književnih prikaza različnih kulturno-naučnih i istorijsko pesničkih dela, oštampana u bibliografskom časopisu »Čto i kak čitatj djetjam« gg. 1912.—17.

6. Jubilejnaja literatura, vyzvannaja stoljetijem otečestvenoj vojny (književni pregleg id. 1912.—13.).

7. Serija mnogobrojnih izvornih članaka iz ruske i opšte istorije, štampana u kolektivnoj radnji »Novi Enciklopedičeskij Slovarj Jefrona«, počev od sv. V., Petrograd 1911. i sl. (krupniji su članci izbrojeni posebice pod. br. 8—18.).

8. Batenkov. 9. Basargin. 10. Bjelozerskoe knjažestvo. 11. Vasilij III. 12. Vassjan Kosoj. 13. 13. Glossolalija. 14. Dary Sv. Duha. 15. Duhobory. 16. Jekaterina. II. 17. Žitija Svjatyh. 18. Irvingijane. 19. Očerki po istoriji Vizantiji pod redakcijej i s predislovijem prof. V. N. Beneševića I.—IV. 8⁰. Pgr. 1912.—15. (u ovoj kolektivnoj radnji Al. Jelačić sudelovao je kao jedan od prevodilaca i pomoćnik urednika, te jedan deo II. sv. izašao je kao posebno izdanje pod naslovom: »Gosudarstvennyj stroj Vizantijskoj Imperiji« D. B. Bjuri. Perevod A. K. Jelačića pod redakcijej prof. V. N. Beneševića. 8⁰. Pgr. 1912.).

20. P. N. Miljukov. Glavnyja tečenija ruskoj istoričeskoj mysli (prikaz »Ruskaja Škola«. 1913.).

PRIV. DOC. ALEKSIJE JELAČIĆ

SELJAČKI POKRET

U HRVATSKOJ I SLAVONIJI GODINE 1848-1849

STUDIJA IZ HRVATSKE SOCIJALNO-POLITIČKE I KULTURNE ISTORIJE

1 9 2 5.

TISAK »TIPOGRAFIJE« D. D. U ZAGREBU.

IZDANJE PIŠČEVO

OD OVOG IZDANJA ŠTAMPANO JE

STO NUMERISANIH PRIMERAKA

NA FINIJEM PAPIRU

MILOJ SENI SVOJE VASPITAČICE STARE MAJKE

(† 11./I. 1912.)

POSVEĆUJE SVOJE DELO U NAJVEĆOJ SMERNOSTI

AUTOR

PREDGOVOR.

U zimu g. 1920./21., nakon dolaska iz Rusije i posle odmora od strašnih doživljaja, počeo sam da mislim prvo o tome, kako da platim dug svoj za pokazano gostoljublje zemlji koja je mene, u teške dane, bratski prigrlila, drugo o tome, kako da se vratim na moj glavni posao — naučni rad, od koga su me odvukli rat i revolucija. Po zrelom razmišljanju našao sam, da naučni rad na istorijskom neutralnom području i to poimence domaće istorije može da bude rešenjem tih pitanja.

Prvo, putem prepiske sa g. drom. Franjom Fancevim, ravnateljem Kr. Sveučilišne Knjižnice u Zagrebu, onda u razgovorima sa g. drom. Stanojem Stanojevićem, profesorom Univerziteta u Beogradu, te g. drom. Ivanom Bojničićem pl. Kninskim, ravnateljem Kr. Zemaljskog Arkiva u Zagrebu i g. drom. Emilijem pl. Laszowskim, odsečnim Savetnikom, zamislio sam temu, koja je postala naslovom ove knjige. Tek 1922. u leto i u jesen (koristeći se dopustom, koji mi je odobrilo Ministarstvo Prosvete) boravio sam u Zagrebu i putovao sam po celoj Hrvatskoj i Slavoniji radi prikupljanja građe za moju temu. U toku rada uvideo sam da treba ući dublje u postanak kmetskih odnosa, te sam prikupio golemu građu za te odnose počev od XVII. stoleća.

U zimu g. 1922./3. obradio sam svoju građu, ali zbog ogromne njene (ali ipak nedovoljne za temeljan rad) količine ostavio sam za kasnije vreme pisanje veće studije o hrvatsko-slavonskom seoskom stanovništvu u novije doba, te se zadovoljio užom temom specialno o prilikama g. 1848./9.; pri tome sam se svesno ograničio na prouča-

vanje čisto lokalnih prilika, jer taj socialni pokret imao je najviše lokalno poreklo i lokalni značaj; od spoljašnih faktora tu je samo mađarska propaganda ozbiljno dolazila u obzir, te sam je proučio i izložio (na osnovu domaćih vrela).

U mome radu u Kr. Sveučilišnoj Knjižnici u Zagrebu spomenuti g. dr. Fancev, ravnatelj, kao i celokupno vredno osoblje te doista kulturne institucije išli su mi sve vreme na ruku. U Kr. Zem. Ark. gg. dr. Iv. Bojničić, ravnatelj, savetnik Dr. Em. Laszowski i tajnik Dr. Iv. Nađ, arkivari, te Dr. Petar Karlić, sveučilišni docent, neobično mnogo su mi pomogli; Dr. Karlić sudelovao je pored toga sa neobičnom dobrotom u čitanju nekih korektura. Dokumenti ove znamenite Arkive štampaju se sa dozvolom Ravnateljstva.

U Zagrebački, Varaždinski, Požeški, Vukovarski Županijski Arkiv bio sam pušten na rad ljubaznom privolom kr. županijskih oblasti. Gg. kr. podžupani Dr. Jambrišak u Varaždinu i Ljudevit Gaj u Vukovaru bili su naročito predusretljivi. Kancelarijsko osoblje nije odbilo da me pomogne u dosta neprijatnom poslu vađenja starih punih prašina spisa. G. Stevo Petrović, književnik u Zagrebu, te g. Julije Kempf, kr. školski nadzornik, te istoričar Požege, u Požegi mnogo su mi pomogli pri upotrebi dotičnih županijskih arkiva. Na žalost u Belovaru g. kr. podžupan Dr. Zdravković, i pored preporuke Jugoslavenske Akademije i Kr. Zem. Arkiva, nije mi odobrio da uđem u Žup. Arkivu, tražeći da mu podnesem odobrenje Ministarstva Agrarne Reforme, jer se bavim agrarnim pitanjem. Zato u knjizi ima mala praznina o prilikama Križevačke Županije, jer nisam mogao više da se vratim u Belovar.

Kada je došlo do obrade moje teze, obratio sam se opet na g. Dra. St. Stanojevića i g. Dra. Ferda pl. Šišića, člana Jugoslavenske Akademije, čijim sam se autoritetnim uputstvima mnogo koristio. G. Dr. Šišić, koji je moj manuskript proučio, potpuno ga je odobrio za štampu, te mi pismeno to javio u pismu veoma povoljnom za moj rad, koje je mene jako utvrdilo u nameri da

svoju studiju objavim. Pored toga je g. Dr. Šišić spomenuo moju radnju u svome članku »Ban Jelačić i kmetovi« štampanom u decembru g. 1923. u »Jugoslavenskoj Njivi«. Tim se člankom nisam mogao koristiti, jer je moj rad bio već završen, ali upravo taj članak je potvrdio one rezultate do kojih sam ja došao proučavanjem iste građe kojom se služio g. Dr. Šišić (pored te građe g. Dr. Šišić upotrebio je još neku, koja meni nije bila pristupačna).

Najzad savetao sam se o nekim pitanjima sa g. Vladimirom Mažuranićem, predsednikom Kr. Banskoga Stola u m., te bivšim predsednikom Jugoslavenske Akademije, i on me je upozorio na izvesne stvari, te mi stavio na raspoloženje svoju zbirku letaka i novina iz g. 1848./9.

Kada sam radnju konačno obradio, nisam je na žalost mogao da branim kao doktorsku tezu na Zagrebačkom Kr. Sveučilištu, kuda je ona posve spadala, i to zbog stanovitih žalosnih prilika, u ocenu kojih ne mogu da ulazim. Zato sam je podneo u Ljubljani, gde su je gg. Dr. Nikola Radojčić, te Dr. Ludmil Hauptman, redovni profesori, prihvatili.

Radnja ne bi nikada mogla da izađe na svetlost, da mi nije moj dobar prijatelj i kolega g. Dušan Ljotić, profesor u Skoplju, pomogao u njenoj stilističkoj obradi, što je bilo od velike potrebe, jer hrvatsko-srpski jezik nije za mene materni.

Zbog učešća u radu jednog »ekavca« (g. Ljotića) knjiga je sva, i ako raspravlja pitanje najviše iz istorije Hrvata (mnogo manje se govori o slavonskim Srbima), pisana »ekavštinom«, na koju sam navikao radeći i živeći stalno u Južnoj Srbiji. Iz toga razloga, štampajući odlomke iz dokumenata i novina epohe, ja sam ilirsku značku »ě« svuda zamenio sa »e«, a ne sa »je« i »ije«, kako bi to upravo u većini slučajeva trebalo. U ostalom pravopis sam svuda modernizirao, tako da sam izbacio »e« u rečima kao što su »brzoća«, »srce« i tome slične, »h« u drugom padežu množine, izmenio sam izraze »po novinah« i tome slične sa »po novinama«. Samo u nekim dokumentima, naročito interesantnim zbog lokalne i dialektološke boje, ja

sam sačuvao pravopis (osim značke »ě« iz štamparskih razloga).

Radnja je bila već potpuno završena, kada sam mogao da dođem u Vukovar. Arkiva Sremske Županije nije mi dala ništa naročito novog i važnog, dva sam iz drugih vrela nepoznatih dokumenta ove arkive štampao u dodacima.

Završujući ovaj predgovor smatram za svoju dužnost, da svoj spomenutoj gospodi te ustanovama izrazim svoju najtopliju, najsrdačniju zahvalnost. U isto vreme meni je neobično prijatno naglasiti, da sam se boraveći u Zagrebu, pa i svuda po Hrvatskoj i Slavoniji, osećao kao kod rođene kuće; možda je tu, pored iskrenog slovenskog gostoljublja i predusretljivosti domaćih ljudi, igralo izvesnu ulogu i moje hrvatsko prezime i moje iz davne starine hrvatsko poreklo.

U Zagrebu, na Veliku Gospođu g. 1924.

Aleksije Jelačić.

SELJAČKI POKRET U HRVATSKOJ I SLAVONIJI G. 1848—49 I UKIDANJE KMETSTVA.

Tema, koja je formulisana u naslovu ove studije, u koliko je to autoru poznato, nije bila u celini predmetom naročitog proučavanja ili sadržinom neke posebne rasprave. Ovo ne znači, da o njoj niko nije nikad pisao. Ona je dodirnuta u nekim radovima naučnog ili publicističkog karaktera, ali najviše građe za nju ima u izvorima, delimično štampanim, ali većinom rukopisnim. Pre nego pređem na samu stvar, smatram za potrebno, da dadem kratak pregled izvora i literature predmeta.

I.

A. Izvori.

a) Štampani izvori.

1. Glavni štampani izvor za proučavanje nacijonalnog i socijalnog pokreta godine 1848—49 u Hrvatskoj i Slavoniji jesu novine ovog doba i to: »Narodne Novine« Dr. Ljudevita Gaja, »Agramer Zeitung«, »Slovenski Jug«, »Prijatelj Puka« i »Saborske Novine«. Od ovih novina »Prijatelj Puka« izlazio je svake nedelje počev od 9. Augusta i do kraja 1848 kao neka vrsta popularisanja za seljake »Slovenskog Juga«. »Saborske Novine« izlazile su počev od 6. Juna do 29. Jula 1848 g. (svega je izašlo 15 brojeva). Od sviju pomenutih izdanja nisam imao prilike da iskoristim samo »Agramer Zeitung« za 1849 g. pošto nisam našao ni jednog broja ovog dnevnika štampanog ove godine. Za sva ova izdanja vredi jedna ista primetba: na-

cijonalno pitanje je za njih glavno, sve ostalo sporedno; i za to ona posvećuju socijalnim pitanjima (najvažnije u to doba jeste agrarno) mnogo manje pažnje nego nacijonalnim odnosima, spoljnoj politici, državnom uređenju u nacijonalnom pogledu. O mnogome, što bi mi hteli da znamo, ona ćute. Građa, koju ona nama ipak pružaju jeste u prvom redu publicistička: novinarsko posmatranje agrarnog ili kako se tada govorilo urbarskog pitanja. Pošto su najznačajniji i najprosvećeniji ljudi toga doba sarađivali u tadašnjim novinama ova posmatranja veoma su zanimljiva i karakteristična. Mi ćemo pokloniti njima naročitu pažnju u ovoj raspravi, vezujući njih uz diskusiju o »Urbaru«, koja se vodila na sednicama Hrvatskog Sabora, izglasanju zakonskih članaka XXVII, XXVIII i XXX: 1848, kojima je privremeno regulisano ovo pitanje i potvrđeno ukidanje urbarske zavisnosti kmetova-seljaka, proglašeno od bana Josipa Jelačića 25. aprila 1848 g. Ova diskusija najbolje je izložena u Gajevim »Narodnim Novinama« i zato brojevi istih, gde se izlaže diskusija, spadaju među najznačajnije naše izvore. Druga vrsta građe, koju nalazimo u novinama, jesu izveštaji o događajima agrarnog karaktera, bilo u uvodnim člancima, bilo (ovi su slučajevi u velikoj većini) u dnevnim vestima. Ovi izveštaji ni izdaleka ne iscrpljuju ove događaje, prouzrokovane seljačkim pokretom i likvidacijom urbarskih odnosa. Pregledom arhivalne građe utvrdio sam ovo. Ali ipak oni u nečem dopunjuju dragocenim podacima arhivalnu građu i naročito nadoknađuju nedostatak ove građe koji je ponekad naročito za žaljenje. Uzajamnom dopunom i kontrolom novinarskih izveštaja i arhivalnih podataka možemo dobiti prilično razrađenu sliku seljačkog pokreta i rešenja agrarnog pitanja 1848 g. Najzad, neke slučajno zabeležene, i sačuvane u novinama, crte tadašnjeg života daju nam mogućnost, da se intimnije upoznamo sa ovim životom i sa duševnim raspoloženjem masâ.

2. Spomenuti zakonski članci Hrvatskog Sabora o ukinuću urbara (sem novina štampani su i u »Zapisniku Saborskom« te u knjizi Milivoja Vežića »Urbar Hrvatsko-Slavonski«, Zagreb, 1883)

3. Izveštaj tako zvanih »poklisara« ili »ablegata« Hrvatskog Sabora, određenih da ga zastupaju na zajedničkom Ugarsko-Hrvatskom Saboru g. 1847—48, koji sadržava neke podatke o rešavanju urbarskog pitanja u Požunu (mestu, gde je zasedao ovaj sabor), štampan je u »Saborskim Novinama« g. 1848, i u knjizi »Njekoji spisi baruna Metela Ožegovića, Zgb. 1887.«.

4. Plakatska i brošurska literatura g. 1848, u koliko mi je poznata iz originalnih izvora, novina i različitih knjiga, nije obratila pažnje urbarskom pitanju; i to već iz gore navedenog razloga, da se ceo pokret više kreće u nacijonalnom nego u socijalnom pravcu. U skupocenoj zbirci štampanih dokumenata g. 1848, koju je nasledio od svoga znamenitog oca pesnika i bana Ivana Mažuranića, saborskog zastupnika i uglednog radnika nacijonalnog pokreta 1848, g. Vladimir Mažuranić, bivši predsednik Jugoslavenske Akademije, — koju mi je zbirku veoma uvaženi njen vlasnik sa poznatom svojom ljubaznošću i predusretljivošću stavio na raspoloženje, — nema ni jednog dokumenta, koji bi makar iz daleka dodirivao urbarsko pitanje. Imam pri ruci, pored poznatih aprilskih proglasa bana Jelačića, samo jednu kajkavski štampanu proklamaciju, u kojoj se seljaci Zagrebačke Županije pozivaju u ime Županijske Skupštine na mir i red i u kojoj se tumači stanje, koje je nastupilo posle ukidanja urbarske zavisnosti seljaka. (Ja ću na svome mestu upotrebiti ovu proklamaciju, koja je sačuvana u arhivu Županije Zagrebačke (među spisima Upravljajućeg Odbora ove Županije za mesec maj 1848 g.). Nalazim da je to jedan od najznačajnijih iz sviju dokumenata, koja sam pronašao i zato sam ga dole priopštio u njegovoj celini.

5. Najzad zak. čl. Ugarskog (i Hrvatskog) Sabora o ukinuću urbara, crkvene desetine i gospodske sudbenosti, i banska diploma o slobodi seljaka (štampani su kod Milivoja Vežića »Urbar Hrvatsko-Slavonski« 1883.) U ovoj knjizi nalazimo također i veoma zanimljivi dokumenat: »Motive zum Kaiserpatent« 2. marta 1853. g., u kojem je čuveni austrijski ministar iz doba apsolutizma

1*

Bach saopštio nekoliko karakterističnih podataka i primedaba o načinu rešavanja urbarskog pitanja na saboru g. 1848 i o njegovim posledicama. To su oni štampani izvori, koje sam ja upotrebio.

b) Izvori rukopisni.

Tu u prvom redu stoji arhivalna građa koja se čuva u Zemaljskom Arhivu u Zagrebu. (Citiraću Z. A.) To su tri kartona br. 105 zbirke Acta Congregationum Regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae — Saborski spisi Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. U njima nalazimo veliki broj izjava saborskih birača u vezi sa izborima njihovih zastupnika na saboru i više molbi, upravljenih na bana i Sabor od strane nekih seoskih opština. Svi ovi dokumenti važni su za karakteristiku stanja hrvatskog i slavonskog sela u oči pokreta i ukidanja urbarske zavisnosti, a još više za poznavanje raspoloženja seljaka, i ako nam njihov zvanični karakter ne dopušta da uđemo dublje u razumevanje pravog intimnog raspoloženja seljačkih masa. Saborska akta u užem smislu ove reči ne sadrže važnih podataka za pitanje koje nas interesuje. Nema tu stenografskih beležaka saborskih sednica, a nema ni zapisnika i izveštaja ovog »Urbarskog« Odbora, koji je spremio projekat zak. čl. XXVII, XXVIII i XXX. Sastav ovog odbora nama je inače poznat iz »Saborskih Novina«, ali tu imamo izvorni spisak članova, koji su ušli u ovaj odbor, pisan, ako se ne varam, rukom bana Jelačića, sa više promena i popravaka. Najzad originalni izveštaj zastupnika Hrvatskog Sabora na zajedničkom Saboru 1847—48, Metela Ožegovića i drugova, čuva se kao ukoričen rukopis u istoj svesci: neke njegove tačke specijalno se odnose na urbarsko pitanje. Štampan je u »Saborskim Novinama« i u zasebnoj knjizi (v. gore). Druga grupa dokumenata koja su nam sada potrebna, nalaze se u velikoj zbirci akata Banskog Vijeća gg. 1848—49. Na žalost nema tu tako zvanih akta prezidialija; na taj način upućeni smo samo na akta odseka unutarnjih poslova; ali i tu nedostaje više spisa. Ovo što imamo, čuva se u osam kartona. Akta su

poređana po hronološkom redu. Ona nam pružaju sliku agrarne politike Banskog Vijeća — ovog Upravnog i Savetodavnog tela, koje je gotovo samostalno, bez jačeg upliva Bečke vlade a i samog bana Jelačića, zauzetog mađarskim ratom, rešavalo životna pitanja zemlje i vodilo celokupnu unutrašnju politiku. Iz referata upravnih organa pojedinih županija a iz koncepta odgovora i uputstava Banskog Vijeća dobivamo više važnih podataka o agrarnim odnosima, a i o raznovrsnim trzavicama i sukobima prouzrokovanih brzom likvidacijom starog stanja stvari na selu. Između ovih dokumenata gotovo potpuno nedostaju dokumenti koji se odnose na prilike u Županiji Sremskoj, pošto je veliki deo ove županije bio za vreme celog pokreta van banske uprave. U arhivima Županije Varaždinske (citiraću V. A.), Virovitičke u Osijeku (citiraću O. A.), Zagrebačke (citiraću Z. Z. A.), Požeške (citiraću P. A.), Sremske (u Vukovaru) čuvaju se sveske akta Županijskih Skupština i Upravljajućih Odbora, koji su zamenili u početku pokreta ove skupštine, pa onda i jedan deo knjiga — zapisnika sednica ovih odbora odnosno skupština. Akta isto tako kao i knjige nisu u punom redu i nisu sve sačuvane. Naročito mnogo akata nestalo je iz arhiva Virovitičke Županije, koji i inače treba da se preuredi, ali i u ostalim arhivima isto tako ima nedostataka. Zapisnici sednica u većini slučajeva su veoma kratki i više puta nam ne daju mogućnost da sebi stvorimo jasnu predstavu o prilikama i događajima. Ali ove mane nadoknađuju akta županijska, gde nalazimo veoma ozbiljnu građu za poznavanje barem sitnih događaja i fakata ovih »petits faits«, koji su po misli velikog francuskog istoričara H. Taine-a, toliko važni za istoriju. Na osnovu ovih sitnica, ovih pravih ostataka prošlosti ja ću pokušati da rekonstruišem uzrujani život tadašnjeg hrvatskog i slavonskog sela.

Sem spomenutih Arhiva trebalo bi pregledati još i sledeće: Županijski u Belovaru, koji nisam video iz razloga spomenutog u predgovoru, i Patrijaršijski u Sremskim Karlovcima, Nadbiskupski u Zagrebu, a najzad i nekoliko privatnih arhiva velikih plemićskih porodica, čija su imanja bila toliko ugrožena, a u nečem i postradala u ovoj burnoj

godini. Mislim ipak da je i ova građa, koju sam uspeo da skupim, dovoljna za obradu moga predmeta, pošto je ona veoma raznovrsna i daje dosta punu karakteristiku i agrarne politike Sabora i Vlade, i pogleda publicista i političara na ovu stvar, i raspoloženja seljaka, i lokalnih prilika i događaja, baš i u onoj županiji (Križevačkoj), čiji arhiv nisam mogao posetiti. Korespodencija bana Jelačića nije mi ni bila pristupačna. U Novim Dvorima, banovom imanju, gde sam našao veoma predusretljiv prijem, ostalo je samo nekoliko dokumenata čisto ličnog ili porodičnog karaktera. Politička korespodencija banova čuva se u Arhivu Jugoslovenske Akademije. G. dr. Šišić bavi se sada njenim izučavanjem. Prema njegovom saopštenju ova korespodencija ne sadrži ničeg naročito važnog, što bi se odnosilo na agrarni problem, na socijalni položaj hrvatskog seljaka. Ova osobina, ili nedostatak banove korespodencije, a i drugih naših štampanih (novina) i rukopisnih izvora, ne daje nam mogućnost sa potpunom pouzdanošću i odlučnošću odgovoriti na sva zanimljiva pitanja o detaljima agrarne politike u Hrvatskoj i Slavoniji g. 1848.; kao n. pr. kakvo mesto zauzimlje ova politika u opštoj politici banove vlade, kakav je bio istiniti zadatak i pravi cilj ove politike, ko je autor aprilskih banskih akata, kojim je ukinuta zavisnost seljaka i banske proklamacije od novembra 1848 g. u kojoj ban odlučno stupa u borbu sa težnjama seljaka da se oslobode od plaćanja i davanja tako zvane vinske desetine ili gornice, t. j. naročitog naturalnog ili novčanog danka koji su seljaci bili dužni da plaćaju sopstvenicima vinograda (spahijama i sveštenicima); dalje, mi bismo hteli dobiti jasno i podrobno znanje sviju okolnosti, pod kojima su izdata ova značajna akta: aprilski proglas koji ruši postojeće stanje i novembarski, koji hoće da spase barem nešto od ovog stanja. Ali sva ova pitanja moraju, bar zasad, ostati bez odgovora.

U svojoj studiji govorim o seljacima, o njihovom pokretu u tako zvanom Hrvatsko-Slavonskom »provincialu«. Bilo je u Vojnoj Granici posebno agrarno pitanje i uopšte drugi raznovrsni i mučni problemi. Ali stvari Vojne Gra-

nice ne ulaze u okvir mojih izučavanja i ove slike, koju ja pokušavam da dam.

B. Literatura (kratak bibliografski pregled).

Specialne monografije ili rasprave o pitanju kojim se bavim u ovoj raspravi, u koliko znam, nema. U knjigama i raspravama, koje se odnose na celo doba 1848 g. ili novu istoriju Hrvatske, a takođe u nekim drugim radovima ima nekoliko primedaba vrednih za moju temu.

Ja ne ću tu da iznosim bibliografiju doba revolucije g. 1848. mađarskog rata, hrvatske moderne istorije, specialno o Ilirizmu i banu Jelačiću, i istorije oslobođenja seljaka u novo doba; opšti radovi, monografije i rasprave, koji se odnose na ova pitanja bili su od nesumnjive koristi po moj rad, i ako je moja tema samo slučajno i to ukratko dodirnuta u nekim od ovih radova.

Pomenuću samo sledeća dela:

Ch. Seignobos, »Histoire politique de l' Europe Contemporaine« 6 éd. Paris 1921 (naročito str. 379—401; ono što se neposredno odnosi na hrvatske prilike g. 1848. — str. 393. — sadrži i pored kratkoće izlaganja više pogrešaka, kao tvrđenje da slavonske županije i gradovi nisu bili zastupljeni na zagrebačkom saboru ili izlaganje toka događaja u maju—junu g. 1848.).

Louis Léger, »Histoire de l' Autriche Hongrie«. P. 1895.

Karejev. Istorija Zapadnoj Jevropy v Novoje Vrjemja IV.—V. (ruski). Članak »Bauernbefreiung« u »Handwörterbuch der Staatswissenschaften«. Članak istog naslova u »Handwörterbuch des Oesterr-hung. Stats- u. Verwaltungsrecht«. Članak »Krestijanje« u XXXII. sv. »Enciklodičeskago Slovarja Brokgauza i Jefrona« (ruski).

Dr. Ferdo Šišić. Hrvatska povijest III.

isti: Biskup Josip Juraj Štrosmajer I. (ćir. Srp. Knjiž. Zadruga 1922.)

isti: Ban Jelačić i Kmeti. (»Jugoslavenska Njiva« 1923. dec.; v. gore predgovor).

Dr. Đuro Šurmin: Hrvatski preporod I.—II.

Pl. Kulakovskij: Ilirizm. 1894. (ruski).

Dr. Rudolf Horvat: Najnovije doba Hrvatske povijesti. 1906.

isti: Hrvatski pokret godine 1848. I.—IV.

isti: Ban Jelačić. I.—II. 1909.

M. Hartley: The man who has saved Austria 1911. (lepo i ukusno, sa divnim slikama i literarno napisana, ali, da mi oprosti autor, čisto »damska« knjiga, kojoj uopšte istorijska perspektiva fali, isto tako kao i pretres socijalne strane doba.

Josip Majnarić: Obnova Segregacije, Zagreb 1921., socijalno politička brošura, koja ipak sadrži važne podatke za agrarnu istoriju doba, koje neposredno sleduje za g. g. 1848.—49. Istorijski uvod popularan, bez prave naučne vrednosti.

U specijalnoj monografiji posvećenoj vlastelinstvu Kutjevo pod naslovom »Vlastelinstvo Kutjevo« izdanoj od ovoga vlastelinstva, ima nekoliko kratkih podataka o sudbini ovog velikog poseda pre, tokom i posle 1848.

U lepoj rukopisnoj ruskoj radnji o književnom radu Ivana Mažuranića, koju je napisao Al. Iv. Pavlović, gimnazijski profesor u Moskvi, a koja se nalazi kod gosp. Vlad. Mažuranića, ima dobar uvod o kulturnim i socialnim prilikama u Hrvatskoj prve pol. XIX. st.

U romanu Ksavera Šandora Gjalskog »Za materinsku riječ« ima lepih i instruktivnih umetničkih opažanja o socialnim odnošajima iz doba revolucije.

Još jedared podvlačim, da nisam težio da dam iscrpni bibliografski pregled.

II.

Revolucija 1848. g. donela je sa sobom oslobođenje seljaka od kmetske ili ubarske zavisnosti u Hrvatskoj i u Ugarskoj i u ostalim zemljama, koje su se nalazile pod vladom Habsburgovaca. Isto tako i u ostalim evropskim zemljama, sem Rusije, došlo je do likvidacije feudalnih

odnosa na selu. I najzad u zapadnim pokrajinama Rusije bilo je stanje tako zvanog »krjepostničestva« promenjeno na »inventarno«, t. j. odnosi seljaka prema spahijama uređeni su slično Terezijanskom Urbaru, a u ostaloj Rusiji ponovo su učinjene i ako u tajnosti neke pripreme za oslobođenje seljaka, olakšan je položaj takozvanih »gosudarstvenih krestjan«, t. j. seljaka koji su neposredno zavisili od države, pa su izdati neki zakoni u svrhu olakšanja oslobođenja pojedinaca, da ne govorimo o propagandi u korist emancipacije koju su vodili pod direktnim uplivom zapada i revolucije 48. g. ruski intelektualci sakupljeni okolo Mihajla Butaševića - Petraševskog (takozvani »Petraševci« između kojih je Dostojevski dobio kasnije svojim književnim delima svetski glas). Čitav ovaj pokret, koji je obuhvatio celu Evropu, nije buknuo iznenada. Nezadovoljstvo i nategnutost socijalnih i političkih odnosa svuda su bili prilično jaki, tako da je trebalo samo jedan udarac da izbije revolucijonarni pokret. Između proglašenih traženja liberalnih, demokratskih i revolucionarnih krugova tačka o ukinuću sviju tragova feudalstva (patrimonialne sudbenosti i administracije, poreskih povlastica plemstva i različitih dužnosti seljaka prema spahijama, kao tlaka ili rabota, naturalni i novčani danak, daća, feudalni monopoli zemaljske gospode — tako zv. »banalités ili »jura regalia minora«) zauzimala je značajno mesto.

U Hrvatskoj i Ugarskoj urbarski zakoni g. 1836, malo dopunjeni i izmenjeni g. 1840. i ako su smatrani kao definitivni pokazali su mnogo manje životne snage i trajnosti nego »prvremeno« vanzakonsko urbarsko uređenje Carice i Kraljice Marije Terezije, koje je trajalo u Hrvatskoj i Slavoniji osamdeset godina, a u Ugarskoj sedamdeset. U ovim zakonima bilo je naročito istaknuto načelo urbarskog otkupa t. j. pravo seljaka, da otkupe sve svoje dužnosti novcem i da postanu punovlasnici svoje zemlje, ali ono gotovo nije našlo primene. »Motivenvortrag« ka cesarskom patentu 2. III. g. 1853. o ukidanju zavisnosti seljaka tvrdi, a imamo sve razloge ovom prilikom verovati mu, da u Ugarskoj isto tako kao i u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo niko od seljaka nije otkupio svoje zemljište i nije se oslo-

bodio svoje obaveze prema zemaljskoj gospodi. Ali u isto vreme nezadovoljstvo protiv urbarskog uređenja, ovog teškog i nezgodnog ostatka feudalstva bilo je opšte. Medju seljacima osećalo se vrenje, a ponekad izbijali su tako zvani »excesusi« t. j. izgredi. Tako na pr. u oči god. 1848 došlo je do ozbiljnih sukoba između službenika Kaptola zagrebačkog i seljaka zbog iskorišćenja šume. Vođa ustaša Goleš uspeo je da dovede seljake u Zagreb, ali bio je najzad streljan, jer se odupro županijskim pandurima, koji su hteli da ga uapse[2]).

Najzad u političkim krugovima i između intelektualaca izrično se govorilo o mogućnosti, a ponekad i o potrebi da se likvidira što pre starinski urbar i ubrza otkup urbarskih daća.

Vrenje između seljaka u Ugarskoj, naročito u slovačkim županijama i u Hrvatskoj, ali još više strašna krvava buna seljaka u Galiciji — evo u tome treba videti najozbiljniji uzrok ovakvog raspoloženja u tadašnjim političkim t. j. većinom plemićkim krugovima. Ekonomski interesi zemaljske gospode u koliko su ga pravo razumevali napredni elementi samog plemstva tražili su takođe da se pitanje seljačkog oslobođenja povoljno reši i pred saziv Ugarsko-Hrvatskog Sabora g. 1847 očekivalo se da će ovo pitanje doći na dnevni red sabora. Zato je i Hrvatski Sabor g. 1847, koji je toliko čuven zbog svoje odluke izglasane 23. oktobra 1847. g. o »uzdignuću narodnog jezika« kako se tada govorilo »na čast diplomatsku« u svojim uputama zastupnicima Hrvatske na zajedničkom Ugarsko-Hrvatskom Saboru u Požunu Metelu Ožegoviću i drugovima (instructio ablegatorum) unapred predvideo, da će zajednički Sabor uzeti u pretres urbarsko pitanje i za to je naredio svojim zastupnicima: »ako se izrekne načelo otkupljenja od urbarskih dužnosti i od desetka glede kojega načela stališi i redovi žele, da ne bude silujuće za gospoštine, neka gg. poklisari nastoje, da se ovako silovanje sa potpunom naknadom gospoštia skopča; samo odkupljenje neka se okolnostima mestnim prilagodi i za unapredjenje glavnica hipotekarno naredi«[3]). Iz ovog vidimo, da su »staleži i redovi« — povlašćena gospoda hrvatska bila zabrinuta zbog mogućnosti rešenja urbarskog pitanja na štetu gospode zemaljske, koja je inače u Hrvatskoj bila dosta konzervativna (n. pr. povodom gore spomenutog izgreda ozbiljno je mislila, u županijskoj skupštini, da bi trebalo da se »batinanje u svoj prostranosti povrati, jer je ovaj izgred posljedica ograničenja prava batinati seljaka, koje je zakon g. 1836 oduzeo gospodi zemaljskoj, a županija zagrebačka i svojim sucima (iudex nobilium)[4]). I autor ovog članka predlaže tu, kao najbolje sredstvo protiv seljačkih izgreda, širenje prosvete i osnivanje povećeg broja škola na selu.

Već uskoro posle otvorenja požunskog Sabora, naime 3. i 6. decembra g. 1847 u 17. i 18. cirkularnoj sjednici došlo je do pretresa urbarskog pitanja: Diskusiju je otvorio zemplinski poslanik G. Lonyay. »Dajmo domovini što više slobodnih građana, oslobodimo podanika od feudalnih okova, jer samo ako ćemo izvršiti glavnu dužnost zakonotvorca, samo tako ćemo postaviti temelj ustavnomu pravilu: j e d n a k a p r a v a; takva mogu uživati samo slobodni ljudi«. Govornik želeći urbarski otkup želi silujući zakon, »jer kao što iskustvo pokazuje, permisivni zakon ne vodi k svrsi, pored njega neće se ni posle više vekova osloboditi. Potrebito je da se dva stožerna načela izreknu, pa da se ima urbarski otkup izvesti p r i s i l j e n j e m i p o m o ć u d r ž a v e. Ne treba nam se bojati reči silovanje, jer veliko delo urbarskog otkupa nije se ni drugde inače završilo. Mnogi u tom nepravicu vide: nu ovim valja promisliti, da je u svakom zakonu nešto silovanje, a pravedno je, da pošto je prosti puk toliko vekova pod silom stenjao, da se jedanput i vlastelu na nešto prisili«.

Govornik nalazi, da nema potrebe, da otkup bude obavezan za pojedine seljake. On je obavezan za zemaljskog gospodina, u slučaju da ga traži polovina opštine.

U govoru sledećeg govornika, bereškog poslanika M. Lonyaya istaknuta je potreba da se urbarsko pitanje »reguliše mirnim putem dok je još ovo mogućno: Mislim, rekao je on, da među glavne poslove ovog sabora spada uspešno rešenje urbarskog pitanja. Za sada može se još

odnošenje između vlastelina i podložnika mirnim putem uz potpunu nagradu izjednačiti, nu tko zna, dokle će nam ova mogućnost u rukama ostati. Za sada se može još čitavi ovaj važan posao tako urediti da će biti s vremenom svaki državljanim slobodan, da će se od vlastele i od feudalnog odnošenja nagradom osloboditi i tako svoje imanje osigurati, da će domovina u političkom i narodno-gospodarskom obziru sve bolje rasti, razvijati se«. U korist prinudnog oduzeća imanja poziva se na postojeće pravo eksproprijacije i dodaje: »Tko bi natanko iskazao, na koliko poljodelski narod više proizvodi, ako se drži slobodno i bez ograničenja«. Otkup, prema mišljenju poslanika, jeste i u interesu zemaljske gospode: neka im služe za opomenu čuvstva, koja su se bila porodila u puku u gornjih strana naše domovine prigodom zadnje bune susednoga naroda (t. j. čuvene »Tarnovske bune« galiciskih celjaka u kojoj je g. 1846 poginulo toliko poljskih plemića.) Znameniti Ljudevit (Lajoš) Košut isto tako poznavajući dobro svoje slušaoce-kolege, većinom plemiće, stao je isto tako na tačku gledišta gospode zemaljske ostavljajući na strani »neuzkratljive« želje naroda i baš privrednu nezgodnost tlake koja je utvrđena u čitavoj Evropi. Košut je, naime, tvrdio, da interesi plemstva prinudno traže urbarski otkup. Urbar se stalno menja, i povodom svake promene plemstvo nešto gubi; najzad njemu neće ništa ostati. Da dokaže valjanost ovog tvrđenja, Košut navodi zanimljive brojne podatke. Treba odmah promeniti urbarske daće, uzeti u obzir sledeća načela: a) predmet otkupa jesu urbarske daće, a ne urbarska zemljišta: b) kod opredeljenja cene ne valja pitati koliko stoje urbarske daće seljaka, nego koliko »hasne« (koristi) daju vlastelinu, jer između ove dve stvari postoji velika razlika, tako n. pr. za skupljanje desetine koliko treba vlastelinu panduru; c) »željar« koji nema kuće neka se oslobodi bez svakog otkupa; njegove daće sasvim su slične ropstvu i d) da s otkupom prestane i vlasteoski sud — ova »fabrika nepravde«. Samo ovaj posledni ispad i ovaj klasični izraz — vlasteoski sud, t. j. »fabrika nepravde«, svedočio je o pravom raspoloženju glavnog govornika saborske većine. Najzad govorio je

gemerski poslanik Szentivanyi. On je prvo principielno napao stanje zavisnosti seljaka, pozivajući se na primer Galicije: »Uzdržanje urbara oslabljuje i ubija narode. To potvrđuje primer preko »tatranskog puka«. Ali zatim on nije zaboravio naglasiti, da je urbarski otkup u pravom interesu gospode: »Urbarski otkup daće vlastelinu znatnu glavnicu doneće (mu) materijalnu korist«. Na ovome je završena ova zanimljiva diskusija.

Kuća ugarskih velikaša, u kojoj su uzimali učešće i velikaši hrvatski s banom, odnosno namesnikom banske časti na čelu, a takođe i jedan poslanik hrvatskog sabora (na saboru 1847.-48. ovu je dužnost vršio ugledni hrvatski političar Herman Bužan), uzela je takođe u pretres urbarsko pitanje i primila je početkom februara g. 1848 sledeći prelaz na dnevni red, koji je predložio barun Nikola Vaja, čuvar krune. »Izrecimo unutarnje naše osvedočenje, da se bezuspešnost dosadašnjih otkupnih zakona ne može jedino nemarnosti zemaljske gospode prema ovoj stvari prepisati, nego i mnogobrojnim drugim zaprekama, kao n. pr. raznoliki stupanj izobraženosti kod sekama, kao n. pr. raznoliki stupanj izobraženosti kod seljaka, nedostatak za otkup potrebitog imetka itd. Očitujemo (t. j. svečano izjavljujemo) nadanje da našem mnjenju ovo pitanje još nikada neće rešeno biti s tim, i izrečeno ovo načelo, da je dosadašnji dopusni zakon odsad u obavezi promeniti i da iz više uzroka, koji su se u odporuci i razviti mogli, niti je probitačno, niti svrsi shodno ovo načelo na samom početku u toliko opširnom obliku (općenitosti) izreći«. — Dalje u odluci traže velikaši, da bude postignuto potpuno »izmirenje gospodara« t. j. potpuna naknada štete[5]). Iz ovog vidimo, da su obe kuće zajedničkog sabora složno predlagale veoma oprezne mere za regulisanje urbarskog pitanja. Njihova opreznost, njihova želja da se ne oštete zemaljska gospoda potpuno su razumljive, kad uzmemo u obzir sastav i jedne i druge kuće.

Metel Ožegović, zastupnik Hrvatskog Sabora na zajedničkom Saboru, ovako prikazuje u izveštaju svojem i svojih drugova, podnetom hrvatskom saboru g. 1848 tok rada u Požunu oko rešenja urbarskog pitanja: »Otkupljenje podložnika od urbarskih dužnosti bilo je odmah

s početkom sabora jedan između glavnih predmeta, koji su pozornost sabora na se povukli. Kod predbežnih većanja vrhu ovog pitanja preduzetih većina starliša najpre zaključi da se "načelo silujućeg zakona ustanovi, što je i velikaški stol s tom ipak promenom primio, da se silovanje kao n. pr. iznimka od načela posve slobodnu pogodbu zahtevajućeg smatrati ima i slučaji oni u kojih se silovanje upotrebiti može po zakonu naznače«. S takvim dakle naputkom izaslat bi jedan državni odbor da shodnu osnovu zakona izradi. Ali prije još nego isti odbor taj svoj nalog ispuniti mogaše nadošli su izvanredni opšte poznati događaji[6]). Život tadašnji zaista nije čekao, dok se završe savetovanja arhajički uređene velikaške i zastupničke kuće Ugarsko - Hrvatskog Sabora. Krajem februara u Parizu buknula je revolucija, pala je umerena ustavna monarhija Luja-Filipa; ovaj događaj imao je snažan odjek u celoj Evropi. 13. marta buknula je buna u Beču i stari kancelar knez Meternih bio je tu primoran da da ostavku i da beži; bile su odmah proglašene ustavne slobode. Uz najveću uzrujanost većao je sledećeg dana Ugarsko-Hrvatski Sabor. I u 76. njegovoj tako zvanoj okružnoj sednici ustao je Košut sa ovakvom izjavom: »Vreme sili, treba da predusretnemo nemire; neka stališi izreknu da će s pukom deliti sve terete domaće i bojni danak«. Na to su svi jednodušno pristali; isti konzervativci, koji su imali protivne instrukcije izjaviše, da u ovaj čas ne mogu na ino, nego pristati na ovaj predlog, kojim je ukinuta jedna od temeljnih osnovica feudalnog reda; zatim predloži Košut: »Neka se izjavi, kao odluka načelo, da će proglašenjem zakona svaka urbarska dužnost i odnošenje prestati a država da uzima naknadu na sebe, t. j. da će vlastele dobiti naknadu od države«. Ovo bi izglašeno i tako bi srušen još i drugi stup feudalnog uređenja[7]). Zatim je ugarsko-hrvatski sabor izglasao zakonske članke o ukinuću urbara, vlastelinske sudbenosti i crkvene desetine. U glavnom ovi zakoni, koji su odmah dobili i kraljevu sankciju imaju sledeću sadržinu[8]).

U čl. IX. »o ukinuću urbarskog odnošenja i po namjestnih urbarskih pogodba (kontrakta) dosad običnih

tlaka, desetina i peneznih daća, naglašena su na prvom mestu načela ukinuća zavisnosti seljaka i načelo naknade štete, koju su pretrpela zemaljska gospoda«: Urbar ili mjesto njega po urbarskih pogodba dosad obična tlaka, davanje jedne strane uroda i pjenezne daće jesu od proglašenja ovog zakona za uvjek ukinjene (uvod). Zakonotvorstvo stavlja naknadu štete pojedine zemaljske gospode pod zaštitu obće pravednosti naroda (§ 1.) Procena vrednosti ovih daća mora biti izvršena preko naročitih odbora i na način kako propisuje naročiti zakon čl. XII. (o pretvaranju ukinutih urbarsko posednih gospodskih dohodaka u državni dug), u kojem su navedene glavne odredbe odnosno naknade štete i naglašeno je da će upustva propisati naročiti zakon«. Otkupna glavnica ima da se dobija putem množenja sa dvadeset dobijenog procenom prosečnog godišnjeg dohodka (čl. XII. § 3.), a pod onim potonjim ima da se razumeva pravi dohodak gospode, po odbitku troškova skupljanja i upravljanja, a ne breme, koje leži na seljacima (tu vidimo direktan odjek gore spomenute misli Košutove). U mestima, gde nije još izvršena regulacija i određenje pašnjaka i šuma (takozvana segregacija) ima da se zadrži dosadašnji običaj (čl. IX. § 3.) Određuju se pravila o završetku otpočetih segregacija i regulacija (čl. IX. §§ 2—5.) i potvrđuje se zak. čl 2. g. 1807. o čuvanju šumâ. Sudbenost gospodska ukida se (čl. IX. § 4.) i propisuju se pravila sudskog postupanja u različitim parnicama, koje prelaze na županijske sudce, broj kojih može prema potrebi da se poveća (čl. XI.). Brigu o seoskoj siročadi i izviđanju sirotinskih (§§ 1—4) i starešinskih računa primaće na sebe županijske oblasti — pregled računa njihovi ekzektoralski stolovi (čl. XI. § 5.). Najzad se ukida crkvena desetina, u koliko je ona pripadala neposredno duhovništvu ili zakupnicima njenim ili nekim porodicama kojim je bila poklonjena od strane kralja. Izvesna naknada za neke vrste ukinute desetine predviđa se (čl. XIII.).

Iz ovog pregleda urbarskog zakona Požunskog Sabora vidi se, da je umeren, jer sve štete zemaljske gospode mora da se nadoknade bez ikakvog gubitka,

ali u isto vreme naknada pada na teret države, a ne na seljaka, jer se smatra kao državni dug.

Ukidanje urbarskih dužnosti odlučeno je u opštem obliku i odmah su morala da se pojave neka pitanja, koja su, kako ćemo videti dalje, imala veoma važan značaj u celom pokretu g. 1848. Naime, da li su ukinute činžene i gornje daće, t. j. dužnosti seljaka-vlasnika vinograda prema gospodi-sopstvenicima zemljišta, na kojem rastu vinske loze i da li su ukinuta gospodska monopolska prava (jura regalia minora). Presudni značaj ovih pitanja shvatio je i Metel Ožegović, i zato je on pokušao da tumačenjem zakona odgovori na ova pitanja. »Kad bi pak pitanje o tome nastalo bilo, jeli se pod ukinućem daća podložničkih također činžene i gornje daće razumevaju? Da se uklone sva kriva tumačenja zakona ovoga i da one jasnije naznače koje od sada prestaju stališki stol u jednoj odluci očito izjavi da buduć se ovdi samo urbarske daće od selskog pristojališća, koje se po naredbi urbarskih zakona niti putem urbarske regulacije, niti drugim sudačkim putem podložniku oteti nije moglo, dolazeće razumevaju kao što je urbarska tlaka, urbarska devetina ili desetina ili u mesto onih dolazeća plaćanja, koja su se od sela davala. Očevidno postaje, da se naredba zakona samo na takove težake i na takove daće ili plaćanja gotovih novaca proteže, koji su se gospodčiji zemaljskoj od urbarskog selišća, t. j. od takove zemlje davati morale, koju gospodčija pored urbarskih zakona svome podložniku oteti nije smela. Otkuda sledi da se pod ukinutim urbarskim daćama niti činžene, niti gornje daće razumevati ne mogu, kamoli od zemljišta takovog dolazeće, koji je vlastelin dotični sudačkim putem podložniku svome oteti vlast ima.

Isto tako ne razumevaju se isključiva prava gospodčije, kao što su krčmarenje u letno doba, mesarina, ribarija, lovina i t. d. Sve to tako samo zato ovde opširnije navesti za potrebno smo smatrali, da bude namera Sabora, iz koje je ukinuće gore spomenutih daća proizišlo i ovoj domovini bliže poznata te tako tim naglije zapréčeno opako tumačenje ovoga zakona, koji je još prije zaključenog

sabora od strane svih primljen ter umah u život priveden bijaše«[9]).

Gvozdena logika revolucije uskoro je prinudila Mađare da napuste gore navedeno tumačenje urbarskih zakona. I ovo je jako uticalo na tok događaja u Hrvatskoj i Slavoniji, kako ćemo dalje videti, jer su merodavni faktori ban Jelačić i upravne vlasti tumačili u duhu izveštaja Ožegovića prvo one zakone, a onda urbarske zakone Hrvatskog Sabora, koji su zamenili zakon zajedničkog sabora. Ovi nisu proglašeni na Hrvatskom Saboru i zato su se prema starom hrvatskom običaju i pored kraljeve sankcije i njihova proglašenja od strane nekih županijskih vlasti, smatrali za akta bez pravne važnosti. Ipak, u stvari oni su bili od velikog značaja za rešenje urbarskog pitanja u Hrvatskoj i Slavoniji.

III.

Događaji u Parizu, a naročito u Beču, Požunu i Budimu izazvali su u Zagrebu jaku uzrujanost i veliko oduševljenje. Već 25. marta održana je uz sudelovanje velike mase sveta, između kojeg se nalazilo više izaslanika iz cele zemlje, narodna skupština, na kojoj su na posve revolucijonaran način izabrani za kandidata banske časti barun Josip Jelačić a za ravnajući vrhovni narodni odbor Dr. Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević i Ambroz Vraničan. Za bana i ravnajući odbor[10]); bio je izglasan jedan program koji je pod naslovom »zahtevanje naroda«, u trideset tačaka odmah štampan kao prilog ka br. 25. »Nar. Novina« i upućen preko velike i sjajne deputacije u Beč pred Kralja. Tačka 14a. ovih zahtevanja glasila je: »odrešenje podanika (kmetova). od rabote ili tlake i zatim od podanstva«[11]). Treba odmah priznati, da su ovu tačku tako zvani »Iliri« t. j. narodno-književno-politička stranka, koja je tada definitivno uzela u svoje ruke upravu nad Hrvatskom i Slavonijom, proglasili kao svoju osnovnu želju, želju seljaka — t. j. većine naroda.

U isto vreme došle su u zemlju vesti o urbarskim zakonima Požunskog Sabora. Pošto Hrvatski Sabor nije bio na okupu, izbilo je pitanje proglašenja ovih zakona, njihove

pravne valjanosti i primene u Hrvatskoj i Slavoniji, a u isto vreme postalo je veoma akutnim pitanje urbarskog uređenja uopšte. Proletnji radovi na selu bili su u punom toku i zato je bilo neophodno potrebno za vlasti i zemaljsku gospodu uzeti izvesan pravac za upravljanje pod onakvim ozbiljnim okolnostima, naročito vodeći račun o jakoj uzrujanosti seljaka. »Nar. Nov.« br. 33., u dopisu iz Požege od 2. aprila, javljaju da je županijska skupština pretvorena u »Glavnu narodnu skupštinu« dolaskom 500 prostih ljudi, da su primljena značajna rešenja, i proglašeni na narodnom jeziku urbarski zakoni; ukinute su batine; skupština završena svečanom povorkom sa narodnim zastavama; učesnici su se okitili narodnim kokardama (nikakvih akata ove skupštine nisam našao u P. A.). Iz Vukovara dopisnik javlja o opštem oduševljenju povodom ukinuća urbarske zavisnosti seljaka.

U slavonskim županijama ukidanje urbarskih dužnosti bi odmah uvedeno u život; ali ipak je došlo do izvesnih sukoba u Sremu između vlasnika tako zvanih »prnjavora« (samostanskih imanja) i seljaka. U županiji križevačkoj uzeto je u pretres na velikoj izvanrednoj skupštini pitanje o tome, da li treba obznaniti kmetovima ukidanje urbara koje ima biti nadoknađeno vlasteli bez velikog tereta za seljake. Pitanje je ovo rešeno u pozitivnom smislu i ako kako to naročito naglašuje dopisnik »Narodnih Novina«, ne po naredbi Mađarskog Ministarstva, nego po opštoj želji naroda i same skupštine na predlog Antuna Nemčića, jednog od uglednih Ilira, koji je u svome govoru, kako veli dopisnik »mnjenja i želje sališa i redova potpuno pogodio«. Da se spreči mogućnost kakve bune i nereda proglašen je od strane županijske skupštine u celoj županiji »preki sud« i izaslan je naročiti odbor komu je naloženo »Puku oglasiti da gospodština kmetove na davanje tlake više ne mogu siliti, nu kmeti zato ne ostave gospoštine svoje u potreboći«[12]).

U županiji Varaždinskoj velika je županijska skupština na široko pretresala urbarsko pitanje i urbarske zakone požunskog sabora, koje je neposredno poslao županiji mimo bana i Hrvatskog Sabora ugarski ministar

predsednik grof Baćani. Oni nisu bili primljeni za proglašenje i bili su odbačeni od strane skupštine. Zaista skupština je motivisala svoju odluku na veoma zgodan način sa državno-pravne i patriotske tačke gledišta navodeći ovaj razlog: ovi zakoni nisu još dobili kraljevu sankciju i nisu proglašeni po domaćem saboru; ali u isto vreme da bi se izbegla opasnost seljačke bune, naredila je skupština županijskim činovnicima da saopšte narodu o budućem oslobođenju (secutur eliberatio).

Da ne bi ipak vlastela bila oštećena, varaždinska skupština je rešila, da se pošalje kralju predstavka u kojoj bi kralj bio umoljen, da odbije potvrdu zakona o likvidaciji urbarskih odnosa dok pitanje naknade ne bude pozitivno i konkretno rešeno u samom zakonu; u istom smislu dana su upustva poslanicima na državnom saboru, kojim je naloženo, da se postaraju, da se naknada vlasteli odmah isplati (instantanea vero indenmisatio ito procuretur). Onda prešavši na diskusiju o naknadi štete vlastelinske, skupština je zaključila, da se traži 1000 forinti ili najmanje 800, naknade za jedno urbarsko selišće (sessio). Ovako stanovište i ovakvo traženje varaždinskih plemića izazvalo je veliko negodovanje Gajevih Novina i nekoliko žučnih primedaba, koje su otštampane uz podrobni dopis o samoj skupštini i njenim odlukama. Interesantno je, da skupština, uzevši docnije na drugom sastanku u pretres pitanje o tome kako treba da bude sastavljen Hrvatski Sabor, izrazila mišljenje, da županijsko plemstvo, naime tako zvana inteligencija a od prostih plemića samo oni, koje bude naročiti odbor izabrao, imaju pravo na četiri poslanika (po jednog od svakog kotara), a onda slobodni i kraljevski grad Varaždin ima da bira dva poslanika, a slobodno i poveljeno trgovište Krapina jednog. Ovakav projekat saborskog uređenja, koji isključuje od učešća u saborskim izborima ogromnu većinu naroda, a i veliki broj samih plemića, veoma je karakterističan za raspoloženje Varaždinske Županijske Skupštine[13]. Treba tu spomenuti, da je varaždinska županija smatrana u to doba kao središte »konzervativaca«; inače njoj veoma naklonjene Gajeve novine radi njene jake nacijonalne svijesti, ukoravaju je,

kako smo u primedbi naveli za »reakciju«, koja može imati najgore posledice.

Ali »liberalna« gospoda zagrebačka nijesu pokazala ni malo volje za brzo proglašenje požunskih zakona i zvanično ukidanje robote, koja u većem delu zagrebačke županije izgleda da je odmah prestala pošto seljaci nisu više išli na rad u korist vlastelinstava. Za upravljajuću stranku ove županije — mađaronsku — nije jamačno postojao ovaj razlog odbaciti zakone požunskog sabora i naredbu ugarskog ministarstva (»popečiteljstva«), koji je naglasila Varaždinska Skupština. Za nju, kao stranku, koja nije priznavala pravnu valjanost posljednjeg Hrvatskog Sabora i njegovih odluka, koja nije smatrala njegove poslanike na zajedničkom saboru za zakonite predstavnike Hrvatske, izgleda da je bilo potpuno prirodno požuriti sa proglašenjem ovih urbarskih zakona, ali ona to nije učinila.

Kako su županijski činovnici županije zagrebačke ponekad postupali u ovakvim okolnostima za to nam pruža neke podatke »Agramer Zeitung«: »Bio sam svjedok«, govori autor uvodnog članka »Ueber die Robotfrage«, kako je jedan od kotarskih sudaca županije zagrebačke saopštavao sledeće sazvatim seljacima: »Ljudi Božji! Vi ste sigurno čuli, da je na onomad održanom Požunskom Saboru i za vas zakonom izglasana sloboda od tlake, i to je zaista tako. Ali ipak nemojte grešiti i ne dajte se zavesti, ukidavši pre vremena tlaku gospoštini; i nalažem vama po naređenju zagrebačke županije kao i ranije da dajete težake svojim vlastelinstvima, dok vas županijski odbor ne obavesti, da je tlaka prestala. Čekajte dakle na ovo mirno i strpljivo, jer svako odupiranje i bunjenje će biti strogo kažnjeno«[14]).

Uopšte sa tačke socijalnog gledišta, i varaždinski »Iliri« i zagrebački »mađaroni«, bili su isto. I zato vidimo sličnost u njihovom radu, i ako bi zvanično obrazloženje moglo da bude različno. Varaždinsko znamo, zagrebačko pak ostaje nam nepoznato; znamo samo posledice. A ove posledice bile su u zagrebačkoj županiji loše: opšta nesigurnost i uzrujanost. Seljaci nisu počeli odmah da se bune, ali raspoloženje, koje je kod njih vladalo, bilo je dosta rđavo. O ovom znamo nesamo iz odluka pojedinih županijskih skupština, koje samo misle na opsadno stanje, preki sud i što brže naoružanje za suzbijanje mogućih nereda i seljačkih istupa, nego i iz veoma zanimljivih saopštenja »Nar. Novina«, u kojim je na više mesta naglašeno pravo raspoloženje seljaka. Tako jedan od učesnika velike hrvatske deputacije, koja je pošla kralju u Beč, javlja u pismu sa puta, da je raspoloženje kod seljaka revolucionarno: »Iz Zagreba do Varaždina ništa se ne dogodi, što bi vredno bilo da se napomene. Izim to, što muži seljaci nami neće da na tlaku idu govoreći da do (t. j. sem) poglavarstva druge gospode ne ima, da su sada dakle svi jednaki. Dosta dugo, vele oni, jesu se neka gospoda s našim žuljem i znojem hranila, a sada neka se sami hrane, jer tko ne ore, ne sije i ne kopa, neka ne jede i ne pije, oni (seljaci na ime) brinut će se zato da bude svaki radio, jer kažu, da su gospoda seljačke haljine obukla pak da idu oko seljaka kao seljaci, da ih upute na to, da se gospodinu tlaka davati mora, s toga neće oni više na haljine nego na ruke gledati; tko ima u seljačkoj haljini gladke i fine ruke, po onom će udariti . . . . Tako nam pripovedaše po krčmama između Zagreba i Varaždina, gde stajasmo. U ostalom da je sva okolica mirna i ufamo se (t. j. nadamo se) u Boga i u nas, da će ljudi mirni ostati, kako im se oglasi, da je tlaka prestala«[15]). Dopisnik (sigurno jedan od najznačajnijih tadašnjih ljudi) završava svoje saopštenje ovako: »Kako i kojim činom će se ovo zemaljskoj gospodi nadomestiti, pokazat će nam naskoro rezultat sabora.«

Dopisi iz zagrebačke županije govore o istom raspoloženju seljaka, a i o akciji nekih Mađarona, da što više razdraže i seljake i plemiće: »U nas, osobito oko sv. Ane stvari zlo stoje: Mađaroni su prosti narod uzbunili, gnev i ogorčenost u njem vlada. Plemiće su uputili, da su njim Iliri stibru nametnuli, a kmetom su u glavu zabili, da će sada svi soldatom postati; podalje ovim prekiduju, da je tlaka već prije 16 godina ukinuta bila, nu da potom u porazumljenju sa gospodom zemaljskom nisu hoteli na mađarskom saboru zakon proglasiti. Župnici i ostali duhovnici u najvećoj su pogibelji (t. j. opasnosti). Uzbunjeni narod

kaže, da im ni crkve ni popa ne treba.« Ovde vidimo ukratko osnovu tadašnje vešte mađaronske propagande, koja je umela da iskoristi prilike, da igra na najosetljivijim narodnim žicama, i izvodi potreban joj zaključak u slabosti i nejasnosti socijalnog programa Ilirizma, koji je dabogme u svojim daljim posledicama, vodio i ka demokratizaciji društva, tražeći da svuda gospodari narodni jezik, ali je za suvremenike izgledao više kao čisti literarni pokret, te je baš i sa ove tačke gledišta mogao biti smatran opasnim po narodnu stvar, jer je težio za zamenom nesamo latinskog jezika narodnim, nego i lokalne prostonarodne kajkavštine jugoslovenskom književnom štokavštinom. Tu diramo u sami čvor tadašnjih zapletenih životnih prilika.

Ozlojeđenost seljaka bilo je u nekim mestima toliko, da je jedan od dopisnika Gajevih morao da viče preko novina: »kao domorodac želim i molim ove domovine sinove neka nastoje mir među svima, osobito među neukim pukom uzdržati, neka ga nastoje na radinost, jer ako će i u napred seljanin ruke u džepu držati, te kad je najsilnije delo, niti za plaću gospodsko obdelavati, nastat će glad i sve strašne posledice gladi«[16]). (Ovo saopštenje koje je sigurno malo preterano, ali u kome se ipak oseća dah života, uredništvo je popratilo primedbom: »Nekoliko smo puta doznali, to samo onde biva, gde su gospoda puk tiranizirala, a gde su bila gospoda ljudska, onde im kmet pomaže i sada« (gledaj dopis iz Omilja). Ova primedba u izvesnom smislu potvrđuje ovo što je rekao domorodac iz Malog Tabora. Što se tiče gore spomenutog dopisa iz Omilja, ovaj nam pruža sliku jednog osobitog slučaja iz koga vidimo da su baš neki od Ilira bili svesni svoje patriotske dužnosti, i da su shvatali, da je sprečiti mađaronsku propagandu mogućno samo stvarnim delima u korist seljaka i iskrenim prijateljskim postupanjem prema njima a ne deklaracijom o narodnosti.

»Dočim su po drugih, imenito slavonskih županijah«, veli autor dopisa, ugledni novinar za ilirskog pokreta, Vjekoslav Štaduar, »kmeti od tlake jurve (već) oslobođeni, naše toboš liberalne Zagrebačke županije gospoda sve jednako oklevaju i ustežu se ovaj najplemenitiji zakon u našem

zakoniku proglasiti. Šta činimo dakle mi Iliri, a osobito prijatelji narodnih zahtevanja? Ja mnijem (mišljenja sam), da se podložnikom ima odmah kazati da se radujemo nad slovom (rečju) slobode, koja od sada i njima po nauci hrišćanske ljubavi pripada.« Pozivajući se na primjer poljskih galicijskih plemića koji su bez ikakve nagrade oslobodili seljake od tlake, Štaduar produžuje: »ja od moje strane povrativši se dana 10. travnja iz naše misije bečke kući sazvao sam odmah sutradan svoje podložnike i govorio sam im od prilike ovako: »Ne mogu vam dovoljno iskazati nakoliko se radujem, što ste reč oslobođenja od rabote tako mirno i pristojno dočekali. Dočim su po drugih stranah podložnici, ne čekajući proglašenja ove slobode iz usta varmeđijskih poglavara, ili zemaljske gospode samovoljno tlaku od sebe odbacili, vi ste meni verni ostali. Dakle, rabota je prestala.« Naglasivši da uostalom gospoda zemaljska još mogu tražiti tlaku, dok se dotični zakon u županiji ne proglasi, Štaduar je ovako završio: »ja od svoje strane već se sada dobrovoljno odričem te pravice (t. j. prava) i hoću sam uživati tu radost, te mojim ustima navestiti vama prvu reč slobode. Posledica ovog čina bila je ta, da sam se ja sa mojim podložnicima prijateljski rastao i uveren sam, da će mi na svako delo doći (dakako uz primerenu plaću) kao što to već i činom pokazaše«.

Možemo sa sigurnošću tvrditi, da je postupak Štaduara bio usamljen i da ga je plemstvo osudilo. Otezanje i odugovlačenje u zvaničnom ukidanju urbarskih dužnosti u Zagrebačkoj Županiji moglo je imati najkobnijih posledica kao što se vidi iz ovog što smo već naveli i iz podataka, koje ćemo sada navesti[17]).

Veoma krupni izgredi, ozbiljne bune, zaista nisu zabeleženi niti u arhivalnim aktima, niti u novinama. Ali ipak ponegde se pojavilo i otvoreno bunjenje. Na sednici županijskog sudbenog stola zagrebačkog održanoj 28 aprila donesena je sledeća odluka: »Saslušav tužbe nekih vlastelina o tome, da u mnogim kotarima županije neki stanovnici čine nasilja sa poremećenjem javnog mira i pokušavaju da zauzmu tuđa imanja, odlučio je sudbeni sto da i sudci i jurasori pod najstrožom odgovornošću paze da šta bolje

očuvaju javni mir i red i poštovanje zakona, u slučaju izgreda izvedu punu istragu, procene štetu, a u slučaju da ne mogu izvršiti svoju dužnost i zbog jakog odupiranja (pobunjenika) pozovu odmah u pomoć vojnu snagu«[18]).

»Agramer Zeitung« saopštava, da su u više mesta izbili neredi, naročito su na vlastelinstvu »Čubar«, u zagrebačkoj županiji, zauzeli seljaci nasilno vlastelinske njive i šume.

Bunjenje seljaka protiv Ilira, koji su bajagi krivi zadocnenju proglašenja seljačke slobode toliko je u Pokuplju uspelo, da su seljaci izlupali i insultirali neke građane karlovačke koji su pošli u sela sa ilirskim kokardama[19]).

Treba ipak pribeležiti, da su i van Zagrebačke Županije izbili neredi, istina slabiji nego u ovoj potonjoj.

Tako n. pr. u županiji Križevačkoj Ljudevit Vukotinović, čuveni predstavnik ilirskog pokreta, saborski poslanik g. 1848. a docnije ugledni hrvatski naučnik i član Jugoslovenske Akademije, sa velikom tugom javlja u Gajevim Novinama o postupanju seljaka koji su »krivim« duhom nadahnuti, napali livade gospoštinske« spajinske, sve blago svoje unutra naterali i lepu mladu travicu popasli i pogazili tako da čoveka srce boli. On je seljakom oštro zabranio, »učio sam i opominjao nek idu van, ali oni su me neuljudno primili i ne samo nisu išli van nego su još u većem broju došli«. Protiv njih je Vukotinović (vidi »Narodne Novine« dopis iz Prečca) krenuo sa vojnom snagom, dobijenom od bana.

Situacija bi bila možda postala sasvim nesnosna da nije stupio na vladu ban Jelačić. U ovoj raspravi nije mesto za karakteristiku ove krupne i složene ličnosti, niti za ocenu njegove političke i nacionalne akcije; ali ipak smatram za potrebno, da se pozabavim malo njegovom socijalnom politikom.

Ban Jelačić bio je nesumnjivo konzervativac i ako prosvećen. Ali, pripadajući jednoj starodrevnoj plemićskoj porodici koja je živela više od mača nego od znoja kmetova, i od prihoda sa nepokretnih imanja, on je mogao da shvata bolje nego mnogi od plemića, veleposednika potrebu reforme zastarelih odnosa između kmetova i gospode. On je jasno video da samo iskrena i odlučna politika u pravcu ukidanja kmetske zavisnosti seljaka može da obezbedi slobodu Hrvatske u borbi sa Ugarskom, gde je napredno plemstvo još pre više godina shvatilo preku potrebu da se urbar ukine i seljak postane slobodan gospodar svoje kuće i zemljišta pod upravom samo državnih vlasti. Ali ipak, vezan porodičnim, materijalnim i psihološkim vezama sa plemstvom ban Jelačić nije mogao nikako postati revolucionar — rušilac postojećeg stanja. Zato je on nastojao, da plemstvo dobije potpunu naknadu za ukinuta prava njegova na rad i danke seljaka, a u isto vreme da se sačuva od starih agrarnih odnosa sve što je moglo da se sačuva — t. zv. kraljevska manja prava gornice, t. j. naturalni, odnosno novčani danak koji je smatran za jednu vrstu arendne plate seljaka pravim vlasnicima vinograda. Ban Jelačić držao je sem toga da je njegova dužnost kao šefa vlade — kralj. namesnika i narodnog vodje biti socijalnim posrednikom izmedju različnih staleža i izmiriteljem socialnih sukoba. Zato on je držao da je najbolja politika sprovoditi načelo »svakome svoje« — dakle u tadašnjoj situaciji: seljacima — sloboda i priznanje prava na njihovu zemlju, plemstvu naknada za obezbedjenje prava neograničenog vlasništva na ostale njegove (alodialne ili neurbarske) zemlje, isto tako kao i vrhovnog prava vlasništva na gorske zemlje. Mir i red u zemlji i zadatak teške borbe sa Mađarima, tražili su, po mišljenju bana Jelačića, i njegove okoline ne samo izvesno popuštanje seljacima slično ovome, koje je učinjeno u Ugarskoj i drugim zemljama Habsburškim (a uskoro zatim i u Nemačkoj), nego i suzbijanje njihovih revolucionarnih težnja, pod kojim su se podrazumevala i neka traženja koja su prelazila određene granice. Suzbijanje se vodilo i ubedljivim proglasom, pismenim i usmenim upustvom i intervencijom bana Jelačića, koji su u većini slučajeva uspešno delovali, pa najzad i oružanom rukom sa upotrebom vojne snage.

Primivši bansku dužnost, ban Jelačić odmah uz prvi proglas narodu, u kome je on objavio narodu svoj program, izdao je i drugi upravljen specialno na seljake i kojim je

onda u isto vreme uveo svuda preki sud. U ovom proglasu ban Jelačić veli: »sa žalošću morali smo čuti, da zli nekoji i opaki ljudi, naime oni, koji su i do sada neprijateljsko svoje srce proti domovini i narodnosti Hrvatsko Slavonskoj svakom prilikom kazali, upotrebljavajući okolnosti sadašnjeg burnog vremena, puk, plemiće, kmete i seljake na nemire i punte svakojakim laži nagovarali. Zato za potrebito nalazimo najprije plemiće i seljake o pravoj istini kako je ta nova promena pravica nastala izvestiti i onda proti onim, koji bi drugojačije stvar razgledali i tim načinom svet puntali najoštrije postupanje zapovedati.

Naredba da od sada velikaši, redovnici i plemići budu morali danak (štibru) plaćati i sve trhe s neplemenitim ljudma jednako snositi, napravljena je na dieti, t. j. na općinskom zajedničkom saboru ugarskom gde su svi ugarski i k tomu spadajući poslanici skupljeni bili, s kojim svi skupa privoljenjem zakon taj naredjen i kod kralja potvrdjen je. Taj dakle odlučak iliti zakon nije načinjen od jedne kakogod nazvane stranke nego od cele države. Naredba da kmeti neće više davati tlake i desetine isto tako napravljena je na dieti to jest velikom Ugarsko-Hrvatskom i Slavonskom Saboru, dakle s voljom i privoljenjem sve hrvatske i slavonske gospode velikaša, redovnika i plemića. I da ova naredba ne bi bila onde napravljena velika izvanredna Hrvatsko-Slavonska Narodna Skupština u Zagrebu u Narodnom Domu 25. ožujka držana tu istu pravicu i sloboštinu za kmete. Medj drugimi domorodnimi novimi pravicami pod br. 14. odlučila je i za potvrdjenje istih pravica mnogobrojno poslaništvo pred svetloga Kralja u Beč poslala. Zbog čega nije nikakvog straha da će se u Hrvatskoj i Slavoniji tlaka opet i kada uvesti buduć da su k tomu, kako je gore rečeno i sama hrvatska i slavonska gospoda privoljena. I zato kakogod je mila i draga ova novopodeljena pravica svim kmetom kako god ju njima, ako se budu pošteno i mirno zadržavali nitko više uzeti neće i nesmije; isto tako i oni ne smiju na tudji t. j. gospodski imetak navaljivati i otimati; nego što je njihovo putem zakonitim tražiti.

Čuli smo ipak sa više strana, da po narodu našemu idu svakojaki zli ljudi koji ove stvari sasvim naopako pripovedaju i tako kvare u puku slogu i mir, buneći ga suproti tudjem imetku i osobam.«

Ban tu opet poriče mađaronska tvrđenja i objašnjava narodu cilj odašiljanja deputacije u Beč, koja je prema lažnim tvrđenjima mađaronskih agitatora išla zatim, da moli Kralja neka povrati zavisnost kmetova. Interesantno je zabeležiti da ban tu naglašuje čisto pravnu, tako reći zakonodavnu valjanost odluka izvanredne Skupštine 25. Marta. Proglašavajući dalje preki sud (Standrecht) ban Jelačić zapoveda, da se po njemu sude: 1. razbojnici (tolvaji), u koju kategoriju spadaju po snazi ovog proglasa i palikuće i otimači tuđeg imetka i oni, koji su na takve zločine druge nagovarali. 2. »Puntari«. Ovu kategoriju, kao i prvu ban proširuje, sem na one koji pozivaju na uzbunu protiv Kralja i bana (a), još i na one, koji puntaju proste plemiće, govoreći im, da su stanoviti ljudi, ili, kako govore, navodno Iliri krivi, da će morati od sad plaćati štibru i snositi druge trhe (b) i oni koji puntaju muže ili kmete govoreći im, da su oni Madjari, a ne Hrvati i Slavonci, i da su ih sada mađarska gospoda oslobodila od tlake, te da ih hrvatska i slavonska gospoda opet kane podvrći pod tlaku; i koji kažu, da su u tom poslu išli Iliri Kralju u Beč i konačno oni koji lažu, da su te pravice i sloboštine već prije više godina puku dane, a da ih gospoda nisu htela obznaniti.

Nalažući svima vlastima u zemlji, da pod najstrožom odgovornošću uvedu preki sud ban završava svoj proglas moleći duhovništvo da obavesti puk o pravoj istini na koji je način on zadobio nove pravice, kako je to gore obrazloženo, »i njega u naše ime osiguraju, da njemu nitko njegovu novo zadobljenu pravicu i sloboštinu ne smije ni ne može oteti.« Potpisat je taj proglas 27. aprila 1848. g. u Zagrebu i odmah štampan je u »Nar. Nov.«, iz kojih ja preštampavam glavna mesta.

Zatim je proglas upućen svima vlastima u zemlji uz sledeću okružnicu, koja jasno i nesumnjivo svedoči o veoma ozbiljnom stanju u zemlji radi čega su bile potrebne najodlučnije i brze mere. »Sa više strana dolaze mi službeno ve-

sti, da se puk diže na tudji imetak; da zli i nemirni ljudi prolaze po narodu te ga bune, rasipajući svakojake buntovne laži, tako da život mirnih trojedne kraljevine ove gradjana u pogibelj dolazi i najposle još i ista Hrvatsko-Slavonska Domovina naša mogla bi biti pozorište groznih i krvavih čina. Toga radi Vam Gospodine kao predsedniku poglavarstva toga nalažem, da pod vlastitim svojim odgovorom preki sud ovde u priklopu izražen suprot takovim zlim ljudem od kojih nije sigurna ni domovina, ni osoba ni imetak odmah i bez svakog zatezanja kroz područnike svoje puku proglasite i o izvršenju ovoga dužno mi izvešće bez odvlake pošaljete.«[20])

Interesantno bi bilo doznati ko je autor gore navedenog proglasa, i uopšte, ko je naročito sugerirao banu ovaj odlučni stav kojim je odjedared prekinuo sa ovim nesigurnim stanjem, u koje je zemlja bila bačena zbog neodlučnosti i neiskrenosti županijskih vlasti i plemstva i zbog propagande Madjarona, koji su vešto iskoristili ovu zapletenu situaciju. Dr. David Bogdanović pripisuje inicijativu ovog značajnog banova akta, uz koji je ban svima opštinama poslao naročite povelje s potvrdom slobode vlastoručno potpisate od njega i sa pečatom banovim, Ljudevitu Gaju. Na žalost Dr. Bogdanović ne navodi pravih i dovoljnih razloga ovoga tvrđenja.[21])

Ja sam gore upozorio čitaoce, da za rešavanje pitanja, koja se odnose na intimnu stranu tadašnje politike nisam imao pri ruci dovoljno dokumentarnih podataka, a mogućno je, da oni u opšte ne postoje. Zato navodim ovde hipotezu Dr. Bogdanovića, ne zauzimajući prema njoj niti pozitivnog niti negativnog stava. G. Vladimiru Mažuraniću obratio sam se sa pitanjem, ko je bio po njegovu mišljenju, sem samog bana Jelačića inicijator agrarne reforme i autor čuvenih proglasa i povelja. G. Mažuranić, pozivajući se na tradiciju, koja mu je sačuvana od njegova znamenitog oca izrazio je mišljenje, da je Ivan Mažuranić bio glavni inicijator reforme i autor samoga proglasa.

I ako je akat od 27. aprila, ukoliko je on regulisao agrarne odnose bio samo potvrda zakona Požunskog Sabora, ipak je i u to doba i docnije ova reforma u svesti naroda bila nerazdvojno vezana sa imenom bana Jelačića: ona mu možda dala veći ugled, nego njegova borba sa Mađarima, i njegov rad na nacionalnome polju, koji je pretrpeo docnije za doba apsolutizma toliki poraz od strane bečke birokracije i habsburškog dvora, u koje se mnogo više nego što je trebalo, pouzdavao i veliki ban. I zato mislim, da je ban Jelačić i ostao u narodnoj pesmi, a njegovo doba u istoj pesmi proglasio je narod za najsrećnije za Hrvatsku.[22])

U svakom slučaju odlučni akt banov uneo je izvestan mir u zemlju i ako nije svuda povoljno primljen i izazvao je ponegde, naročito u Sremu jaku opoziciju i kriva tumačenja madjarona; a i u zagrebačkoj županiji uspeli su madjaroni kod vlasti da odgode proglašenje prekog suda. Banu je bilo javljeno iz Srema da su zakoni o ukinuću urbarske zavisnosti proglašeni, te podžupan »Žitvaj nalog vaše preuzvišenosti« primivši ovako protumačiti, da vi želite publicirane ove zakone uništiti, vlast spahijsku, rabotu i desetak opet uvesti, jednom rečju kontrorevoluciju (sic) učiniti. Ovo svoje tumačenje Žitvaj saopšti svojim orudjama, Marinoviću, Šalaju beležniku i drugima, koji na vašar, koji se danas u Vukovaru održaje otidu i sav puk uzbune. Uzbunjeni puk viče, psuje na vašu preuzvišenost, govoreći »...to sve naše spahije rade i oni su bana naveli . . . Glas ovaj na vašaru iznesen svuda se već prostira i za 24 sata znat će ga sva županija sremska, tako i Virovitička . . .« Na ovo je ban odgovorio sledećim nalogom svome komesaru Trifunu Mladenoviću: ». . . Moja naredba krivo, zlobno, smislu mojega namerenja sasvim opako tumači i da to neki zlokovarni ljudi kao sredstvo upotrebljavaju, da puk i narod zaslepe, razdraže, prevare i pobune. To mi je tim više za čudo, da je moja misao i namera bila, da se puk baš o tom izvesti i osvedoči, da mu njegovu novozadobljenu slobodu niko više oduzeti ne može!« — Izjavivši naročito žaljenje što županijski časnici krivim tumačenjem njegovog proglasa varaju i bune, ban tvrdi da će on upotrebiti svu svoju snagu za odbranu seljačkih sloboda i nalaže da se svi klevetnici sude[23]). Ukidanje kmetstva bilo je svuda proglašeno, jer izgleda da su sve opštine dobile banove diplome. Zagrebačka Županijska

Skupština, čije je madjaronsko činovništvo uklonio ban Jelačić, donela je na sednici od 22. maja naročitu odluku o odnosima na selu koja je kao naročita »Naredba« proglašena u županiji.

»Pred nekoliko tjedni«, glasi naredba, »zadobili su seljaci, bivši najpre kmeti nekije pravice i sloboštine o čemu novoimenuvana gospoda slavne ove Varmedjije sudci puka poleg mogućnosti podučili jesu.

Kajti (pošto) pako ustmena podučavanja i predlaganja niti zapametiti, još manje rastolmačiti (objasniti) se tak daju, kak ono, kaj (šta) se na pismo postavi, zato za prepričiti svaki nered, sumnjivost ali bunu, koja bi se iz zločestog tolmačenja novo zadobljenih seljanskih pravic porođiti mogla — daje se od slavne Varmedjije, svem i svakomu na znanje: »Da svi urbarialski podanki i daće, na temelju Urbariuma Terezianskoga ali Urbarialskih kontraktumov vu smislu pravic urbarialskih osnovane od naseljenih kmetskih seliŝtah od dana Markova t. j. 25. travnja (aprila) 1848. ili ti od dana podeljenih po preuzvišenomu gospodinu Banu poveljah zavsema prestaju i zato zaustaviše do 25. aprila g. t. kmetski podanki medju gospoćiami i kmeti po dotičnih varmedjskih sudcih putem navodnoga komputuša (obračuna) u račun uzeti i urediti budu se morali«. Naredba daje registar sviju urbarskih »daća«, iz kojega tačno doznajemo kakve dužnosti su bile namenjene kmetovima Zagrebačke Županije g. 1848. postojećim zakonom ili običajem, kao što iz daljih tačaka naredbe dobijamo punu sliku toga šta su to tako zvana »Mala regalska prava« (jura regalia minora).

»Daće pako urbarialske jesu: hižni rajnčki (t. j. rajnski florinat, koji se plaćao od svake kmetske kuće godišnje) tlaka pešička, vozna ili u novcu, zatim desetina redovnička. Indi u slučaju, ako bi se kakova pitanja radi desetine medju seljaci i gospoćiami porodila, takova dotični činovnici vermedjski u nazočnosti tužećih se strankih na licu zemlje poleg aktih urbarialskih razviditi i izvestje o stvari slavnoj Varmedjiji podneti dužni budeju« . . .

Prelazeći onda na položaj naročitih grupa seoskog stanovništva t. zv. »predialista«, »decemalista« i »slobodnjaka« Županijska skupština naredjuje sledeće (ovo naredjenje jeste jedinstveni dokumenat, koji sam pronašao u aktima ovoga doba, koji se odnosi na ove naročite, u izvesnom pogledu povlašćene, kategorije seoskog stanovništva):

»Kaj (šta) se dotiče predialištov, decimalištov i slobodnjakov razumevati se ima, da do danješnjih koje vu orsačkom (državnom) saboru napravljene budu naredbah; — onih koji vu tabeli urbarialski regulirani jesu daće do vezda gospodčini davati dohadjajuće, prestaju; oni pako, koji po tabeli urbarialski regulirani nisu daće poleg listov i navade dosad obderžavane na dalje svoji gospodi davati dužni budeju. Zato svi su gospodski iliti dominalski sudi prestali tak gledeć na osobe iliti persone seljanov, kak i gledeć na grunte iliti selišta urbarialska i ovi sudi od sada na poglavarstvo varmedjinsko spadaju. Kaj (što) se pak dotiče gornjeh arendaljskeh i činženeh gruntov, kak tagruntov,kajše (kao i) sveh pravic regalskeh, t. j. : krčmarenje vina, rakie i piva, piacovine, mesarenja, ribarie, brodarine, lova, tićarije, piavkih pobiranja, žirovine, i gubačovine, plaćanja od žganja rakie, od mlinov, kovačnic, štacunov i sveh ostalih pravic regalskih, ovi kak, do sada gospodi i na dalje ostaju. I zato, koji takove deržiju, daće od njih dohadjajuće budi u težakih, budi u penezih (novcu), budi u gornici, ali na mesto gornici vpelanoj (uobičajnoj) desetini, budi vu čem drugom poleg pogodbe ali gorneh, ali činženih listov davati moraju, kak takaj (kao što) i daće farne (župske) poleg pervиših naredbih davati se imaju . . .« Na takav način velika grupa feudalnih prava (plemićskih) i feudalnih dužnosti (seljačkih), od koijh su neka (čin ili vinska gornica) smatrana za ustanove čisto privatne prirode bila je proglašena da postoji, po Zagrebačkoj Županijskoj Skupštini. Mi ćemo dalje videti, da su pitanja vezana sa ovim pravima — dužnostima bila predmet žučnog pretresa na saboru, a i seljaci nisu ostali ravnodušni prema ovakvom tumačenju njihovih kao što se tada govorilo »novo zadobljenih pravic«, nego su oni faktički, a ponekad i oružanom rukom rušili ovakva tumačenja.

»Kerčmarenja, cestor vina, produžuje naredba, »samo občinam ne pako osebnim seljakom stranom do Božića, stranom do Jurjeva — kak do sada urbarium zapovedal je i na dalje ostaje.

»Od šum gospodskih, vu kojih seljaka vživanje dervarie za ogenj i stanja do sada imali su (tak zvanih občinskih) navadna dača nadalje ostaje. Usled toga prepoveda se žira tresti, s drva koru guliti, podpaljivati, drevo budi za stanje, budi za ogenj, prez dopuštenja gospodskoga seći; ar takove šume na dalje na lastavitost i pasku gospode zemaljske spadaju i zato daće perveše od ovakovih šum gospodi zemaljski plaćati i davati i vu buduće budu se morale«. — Plemenita gospoda zagrebačka nisu nikako mogla da dopuste seljacima da oni drže pse za lov —:— »cucke lovne seljakom deržati prepoveda se.«

»Kaj (što) se pako tersjah gornih tiče vu ovih čuvari na skupne stroške (t. j. troškove) postaviti se imaju i termin branja po gospodi napravljen obderžavati se mora. — Svake fele dugi poleg komputuša, budi kak god drugač napravljeni moraju naplačeni biti.

»Kaj (šta) se pak tiče drugih terhov t. j. štibre i občinskih varmedjinskih težakov ovi i na dalje ostaju, kak su i do vezda bili« (t. j. samo seljaci dužni su bili da podnose sve teškoće poreza i javnih radova pri gradjenju i opravci cesta, prepregu, t. j. transportiranju vojnih objekata, vojnika, činovnika po službenoj potrebi i t. d.). »U ostalom zapoveda se sva pokornost poglavarstvu, da se tak mir i red zadržal bude.«

Sledujući dalje primeru banovu, zagrebačka gospoda pokušavaju da umire seljake obećanjem stalnosti dobijenih tekovina: »Svi pako seljaci naj (t. j. neka) budu sigurni, da im se nikaj (t. j. ništa) dogoditi ne more, ako budu komu goder (t. j. bilo kome) budi stranskim, budi bivšoj gospodi svojoj za platju delali ali služili, kak nekoji po zločestih ljudih krivo uputjeni jesu bili.« Iz ovih reči vidimo, da su neki agitatori uznemirivali seljake, tvrdeći, da će se u slučaju budu li oni nešto za platu gospodi radili, opet povratiti tlaka.

I onda Zagrebačka Županijska Skupština propisuje sledeća pravila za službenike i radnike na poljskim imanjima:

»Usled česa za zadružinu iliti svake verste sluge i službenice sledeća naredjuju se:

Budući družinu dobro strahu i redu deržali ne samo za hižnoga (t. j. domaćega) mira nego i za občinsku rednost zadobiti svakojački pomaže, zato skerbljivost občinsku potrebuje, da sledeće službenikov sa naredbe za celu slavne ove varmedjije okolice odredjuju se i prepišu, gde to navlastito gospodarom i suprotivnim načinom gospodarov protim slugam i službenicam odlučuje se i stalno postaviju, i tako sve ove neradnosti, preprečuju se, koje zvekšinom onda nastaju, kada mnogi bez službe nagadjaju se.

§ 1. Sluga u dohodku je dužan svojemu gospodaru sve službe, koje dobrome i poštenome deržanju suprotivne ali zverhu njegove jakosti nisu, dobrovoljno i bez svakoga štentanja (zadržavanja) tako dugo zveršavati doklam vreme službe terpi. Ako bi pak jedna pismena pogodba se nalazila, tak mora se u svem poleg ove pogodbe jedna i druga stran ravnati. § 2. Svem slugam občinskim, osebujno pak kučiašem (kočijašima) i štalskem slugom prepoveda se, da oni svečami ali s ognjem okolo ne bi hodili, od pušenja duhana u štalah, na hižah i drugih pogibeljnih mestah da se oderžavaju i po ovakvah mestah ne drugač, nego dobro zakritim lampašom (t. j. fenjerom) hodiju. § 3. Dokončanje plače stoji poleg dokončka med gospodarom i družinčetom včinjenoga, pogodjena pako družinčeta plaća njemu vsaki fertalj leta zplatiti se mora, zvun onoga, kaj (šta) med sobum dokončili su, družinče ništa više s pravicum (t. j. pravedno) potrebuvati ne more.

§ 4. Svaki sluga dužan je svojemu gospodaru pokoran biti, njega poslušati i poštuvati. Slugi pako, koji se od gospodara pri sudcu onoga mesta tužiju da gospodara špotaju (t. j. kude), ali njega za ništa derže, moraju gospodara pred očmi sveh na sudu za oproštenje prositi i poleg zasluženja kakovum kaštigum kaštiguvati se. (Još jedna čisto patrijarhalna naredba.)

§ 5. Ako bi se pak na peršone gospodara sluga postaviti podstupil, ili ruku zdignul na njega tuči, takav mora se obćinskum i oštrom kaštigum kaštiguvati.

»§ 6. Sluga nijeden ne sme poleg svoje volje svaki čas, mnogo manje mučeć iz službe oditi i gospodara ostaviti, nego mora svigdar gospodaru predi obznaniti, obznanjuvanje vremena je dvojverstno: gospodara okolo sluge prez razloga (t. j. bez razlike), i to u varošu na tri meseca, na ladanju službe odpovedanje pol leta napervo (t. j. unapred) tak gospodar družinčetu, kak takaj (kao što) i sluga gospodaru obznaniti mora, kak takajši (kao što) vre vezda služeći družina i gospodari od 1-ga lipnja (juni-a) g. t. 1848. obderžavati moradu. — Pogodba ništar manje (nikako) ne drugač kak na jedno leto dan napraviti se sme.«

Na takav način pokušava Županijska Skupština, da zanija pitanje roka službe i rokova u kojem se obema stranama ostavlja na volju da mogu otkazati ugovor.

§ 7. Nahadja se kakova suprotivčina u oglašenju vremena odrečene službe tak ona stran istinsko vreme oglašenja pokazati je dužna, koja službu je odrekla.

§ 8. Koteri sluga prez navodnoga predi oglašenoga odide, a pred vremenom, vu oglašenju tverdo postavljenom mučeć ali očivesto (očigledno) službu ostavi mora se gospodaru od sveh gospodarov i suda većnikov za takovoga najti sva pomoć dati, koj najden prijeti se (uhvatiti) i u mesto svoje službe nazad poslati se ima, zatem pako oštru kaštigu o lastivitoga poglavarstva prijeti mora«.

Na takav način pokušava Županijska Skupština, da zavede prinudni rad zemljoradničkih službenika i radnika i prinudnim merama (potera sviju vlasti, hapšenje begunaca, njihov nasilni povratak i kazna) ustanovi neku vrstu privremenog ropstva. Vrlo važan je i zanimljiv sledeći paragraf, iz kojega vidimo da je postojala izmedju gospode Zagrebačke (opravdana ili ne, toga ne znamo) bojazan, da zemljoradnički službenici i težaci mogu da se dogovore i da stupe u štrajk. Predvideći ovakovu eventualnost, Zagrebačka Županijska Skupština naredjuje kaznu za štrajkače.

»§ 9. Dogovori slug med sobum da svoju službu ostaviti hoću da tak s ovem načinom, ali vekšu plaću, ali koju drugu krivičnu hasen (t. j. korist) iz gospodara izvabe, zevsema prepovedaju se, zakaj (za to) mesta poglavarov i gruntov gospode dužnost bude ne samo na ovakva škodliva i kaštige vredna dogovaranja dobru skerb imati i paziti, nego tulikajše (takodje) takoveh dogovorov početnike i sukrivce brez svakog obzira poleg vrednosti prema zaslugama oštro kaštigati.«

§ 10. stoji u vezi sa § 8. te propisuje postupak, kojim se ima obezbediti izvršenje ovog potonjeg.

§ 10. Da se onda i iz druge strane prepreči, da slugi pred vremenom gospodare svoje ostaviti ne bi mogli, tak mora svaki sluga, koji od jednoga gospodara k drugomu u službu odhaja (odlazi), od gospodara, iz kojega službe odhaja (odlazi) pismeno (pismo) imati i takovo gospodaru pri kom u službu stupi, predati, koga gospodar tak dugo sačuvati mora, doklam slugu u službi ima. Koji pako gospodar bi slugu ali službenicu prez pisma prijel zvun nadomeštenja kvara kvarnomu gospodaru (t. j. oštećenom) 24 for. srebra vu obćinsku peneznicu položiti bude moral.« Evo dosta efikasna mera da se obezbedi poštovanje županijskih naredaba od strane gospode zemaljske, veleposjednika i uopšte najmitelja težaka, mera koja ne liči na nešto moderno, nego na starinske zabrane (pod pretnjom iste kazne) primanja tudjih kmetova.

Ali Županijska Skupština smatra za svoju dužnost da preteći kaznama i prinudno zadržavajući težaka u službi njihovih najmitelja, u isto vreme obezbedi i težake i službenice od isteranja iz službe.

§ 11. Kajgoder (kako god) nijednomu slugi slobodno ne poleg svoje volje službu ostaviti tak takajše (također) nije niti gospodaru slobodno, kada god bi on hotel njega iz službe iztirati (isterati). Ako pak bi to gospodar včinil, onda slugi mora zvan zaslužene do onda plaće, ješte plaću za tri meseca platiti, zvan ako:

1. Nebi sluga službu iz kakvoga zroka podnašati mogel (n. p. r. oboleo).

2. Ako bi pijanstvu, ali drugomu kakvomu zločinstvu povdan bil i to ali zvan, ali u hiži.

3. Ako bi jako nemiren ili prekoreden bil, ali ako bi skupslužeće ali proti gospodaru, ali med sobum puntal (bunio).

Ovaj paragraf stavlja težaka ili službenika upravo na milost ili nemilost najmitelja:

U to vreme, kada je i štrajk i odlazak pojedinih težaka zabranjen pod strahom stroge kazne i samih težaka, i onih koji će ih primiti u novu službu bez odobrenja predašnjeg njihovog najmitelja, gospodar se može uvek pozvati na tačku 3-u. § 12-g, otpustiti slugu, i tako se osloboditi od plaćanja naknade.

»§ 12. Drugač gospodar je dužan odhajajućemu slugi jedno pismeno značenje, tako rečen Attestat zverhu njegovoga deržanja dati i u njem očito i poleg dušnoga spoznanja (t. j. duševnoga uverenja) obznaniti kak on:

1. U vernosti i istinitosti,
2. U deržanju i treznosti;
3. U berzoći se je deržal, —

kaj ako včiniti iz nazloba ali drugoga morebiti kakvoga nezadovoljnoga zroka ne bi hotel, za onda od kotara onoga sudca varmedjinskoga u varošu pako sudca varoškoga, koji takvoga dati dužni budu, iskati more.

»§ 13. Tatbine (t. j. krađa), nevernost, pronevera, i hotenje gospodara tući, ne mogu se svagdašnje kaštige vredne deržati nego se moraju Sedriji predati.« Dakle sama želja udariti gospodara najmitelja smatra se kao težak zločin.

§ 14. Kaj ti tak gospodarom, kaj tulikajše i obćinam mnogo hasni dobro držanje družine, tak svaki gospodar mora hižnu zkerb i pazku na deržanje slug imati, za kojega veću lehkotu (lakoću) zapoveda se, da sluga prez dopušćenja gospodara nikam od hiže oditi i ako dopušćenjem odide mora se k vremenu njemu zapovedanom nazad povernuti; prez dopušćenja ako otide primernum kaštigum more se kaštiguvati.«

Evo još jednog propisa koji očigledno pokazuje da su gospoda zagrebačka htela stvoriti od položaja službenika težaka i radnika jednu vrstu domaćeg ropstva.

Sledećim paragrafom skupština Županijska pokuša da stupi u borbu sa kockanjem težaka i slugu.

»§ 15. Za preprečiti igru na peneze, koja najviše pri ovoga stališa ljudeh na svako zlo vodi, magistratuši i na obćinskoga mira skerb imajući osebujno po nedeljah i drugeh velikeh svetkih kerčme i oštarie više krat ali sami, ali po straži znevarce pohoditi, i ako bi igrajuće našli, onda i sluge i oštarijaše na odgovor potegnuti, poleg obstojeće vre naredbe prepustili ne budu.«

»§ 16. Koji bi slugu na tatbinu, nevernost, ali kakvo drugo zločinstvo kakvem goder načinom napelali (naveli) ne samo učinjen kvar naplatili, nego s reštom (zatvorom) ali drugom kakvom kaštigum kaštiguvati se, ali poleg naredbe dotičnomu sudcu predati se imaju.«

»§ 17. Zadnjić (t. j. najzad) određeno je, da dotični poglavari i gospodari za preprečiti jako škodljiva sleduvanja, koja zvekšinum nastajeju, kada su sluga prez službe, na takve sluge izhađaju i za druge se neskerbe, osebujno pazili budu, jer ako bi se koji znašli, koj za tjedan dan po ostavljenoj pervešoj službi ali drugoga poštenoga kruha priskerbiti se zamudio, takovi ali na to, da drugam kak berže u službu dajdu natirali se budu, ali ako more biti i drugač nevrednoga i zločestoga življenja bi bili, zvan prijete, predi zaslužene kaštige (za koji na ime zločin) u mesto svoje domovine pretiraju se. Izdano po Balt Jelačiću d. podbilježniku slavne županie zagrebačke«[24]). U koliko se poštovala ova županijska naredba ne znamo pouzdano, ali mislim da se ona pod tadašnjim okolnostima nije mogla da ozbiljno i svuda vrši, kako se delimično vidi iz nekih referata žup. činovnika.

Izbori za sabor bili su na pragu. Ovaj fakat mogao je u nečem da još poveća uzrujanost naroda, ali da s druge strane ublaži narodno raspoloženje, pošto je narod verovao u Sabor, verovao u bana, u koga je narod uložio isključive nade i čija je popularnost u celome narodu bila veoma velika o čemu ima više savremenih svedočanstva, od kojih se mnogobrojna nalaze i u županijskim i zemaljskim arhivima između spisa ovog doba. Za rešavanje urbarskog pitanja od velikog su značaja bili izborni zakon,

sami izbori za sabor i njegov sastav. Zato se obraćamo na ove zakone, izbore i sastav sabora.

IV.

18. maja izašla su spremljena i usvojena od strane tako zvane »banske konferencije« i potvrđena od bana pravila o saborskim izborima. Ni konferencija, niti ban nisu hteli ni mogli, da potpuno raskinu sa prošlošću, ali su u isto vreme oni učinili i niz koncesija »duhu revolucije«. Pravila o saborskim izborima čine zato neku sredinu između starinskog načina izbora i modernog opšteg biračkog prava. Bansko veće nije usvojilo predlog skupštine Županije Varaždinske, koja je, kao što smo gore videli, težila da se pošto poto sačuva čisto plemićski karakter saborske većine. U isto vreme nije bio usvojeni predlog županijske skupštine Županije Križevačke, koja je tražila opšte izborno pravo. (Nar. Nov. br. 44.) Sačuvano je pravo glasa takozvanih »virilista« koji su dolazili na sabor lično ili, naime velikaši, preko punomoćnika. Ovi su virilisti bili: patrijarh, vladike i jedne i druge crkve, podkapetan, viceban i prabeležnik (protonotarius), prisednici (članovi) banskog stola, gubernator Riječki, upravitelji državnih imanja, veliki župani i namesnici njihove časti, župan Turopoljski, svi velikaši t. j. kneževi, grofovi i baroni, veleposednici u Hrvatskoj i Slavoniji. U većini to su potpuno feudalni elementi od kojih su velikaši zastupali sami sebe. Narodni zastupnici u pravome smislu bili su predstavnici županija, graničarskih regimenata, slobodnih kraljevskih gradova, poveljnih trgovišta i štopskih mesta (Stab-Flecken). Najzad su u sabor imali ući zastupnici kaptola, konzistorija, manastira i zagrebačke pravoslovne (pravničke) Akademije. Svega je moralo biti članova biranih sabora 192, dakle mnogo više nego virilista. Između ovih biranih zastupnika 68 imali su da biraju županije i t. zv. slobodni kotari, 44 graničarske regimente, 70 varoši i varošice. Interesantno je uporediti ove brojeve sa brojem stanovnika prema popisu na kraju g. 1848 (brojevi nisu, razume se,. apsolutno tačni, naročito zbog karaktera tadašnje statistike).

U Županijama bilo je stanovnika (računajući tu i neke varošice koje su bile zasebno zastupane): u Zagrebačkoj 290239, Varaždinskoj 122509, Križevačkoj 69037, Požeškoj 64467, Virovitičkoj 137042, Sremskoj 97281. Jedan predstavnik dakle dolazio je u Zagrebačkoj županiji od prilike na 16 do 18 hiljada stanovnika, u Varaždinskoj na 12 hiljada, u Križevačkoj na 8—9 hiljada, isto tako u Požeškoj, dok u Virovitičkoj i Sremskoj na 12 hiljada. Ova razlika objašnjava se: različnim brojem i nejednakošću kotara u pojedinim županijama, razlika koja je bila popravljena prema županiji Sremskoj, stvaranjem grupe od trojice poslanika cele županije — 740 hiljada graničara u regimentama zastupljeni su bili sa 44 poslanika, t. j. 1 poslanik je dolazio približno na 16—17 hiljada stanovnika slično županiji Zagrebačkoj. Gradovi i varošice bili su zastupljeni mnogo bolje. Tako napr. Zagreb (6224) sa četiri poslanika, Varaždin (6939) isto tako. I u samim pravilima predložena je sledeća srazmernost u zastupanju gradova i trgovišta: mesta sa manje od 3000 stanovnika — 1 zastupnik, 3000—5000 — 2, 5000—8000 — 3 i najzad ako stanovnika ima više od 8000 — onda 4 zastupnika. Ova za građanstvo veoma povoljna srazmernost, koja ga je stavila u privilegisan položaj prema ostaloj zemlji postala je tokom izbora još povoljnija, kako smo videli iz gore navedenih primera. Jednom rečju u saboru pored virilista imali su da igraju naročito veliku ulogu prema svome broju varoški zastupnici, kojih je bilo više sa 10 na sto nego zastupnika županija i slobodnih kotara i sa 60 na sto više nego zastupnika regimenata, i ako je broj varošana bio veoma mali u ovoj agrarnoj zemlji. U ovim osobinama izbornoga reda, u ovoj izbornoj aritmetici mislim da je bila izvesna predumišljenost, da su se tvorci ovog reda nadali da varoši i varošice neće ići suviše napred, da će one pokazati više umerenosti; mislilo se da će varoši pokazati više socialnog konzervatizma a njihovi predstavnici možda i više nacionalne svesti nego predstavnici županija, birani od prostog naroda, narodnih masa. Zaista biračke mase prema izbornom redu, sastavljali su u varošima i varošicama stalni stanovnici, koji poseduju u ovom mestu

nepokretan kakav imetak, ili uživaju pravo građanstva zatim u onom mestu stalno prebivajući diplomati i javni činovnici, a u županijama starešine ili gospodari kućni. Varoški zastupnici bili su birani direktno po biračima, a županijski po naročitim izbornicima biranim od birača po opštinama. Iz ovoga pregleda vidimo, da su tvorci izbornog reda zaista zauzeli jednu srednju poziciju[25]).

Bilo bi od velikog značaja za poznavanje celog pokreta g. 1848. u Hrvatskoj i Slavoniji, upoznati se što dublje sa tokom izborne borbe, koja je bila od presudnog značaja za rešavanje urbarskog pitanja, koje je zajedno sa pitanjem odnosa Hrvatske prema Mađarskoj spadalo u pitanja prvoga reda. Ali naši izvori pružaju nam vrlo malo podataka, tačnije rečeno gotovo ništa.

Spisi županijskih arhiva ne daju nam nikakvih podataka o izborima. Izborna akta koja se čuvaju u Z. A. između saborskih spisa g. 1848. sastoje se gotovo samo od punomoćja pojedinih zastupnika i nekih izbornih zapisnika, gde samo ponekad pojedine rečenice govore o raspoloženju birača. Najzad, novine donose malo izveštaja o izborima; agitacionih članaka isto tako gotovo nema. »Kakav treba da bude saborski poslanik?« pitaju »Nar. Nov.« i odgovaraju, između ostalog: »Poslanik mora da bude čovek koji je uvek bio iskreni i istinski prijatelj puka, ne takav koji tek sada poče dokazivati da je pravedno, što su kmetovi od rabote rešeni, i prije toga ih je preko mere i pravice gubio, zatvarao, batinao i marvi prispodabljao.« Dalje »Nar. Novine« saopštavaju, da su izbori izvršeni u punom redu i miru, ali dopunjavaju svoj izveštaj primećujući, da su u križevačkoj županiji izabrali nekoga ko im je obećao sve livade i šume vlasteoske. (Na koga misli novinar ne zna se tačno.) Slično ovom poslednjem saopštenju govori o izborima i »Agramer Zeitung«, već po izvršenim izborima i kad je sabor bio u punom jeku svojih radova[26].

»Vlasnici vlastelinstva« (Dominikal Grundbesitzer), bez obzira na to dali su plemići ili nisu, uopšte nisu zastupljeni na saboru, jer oni nisu bili pozvati da učestvuju

u izborima saborskih poslanika, te na njima nisu nigde prisustvovali, ili su samo u nekim mestima čisto slučajno u njima učestvovali. Od seljaka bili su birani oni, koji su u krčmama i najnižim gostionama grmili protv aristokrata, protiv vlasnika vlastelinstava, protiv gornice vinskog desetka i jura regalia. Kulturni i prosvećeni ljudi sa više strana (vielseitig) bili su odstranjeni. Većina su poslanika neprosvećeni ljudi. Oni su samo navikli da prate plug. »Sogenannte« — »takozvani« zastupnici naroda nazivlje ih pisac, ugledni konzervativni posednik i javni radnik Tomić. Očigledno je, da je ova slika preterana i potseća na tesnogrudo partizanstvo. Poslanici u ogromnoj većini nisu seljaci, nisu nikada pratili plug. Ne možemo sebi predstaviti, da bi kotarski zastupnici — a to su seljački poslanici, koji su u većini plemići —, mogli uopšte voditi propagandu po krčmama i gostionama (Kneipen), a tim više buniti birače protiv plemstva. Ali mislim, da ipak neki deo istine ima i u pristrasnom ispadu Tomićevom. Naime da su predstavnici pojedinih opština u biračkim kolegijama mogli da grme protiv plemstva, ovo takođe veoma dobro karakteriše Tomić sadržinu programa pristalica radikalnijeg rešenja urbarskog pitanja: oni su zaista bili protiv sačuvanja vinskog desetka t. j. davanje desetog dela od vina za nasledno arendiranje (tako se sada smatralo) od seljaka gorskom zemljištu i drugih »daća« i jura regualia minora, ali kako ćemo videti Sabor nije usvojio njihove zahteve. I to je posve razumljivo. Izbori su dali veoma umerenu građansko-plemićsku većinu, koja je kako ćemo videti dalje pored izjava i vatrenih govora pojedinih predstavnika socialnoga radikalizma primila konzervativni urbarski zakon. U većini kotara seljački glasovi dati su za plemiće Ilire koji su i postali saborski poslanici. Saborski poslanici dobijali su instrukcije od svojih birača, te su birači podnosili tako zvane »tegobe«. Mi ćemo dalje pregledati ove izjave u vezi sa pretresom Urbarskog Zakona na sednicama Sabora. Da je onda vladajuća stranka — političari-Iliri — aktivno uticala na izbore, zato je možda mogućno videti dokaz u sledećem odlomku iz pisma Frana Kurelca Gaju od 20-IV-1848. g. »Pišite mi kada će biti instalacija, (bana

Jelačića) a kada narodni sabor da mogu ljudem kazati i sam dojt. Gledajte za boga da i mene izberu za poslanika u koj regimenti, ako može biti rad bi skočio makar u koju od one četvorice regimenat da nekoja razvidim i razpitam. Kako bi za koju bi rad u saboru govoriti. Kad bi bio pravi poslanik granice mogao bi onda provizorice za dve naše Hrvatske fungirati čim i u srce naroda Ilirskoga pri saboru dirao«[27]).

V.

Prelazimo sada na spremanje i pretres Urbarskog Zakona u Saboru koji je svečano otvoren u Junu 1848 godine od strane tada uz najveće oduševljenje naroda instaliranog bana Josipa Jelačića. Na banov predlog izabran je naročiti »odbor o predmetu ukinutih daća Urbarskih i ostalih sa ovim predmetom skopčanih pitanja kao i predmetu poljodelstva« pod predsjedništvom Hermana Bužana, jednog od najuplivnijih i najuglednijih plemića Ilira, uz učešće dvojice velikaša, grofova Korberona i Vojkfi, i trideset poslanika. Iz koncepta se vidi, da je prva misao bila pozvati Odbor »Za radi naknade pored.......« ali ove su reči izbrisane. Saborske su vođe osetile blagovremeno da je ovakav poziv Odbora koji ima zadatak da spremi predloge o regulisanju urbarskog pitanja, veoma nezgodan. Zato izgleda i bi usvojen naziv koji sam gore naveo; o večanju Odbora ne znamo ništa. Pismen njegov predlog (takozvani operat, ili elaborat) nije sačuvan u saborskim spisima. Kada je predlog došao na dnevni rad Sabora, sednica je odmah dobila veoma buran karakter. Govornici su govorili žučno i vatreno, a bilo ih je toliko, da nisu svi uspeli da iznesu svoje mišljenje. Pre nego ispričamo ovu zanimljivu diskusiju i anališemo od strane Sabora primljen Urbarski Zakon, zadržaćemo se malo na onim pogledima na urbarsko pitanje iznesenim po raznim grupama seljaka, obrazloženim u tadašnjoj presi, ili, tačnije rečeno u »Agramer Zeitung«, »Saborskim Novinama« i »Nar. Novinama«. Seljačkih izjava, molbi ima dosta, a pošto su one iz

raznih mesta i govore o zahtevima različnih grupa (bivših kmetova sveštenika i duhovnih spahiluka, kameralnih, t. j. državnih imanja), dobijamo na osnovu ove građe dosta jasnu sliku seljačkih zahteva. Zaista, između ovih zahteva nema zahteva o ukidanju Urbarske zavisnosti, pošto je ona već bila ukinuta; nema nikakve izjave, koja bi se odnosila na pitanje naknade štete, koju su pretrpele spahije. Seljaci ne kažu da neće da se šteta nadoknadi ali nedaju i pozitivne izjave u ovom smislu.

Oni traže da se ukine sudska vlast gospoštija, da se oni uopšte odvoje od gospoštija, ali u isto vreme traže, da se sačuva njihovo pravo uživanja u vlasteoskim šumama, da se sačuva tako zvana žirovina t. j. pravo seljana hraniti svinje u šumama, drvarina, t. j. pravo seljaka na besplatna drva za ogrev i građevine, da se ukine plaćanje za drvo gde takvo postoji da se sačuva pravo njihovog uživanja, u livadama a isto tako u njivama posle žetve i pre oranja za napasanje stoke (takozvana pašarina); jednom rečju, da se sačuva ili povrati starina, koju su spahije pokušali da ukinu posle proglašenog urb. zakona. Seljaci protestuju protiv izarendiranja pašnjaka i šuma od strane gospoštija, i uopšte protiv svakog arendiranja, kada je njima tesno zbog oskudice zemlje. Najzad oni traže ukidanja vinskog desetka i Jura regalia minora, t. j. isključivih prava gospoštija: krčmarenja, mesarenja, pijacovine, i mlinarine. U svima ovim traženjima seljaci su prilično jednodušni, ali neki naglašavaju, da su voljni da plate, naprimer, »octrvi« ili »accis«, t. j. trošarinu na vino u opštu državnu korist. Od traženja koja se odnose ne samo na urbarsko pitanje, vredi navesti traženje, da se zavede poreska jednakost. Vidimo iz ovog kratkog pregleda (originalne izvore vidi u dodacima), da su njihova traženja ukoliko su dobila izraza u seljačkim molbama, bila do tada umerena, i da agrarno pitanje u našem smislu, t. j. pitanje podele i vlasništva zemlje u njima gotovo nije ni pokrenuto. Vredi napomenuti, da su seljaci u svima molbama izjavili poverenje banu, koji je uputio njihove molbe na Sabor. O pogledima plemstva mogli smo se obavestiti iz odluka Županijske Skupštine Županije Varaždinske, a još ćemo imati

prilike, da se sa njima upoznamo iz pretresa urbarskog pitanja na Saboru ili polemike u presi na koju sada prelazimo.

»Narodne Novine« u doba koje je predhodilo Saboru, a i za vreme saborskih sednica poklonile su veoma malo pažnje urbarskom pitanju. Tako odmah posle izglasanja Urbarskog Zakona Požunskog Sabora, »Nar.Nov.« pisale su: Zar smo mi imali čekati da se kakav Gubec pojavi i da seljake protiv plemstva pobuni. A sad bi ih bilo mučnije nadvladati nego prije dvesta godina. Zar smo imali čekati da se kod nas ponove prizori galički, gde su seljaci navalili na gospodu i sve vlastele bez obzira, poubijali«. Donoseći izveštaj o skupštini u Varaždinu, na kojoj je bilo pretresano urbarsko pitanje naglasile su »Narodne Novine« izvesnu preteranost u traženju naknade od strane plemstva koje je procenilo svaku seljačku sesiju sa osam stotina forinti, ali kako se vidi iz članka Šulekova, a tako i iz sadržine ovih napomena kojima je uredništvo popratilo izveštaj svog dopisnika iz Varaždina, samo je načelo naknade bilo za »Narodne Novine« van diskusije. (uporedi »Nar. Nov.« 28, i 40). U oči otvaranja Sabora »Narodne Novine« pišu u uvodnom članku: »nekoji naši aristokrate misle da neće dobiti naknade za svoje urbarske podložnike (za radnu snagu, dakle po mišljenju uredništva, a ne za urbarska zemljišta) ako se ne združimo s Mađarima. Žao nam je da ova gospoda neznadu mađarski, te nisu čitali većanja prošastoga Sabora, to bi ih opametilo! Kada je ugarski Sabor odlučio, da urbarske dužnosti imaju prestati, to Njegovo Veličanstvo reskriptom od 28 ožujka pozvalo stališe i redove da stvar ovu bolje promotre, i da vlastelom naknadu opredele. A Mađare je Kr. ovaj Reskript tako raspalio, da su izjavili da oni neće druge naredbe činiti da Veličanstvo nemože ovo promeniti što je plemstvo poklonilo i pokazalo! Jeste, tako su se izrazili Mađari dana 29 ožujka i na tom je ostalo. Nj. V. moralo je popustiti. Eto Vam garantije Mađarske.« Tako su gledali na stvari odgovorni i uticajni Iliri, ali ilirska levica ipak je gledala malo drukčije. Njen organ »Saborske Novine« koji je uređivao zamenik poslanika advokat Eduard, ili Slavoljub Vrbančić, čiju ćemo žučnu izjavu prilikom pretresa Urbarskog

Zakona videti docnije u brojevima 13 i 14 »Saborskih Novina«, donele su opširan članak (bez potpisa): »Što su to odnošenja urbarska, i kako imaju prestati?« Ovaj je članak veoma zanimljiv; zadatak autorov jeste: dokazati i pokazati zašto treba da se urbarske dužnosti ukinu bez ikakve naknade vlastele. Mi nećemo preštampati ovde ovu raspravu u njenoj celini, niti pratiti u potankostima njenu ponekad zamršenu i suvoparnu argumentaciju ali ipak ćemo istaknuti par glavnih i karakterističnih mesta. »Tako, da najprije govorimo o raboti i ropstvu. Ustanoviti izkupljenje tlake, jeli već ravno, t. j. da se svaki napose iskupi ili neravno, t. j. da Država iskupi tlaku, da uzme na se, kakav dug i da poput poreza ovaj dug isplati, i to bi bila grozna opsena, to bi se zvalo rugati Božije slovo, jerbo poleg Božijega Zakona, imadu se kmeti prirođenim pravom osloboditi. Sloboda se ne kupuje, no naopako kmeti za isteg-nutu slobodu imali bi prije nagradu iskati. Nametnuti dakle kmetima, da iskupe glavu ili da isplate onaj dug kojim bi Država iskupila njihovu glavu, to se nebi zvalo ukinuti robstvo. Ukinuti rabotu, no za uvek ustanoviti, to bi se zvalo nepravično guliti kmete do suđenog dana, i obraniti i utvrditi gospodstvo i podaništvo proti budućem napadaju proti budućoj boljoj nauci, to bi se zvalo, oduzeti mogućnost i svako ufanje ikada na ovom svetu spasiti se od rabote, ikada zadobiti slobodu i pravdu večnu. Ustanoviti izkupljenje jeste, otvoriti vrata Irlandskom siromaštvu, jeste, izmicniti put kmetsku kuću na batinu spraviti. Ne bi li onda kazali kmeti »odkud smo se nadali da nas sunce greje, otud nas led bije ...« Ustanoviti pako posredno ili neposredno iskupljenje tlake, svakako svali (»nabaci«) dug na kmeti, i optrsi je bezmernim dačami, ili bu plaćao sam gospodinu u ruke, ili plaćao gospodinu kroz ruke države, svakako bude kmet obvezan gospodinu, svakako prisiljen ići na tlaku vlastelji prostranih zemalja i to za platu koju bude gospodin opredelio, okretali bi se dakle sve okolo iste nepravde i nepravičnosti.

Što više zaduženome kmetu oteti će gospoštija kuću i zemljište za dug što do sad ipak niti hotijaše niti prilike

niti razloga nemaše zamoći kmeta baciti iz kuće i oterati ga napolje sve ako i htiaše. »Dug bo je zao drug«.

Iz toga se vidi da iskupljenje bude ravno, bude neravno, nije (ono) način osvetiti slobodu i pravdu tim manje, što bi da država ide iskupiti, putem poreza trh i na one pao koji su već pretrpeli kaštigu dedova svojih zakonom onim nametnutu, pao bi trh na slobodne varoši, slobodna trgovišta i slobodne općine, koje se već iskupiše. Vidite da to nije način proslaviti i uzveličivati domovinu bo stoji »ako pravda ne može krivda neće pomoći«.

»... Koji kažu da sve ono što obstoji sve to mora biti, negledajući ni kakvo je ni odkuda je; koji kažu da se pravično imanje nikome oduzeti ne smije, bez da se time nesigurnosti svega imanja i sve pravde ne zametne i koji iz toga hoće da izvode iskupljenje rabote ili nagradu od države koja ima braniti slobodu ako ukini nečovečnosti — nepravdu«.

Navodeći primer Francuske i noći od 4. avgusta 1789, autor produžuje: »Vlast promeniti zakon na korist naroda sve sa štetom pojedinim dokazalo je već više puta zakonotvorstvo ugarsko, naime za vreme Marije Terezije primivši ustav zemaljski, kojim se utegla samo onda i okrutnost pređašnjih vremena. Blažene uspomene Josip II. još više htijaše olakšati stanje kmetova ali još nađe podosta tvrda srca. Leopold takođe mnogo dobro učini kmetima ustanovivši cenjenje, no za Franje popusti revnost za slobodom i pravdom, znamo od kuda je. Jedno rešenje (da za pravedno rešenje pitanja) jest, da se svako pravo, svaka vlast istim onim putem ukinuti može, kojim nastade ... Iz ovog sledi drugu načelo da općinski zakon ili ustav nemože dalje ostati nego opstoji volja općinska, volja narodna ili kralja, koji druge volje ne ima i nemože imati, no narodne ... Ova dakle rabota i tlaka općinskim zakonom kao što je naredba od godine 1514. uvedena i posle općinskom naredbom, kao što je naredba zemaljska Marije Terezije može se isto takvim općinskim zakonom ili kakvom općinskom naredbom bez otezanja, bez uveta i pogodbe ukinuti, kao što bez pogodbe, ili uveta postala ...«

Isto tako predlaže autor da se ukine harač, na mesto rabote uveden, ali protivnici beznaknadnog ukidanja rabote tvrdili su, da je rabota arendna plata za iskorišćavanje tuđe zemlje. Autor teži, da pobije ovo tvrđenje na sledeći način:

»... Ali hoće možda ko reči, slobodna je po zakonu od godine 1836. glava, kmet može otići kuda hoće, a rabota ne pada na glavu već pada na zemlju koju kmet uživa, zemlja pako jest gospodska, dakle gospodin punim pravom može zahtevati rabotu. Ali to je sve laž, laž je što veli Verboc, da su kmetske zemlje — zemlje gospodske, drugo je laž, što je tlaka trh zemaljski, ovo dokazati možemo i naravskim razumim zakonom, ko također i ugarskim ustavom«.

»Gospodstvo i rabota po naravi i ot početka glave se tiće, ne prelazi od otca na sina, no po rodu već robskom svako otpoče tišten k zemlji de se je rodio, nesme da je ostavi, nesme da se iseli ... Kmetska zavisnost postala je od razbojništva srednjovečnog, od potrebe da se što pre nađe za kmetove zaštita. Zato oni pristaše na sve uvete gospode, kako glasi poslovica »Što pop prosi, seno mu nosi«. Da tlaka prinadleži glavi još boljima dokazuje ustav od godine 1513. član 150 i 16. — gde se kaže: svaki oženjeni kmet, i bez razlike jeli da drži cele selce, po selima ili samo stan imade na godinu plaćati harač forintu zlatnu, dalje imade jedan dan na nedelju tlačiti ... Urbar ako čini razliku između celo — selcem, polu selcem, stanarom i podstanarom čini samo da ustekne harač bez računa, begluk bez rovoša, za da koliko olakša stanje nevoljnika ... Laž je dakle da rabota prinadleži zemlji no svagda i svakako, kako iskonca tako i danas visi na glavi«.

Odbijajući tačku gledišta zakona godina 1791. i 1836. na prirodu tlake, koji se zakoni dotiču Verbocija, autor polazi u daljoj raspravi od načela, da je obrađivanje zemlje pravna i stvarna osnovica prava svojine, kako veli poslovica »nema otčevine bez krčevine«. »Prispodobivši stalno i večito pravo na zemljište, što kažemo imanje svojim trudom obdeljano s pravom onih kojim se za gospodu izdaše, ovo gubi svu jakost i pređe na čisto, košto je ništa

bez silovanja ne bijaše kao što znamo iz povijesti srednjega veka kad zavlada poslovica »koji jači taj i kvači«.

Starinski zakoni dokazuju da kmet gospodar, ni pošto nije gospodar zemljišta, jer gospoda nemaju prava kmetsku zemlju baš i pustoselinu pretvoriti u alodijalnu. Još se govori da zemlje sa pravom na tlaku bivaju kupljene. Onda zašto kupac izgubi svoje novce. Ali niko ne može prodati ovo pravo kojega nema. A pošto je tlaka nezakonita, onda i kupiti je pravilnim načinom, kupiti ljudi niko nije mogao dakle i ovaj razlog ne postoji. Ova rečenica je izvod iz čitave rasprave: »tlaka mora biti ukinuta bez naknade.

Sada prelazimo na pregled glavnih misli, koje su predmetom urbarskih diskusija i agrarnih događaja u oči Sabora, u »Agr. Zeitung«-u. Njen saradnik za ova pitanja bio je Donat Tomić Trešćenski, Hrvat — nemački vaspitan, predsednik županijski i spahija. On je tumačio poglede konzervativnih spahijskih elemenata. U broju 36. uredništvo je naročito preporučilo svojim čitaocima članak Tomićev koji je objavilo u dvama narednim brojevima, pod naslovom »Betrachtungen über die Urbarialablösungsart«. Autor se slaže s time, da iako je nešto i učinjeno sa strane plemstva za doba od sabora godine 1790. pa do sabora godine 1836—40. u pravcu oslobođenja seljaka od urbarske zavisnosti putem zakona i za prosvećivanje prostoga sveta i unapređivanje zemljoradnje, ipak je učinjeno i suviše malo. Razume se, da je pravilno dati svima građanima pravo učešća u zakonodavnoj radnji, ukinuti feudalni sistem, stvoriti jednakost sviju pred zakonom, porezom i sudom, stvoriti jednostavni sud i pokloniti narodu građanske slobode, ali nije trebalo postupiti toliko naglo kao što je učinjeno 13. i 15. marta (u Beču i Požunu). Zaista izgleda da čovek može da poludi kao pred dolaskom u otadžbinu nekoliko miliona neprijatelja iz prenapučene kineske države koji hoće da nama, mirnim stanovnicima oduzmu naša nasledna i kupljena prava; čak ima ljudi koji drže pred očima vlasnika Gorgonovu glavu istočne bune, koja će uputiti sve spahije pravim putem u Jelisejska Polja, ali ipak niko nije mirniji od seljaka koji upravlja svojim

poljskim plugom. Seljak misli da sve može dobiti samo pravednim putem. Učinivši jedan veoma žučan ispad protiv majmunske mode u zakonu o zavetu (»N. p. Schaffungsmacht«), autor prelazi na kritiku novog urbarskog zakona, primljenog na Požunskom saboru.

Urbarske daće i tlaka imaju odmah da prestanu, zar nije ovako ukidanje bez prethodne potpune naknade štete, jedan nečuven pokušaj na pravo svojine? Zar nema spahija, kao »Obereigentümer« jednako pravo s »Nutzeigentümerom« na zakonsku zaštitu svojih nasledno stečenih i kupljenih prava, u ovome slučaju na naknadu štete od strane onih, koji su dužni ovo učiniti? Na osnovu načela jednakosti sviju pred zakonom autor protestuje. »Spahije su dobili imanje ili »Titulo oneroso«, ili pod različitim teškim pogodbama, a seljaci sasvim džabe putem izdvojenja iz vlastelinskih zemljišta urbarskog zemljišta (Urbarhube) pod pogodbom vršenja urbarskih dužnosti. Ali ostavimo na strani uvređeno osećanje pravde; i sa tog gledišta državnog gospodarstva ukidanje tlake je opasno: iduće će godine nastupiti bilo glad bilo teške neprilike u ishrani stanovništva i osetljivo poskupljenje života, jer tri četvrtine sviju zemalja nalaze se u rukama vlastele. I ova će zemljišta postati pusta zbog nedostatka radne snage! Govori se, da će oslobođenje seljaka od urbarskih daća i tlake podignuti produktivnost njihovog rada; ali primer hiljada hrvatskih plemića-seljaka koji su slobodni od poreza, urbarskih daća i tlake ali ipak nisu imućniji od seljaka-kmetova dokazuje, da je ova predpostavka lažna«.

Seljaci su siromašni i nepismeni; zato i njihov rad nije produktivan. Seljak koji je oslobođen od tlake, a radiće kod sebe manje, neće od radosti da radi kod spahije, naprotiv pokušaće da što više ošteti spahiju nalazeći da su spahije najzad priznale mnogovekovnu nepravdu u odnosima prema seljacima i zato će učiniti život nesnosljivim za spahije. Teško je raditi na čuvanju kulturnih imanja, ali narod je len, i neće da sluša; sluge i radnici rđavo rade i ne zaslužuju poverenja; polazeći od ovih pretpostavaka, autor da bi spasao velike posede od pogibelji, manje od

gubitaka, a celu zemlju od nesreće i propasti, stupa pred javnost sa nizom predloga koje on predlaže u sledećem (38) broju.

§ 1. Samo ove dužnosti, koje su pomenute u Terezijanskom Urbaru imaju da se ukinu; svakovrsna zakupna plata (Zinsen, Pachtschillinge), naturalne daće i službe imaju da se sačuvaju u smislu postojećih ugovora; u slučaju da nema ugovora, imaju da se regulišu uzajamnim sporazumom stranaka. — Ovaj predlog motivisan je sa tačke gledišta privrednog i kulturnog, potkrepljen svirepim ispadom protivu odavno već zaboravljenog novinara, koji nema niti imanja, niti uopšte kakve svojine, koji može da se pojavi na bilo kom krajičku zemlje i koji predlaže ukidanje. Zar u predlogu da se sve kmetske dužnosti ukinu nema jedna naročita vrsta komunizma? — pita autor.

§ 2. Svako urbarsko selište ima da se otkupi sa 500 forinti; kao motiv navodi se fakat, da je sud dosudio 3000 forinta za četiri selišta neke zemlje.

§ 3. Od 1. I. g. 1849. ukida se forint, koji se plaća od svake kuće, devetina i desetina, a tlaka se smanjuje na tričetvrtine; 1. I. g. 1850. na polovicu, 1. I. g. 1851. na jednu četvrtinu. Motiv: gospodarske prilike i teškoće u ishrani stanovništva. U ovom predlogu, u kojem se bez sumnje oseća sitničava psihologija jednog tvrdice, jasno se vidi potpuno nerazumevanje pravog stanja narodnog života i raspoloženja narodne duše u doba revolucije.

§§ 4—5. Hrvatsko-Slavonska Narodna Banka izdaje 5% obligacije, kojima se obezbeđuje isplata naknade za odnose koji pripadaju likvidaciji. Na svako selište dolazi pet obligacija u vrednosti od 100 for. svaka. Od ovih obligacija izdaju se dve vlasteli 1. I. g. 1849. kao naknada za ukinute urbarske dužnosti i za smanjenu tlaku i po jednoj obligaciji izdaje se 1. I. g. 1850, 1. I. g. 1851. i 1. I. g. 1852.

§ 6. Ove obligacije moraju kursirati kao zvečeći novac.

§ 7. Ko od seljaka neće odmah da plati svu sumu svoga duga ima da plati svaku godinu od celog selišta po 30 for. na ime amortizacije duga i isplate kamate. Celokupna isplata trajaće 32 godine (t. j. seljak isplatiće 900 for.).

§ 8. Čim bude jedna obligacija isplaćena vlasnik dobija novac.

§ 9. Uvodi se naročiti porez od 500.000 for. da se isplata ubrza i da se time poveća vrednost obligacija u inostranstvu.

§ 10. Isplata iz ove sume vršiće se putem vučenja lozova na takav način, da će banka odmah isplatiti glavnicu i kamate za tekuću godinu vlasniku obligacije koji je dobija. Zgoditak, same obligacije ostaće svojinom Banke.

Autor nalazi da otkup urbarskih selišta nikako ne može da se vrši od strane države i da se upotrebe prihodi državnih domena ili drugi društveni prihodi. Ali ipak šteta mora biti nadoknađena i ljudima intelektualnog rada, jer nepravedno je oštetiti ih. »Ko seje mržnju između plemića i kmetova? Samo onaj, ko nema ni plemićskog vlastelinstva niti kmetijskog selišta. Protiv ovakvih ljudi, protiv opasnih propagandista treba se boriti oružanom rukom». Autor završava zato članak planom organizacije plemićske odbrane uz pomoć najpouzdanijih podanika i slugu, sa prethodnim njihovim vežbanjem u upotrebi oružja, sa čitavim sistemom signalizacije itd. Uredništvo, i to zaslužuje najveću pažnju deli potpuno poglede Tomićeve i predlaže da se proglasi protiv propagandista preki sud. Ovo je bilo, kao što znamo, zaista učinjeno od bana Jelačića, ali u isto vreme ban je potvrdio urbarske zakone Požunskog Sabora. Zato članak »Ueber die Rabotfrage«, koji se pojavio u broju 50 i 51 »Agramer Zeitunga« od 11. i 13. maja 1848 god. (ovaj članak smo već ranije upotrebili), pogadja direktno banovu odluku tvrdeći, da je »prenagleno ukidanje tlake veoma štetno po socijalne i poljoprivredne odnose naše drage otadžbine. Ovo što je najdragocenije u narodnom gospodarstvu naročito u Hrvatskoj i Slavoniji, jeste zemljoradnja ... I ovaj naš jedini izvor prihoda i uopšte ishrane želimo sami podušiti i uništiti, želimo sami sebi metnuti nož pod grlo. Da li je to duh slobode? Ni u kojem slučaju : To je duh maštanja i ludost. Ukidanje tlake, smrtni je udarac zemljoradnji«. Autor naziva članak štampan u brojevima 36 i 38, koje smo ranije analisali, »trefflich«.

Ali je on glas »vapijućeg u pustinji«. Razume se da je ukidanje tlake čovečno, ali je li to spasavanje ljudi, kada ja jednog čoveka izvučem iz vode, a drugog bacam u vodu? Ne treba da žurimo, treba postupiti oprezno! Međutim sve se čini u žurbi zbog »oholosti« (!), »hvalisanja« (!!). Izgleda da tu uredništvo, koje je štampalo članak, ponovo pogađa bana. »Oni su ružno prema nama postupali! Ja ne mogu da razumem kako još mogu pitati nas, Ilire i liberale zagrebačke županije, zašto nismo odmah obavestili seljake o ukidanju tlake. Odgovor je kratak! Mi se barem čudimo, kako se može tako lako preći preko sopstvenog života... Kao stari seoski gospodar autor predviđa glad i bedu. Zanos slobode će brzo proći, jer je glad za njega radikalan lek. »Mi se moramo požaliti na preterani ponos drskih seljaka, koji i pored nedostatka novca, koji se kod njih oseća, neće da rade i posle banova proglasa za kukavnu cenu na vlastelinskom zemljištu; njima je bolje da trpe jad, da leže na lenjivoj koži (»auf der faulen Haut«), čak da pijančevaju u krčmi nego da traže neku zaradu kod svoje vlastele.« U ovom ispadu vidi se najočitija i veoma karakteristična mržnja jednog plemića protiv svojih socijalnih antagonista — seljaka.

»Ko je hranio seljaka za vreme gladi? Ko je snabdevao hlebom zanatlije u gradovima?« — pita autor i odgovara: »Vlasteoska slagališta. Sad će ona biti prazna; sloboda seljaka će malo koga nasititi; zar su ti rodoljubi prijatelji slobode koji teže da sruše naš skroman opstanak. Izazvati bez prethodne spreme ukidanje tlake, zar to nije fanatizam? Treba regulisati nadnice i tek je onda mogućno ukinuti tlaku, ali i tada će ovo ukidanje doneti seljacima nesreću« (eine Kalamität«). »Agramerica« nije propustila priliku da kaže svoje mišljenje o ukidanju vlasteoske sudbenosti. U članku Donata Tomića) dodirnuto je pod tačkom IV. pitanje ukidanja ove sudbenosti. »Ovo ukidanje u doba, kada nije moguće zbog oskudice izvršnih vlasti uticati na vlasnike urbarskih zemalja (t. j. seljake) u smislu čuvanja reda mira i javne bezbednosti toliko je glupo, da ne ćemo navoditi razlog zašto ono nije sada zgodno za našu otadžbinu. Posle više godina, kada će vlasnici urbarskih zemljišta

naviknuti da u novom stanju žive sa zemaljskom gospodom, i kada će biti uređeni brzo radeći i narodu bliski državni sudovi, mogu da se pokažu prilike za ukidanje gospodskih sudova. Nacionalno-politička motivacija ovakog predloga ne sadrži u sebi ničeg zanimljivog«.

Govoreći u jednom od sledećih brojeva o pitanju neposrednih poreza, Donat Tomić predlaže sledeće: »Teško je kao što se govori uvesti pravilan razrez poreza; plemići su osiromašeni, seljaci će dignuti bunu. Treba pri razrezu poreza imati na umu, da su seljačka zemljišta mnogo probitačnija sada od vlastelinskih; isto tako i s toga razloga, jer vlastelin mora da prima u svoju službu skupe i nesvesne radnike; naprotiv seljak ili radi sam ili što biva mnogo ređe, ima sluge koje su mu bliske i zato vode brigu o njegovom dobru. Zato treba razdeliti porez na takav način, da bi seljačko zemljište iste vrednosti bilo opterećeno dva puta ili jedan i po puta više nego vlastelinsko.

Ne treba se bojati seljačke bune, jer za pobunjenike postoji preki sud a izazivačima buna neće biti dopušteno da idu u blizinu seljaka. A onda je mogućno objasniti seljacima koliko su oni dobili od agrarne reforme: jedan će deo vlastelinske štete oni nadoknaditi gospodi zemaljskoj, ali će drugi deo ostati bez naknade, dakle to će biti njihova čista dobit.

Najzad mogu seljaci da zarade kod vlastelina od prilike trideset for. godišnje (i to naplaćenje poreza) Tomić završuje svoj članak mučnim napadom na proletere, koji kese svoje »hijenske« zube na ona dobra, koja su skupili naši pobožni preci za crkve. On se nada, da će saborski zastupnici uzeti u obzir njegove misli i da će oni većati potpuno slobodno, a ne pod pretnjom noževa kao što je bio slučaj Požunskog Sabora.) Pitanje naknade štete vlastelima, »Agramerica« nije n i k a d a puštala iz vida. Tako, pretresajući pitanje, da li je Hrvatskoj potrebno biti u državnoj zajednici sa Ugarskom, Donat Tomić tvrdi, da jeste, budući da veći državni organizam lakše snosi teret naplate vlasteoske štete.

Najzad u završnom delu poslednjeg navedenog članka (»Über die Lebensfragen«), autor pretresa pitanje o sabor-

skom uređenju, o čemu smo već ranije govorili; mučno napada savremeni sistem narodnog predstavništva a naročito Hrvatski Sabor i traži, da se zastupnici vlastele pozovu u naročiti gornji dom i da se Njegovo Veličanstvo umoli od strane vlastele da ne sankcioniše sve zakone, koji će proći kroz sabor bez učešća vlastele.

Ovakvim strahovitim traženjem koje potpuno odgovara reakcijonarnom i zaslepljenom staleškom stanovištu koje je zauzela »Agramerica«, završava se u njoj pretres pitanja vezanih s urbarskim uređenjem.[28])

Sabor u svojoj diskusiji i u zakonu, koji je on primio, nije pošao, kako ćemo odista videti, niti putem »Agramerice«, niti putem »Saborskih Novina«, organa saborske većine, nego je uzeo jedan srednji pravac, koji je odgovarao raspoloženju saborske većine i pravcu socijalne politike Bana Jelačića.

Tek 7. juna prešao je sabor na pregled urbarskog zakona, koji je izradio naročiti odbor.

Diskusija je bila veoma žučna i duga. Zbog njene velike važnosti i zanimljivosti izložiću je potanje, na osnovu jedinog našeg izvora »Nar. Novina«.

Diskusiju je otvorio križevački županijski poslanik Zdenčaj, koji je rekao: »Treba i drugoj stranci (seljacima) nešto dati, jer seljak će obodriti, a mi gospoda (plemstvo) nećemo glavu u torbi nositi.« Drugi ugledni Ilirac, križevački gradski poslanik, Žigrović, rekao je između ostalog:

»Zaista mir i red koji je kod nas do sada vladao, pripisati se imade samo onoj nadi, koju je puk u Sabor ovaj postavio. Nadu ovu ispuniti treba, jer od tog ispunjenja kredit Sabora, zavisi poverenja, koje je narod u njega postavio ... »Izgleda da je u ovim rečima vrlo tačno okarakterisana cela situacija. Ban Jelačić je na ovom mestu prekinuo govornika izjavom: »Mislim da se ovim koji su već dosta žrtvovali, više žrtava ne nalaže: ne govorim iz interesa, jer ja i moja obitelj, sve smo žrtvovali za domovinu, i pripravni smo to učiniti na dalje (U dvorani čuje se Živeo! ...) Molim Vas dakle gospodo, da hladnokrvno predmet ovaj pretresete, da ni u slobodu

podanika ne dirate, ni u prava vlasnika i inteligencije, već da svakome svoje garantirate«. Žigrović je onda nastavio svoj govor ovako: »Šta će reći puk, ako mi kući dođemo, pa mu ništa ne donesemo ... Zato sam ja toga mnjenja, da u onoj meri sloboštine, puku dademo: u koliko to i od nas duh vremena kom se svi narodi klanjaju zahteva« ... Predlaže dakle, da se potvrdi, radi valjanosti i zakonitosti, bansku povelju, odgodi rešenje pitanja naknade štete dok se odnosi sa Mađarskom ne budu regulisali, proširiti na opštine pravo »točenje pića«, pravo lova u opštinskim šumama neka pripada svakom podaniku; zatim ribarija, ptičarija i lovljenje pijavica, svakome neka se dopusti; upotrebljavanje drva za građu i ognjišta, neka se seljaku dozvoli, na koliko bi već sada, radi razmerja (srazmernosti?) drva međ Gospoštinom i Seljakom tužbe se porodile pored količine, isto razmerje privremeno opredelit će podžupan sa Kotarskim Sudom ...«

Sa govorom sledećeg govornika levičara, zastupnika sisačkog kotara Slavoljuba Vrbančića, diskusija je ušla u akutnu fazu. Odmah iz početka, iznio je Vrbančić jake proteste nekih saborskih zastupnika. Povela se je reč, rekao je on, »o onoj stranki naroda s kojom se je do sada kao robovima postupalo«. Uzvici: to je laž, prekinuli su govornika, ali je on on potvrdio: »Ovo što sam rekao, rekao sam! Ropstvo je bilo!« (Buka). Seljak dosada se nije smeo ni učiti. Znamo mi da je i seljak bio jednom slobodan, nego da mu je sloboda silovitom rukom oteta. Bio je seljak slobodan i pod Ferdinandom I, a zašto? Jer je plemstvo onda bilo u najvećoj pogibelji, a posle mu je sve oteto bez ikakve nagrade, sada jošte to plemstvo za to otimanje nagradu traži. — Budući je tlaka svugde već i ukinuta, zato neka se i daće od kontraktualnih i alodijalnih zemalju ukinu. Svaki neka bude nad svojom gospodar, zato neka se potpuna sloboda seljaku dade, glede točenja, palenja (t. j. pečenja) rakije, ribarije, lova, ptičarije, pijavica, drvarije, šumarije i paše, zatim mesarije i pijacovina. Jer ako gospodin ima pravo zeca na svojem zemljištu ustreliti, to isto pravo ima i seljak. Budući takođe znano i može se dokazati, da su gospoda, ako su im se urbarske

paše dopale, ove otela, i na svoju korist obratila, zato neka se ono što je kome oteto natrag vrati.

Zatim su gospoda zemaljska svu trgovinu u svojih rukah držala. Napokon su i pravo ropsko za večna vremena seljaku prodavali, pisati i neznajućeg zaslepiti, koji nije ni slutio da su jošte primetili »salvo jure dominali« (t. j. da se ipak i pored prodaje pravo vrhovnog vlasništva očuva, a pošto je Gospodin oteo gorice i siromahu dao ono što je htio. Zato mislim, da mi sva takova istražimo i dokinemo«.

Ljudevit Vukotinović, govoreći o ulozi plemstva podvlači, da je ono izgubilo svoj »point d' honeur« i prestalo da bude jedini stub domovine, otkad se mač stavio u oružanje... Ono će naskoro i propasti! On traži, osobito da se dade puku pravo krčmarenja, koje puku tako živo u srce zaseca, i koje je on uživao samo za jednu polovinu godine od Božića do Jurjeva, da mu se »velim na celu godinu protegne...« Ali ipak se je govornik izjavio protiv prava pojedinaca, da drže krčme, neka se pravo krčmarenja da celoj opštini, koja će ga onda i arendirati. Inače će propasti.

Treba, po mišljenju Vukotinovićevu, regulisati pravo drvarenja, jer je ono više postojalo na hartiji, pošto su davali nesrazmerno daleke šume za seljenje i uživanje. Isto tako treba regulisati i pravo žirovine, jer u većini vlastelinstva izdavala su zemaljska gospoda ovo pravo na otkup putem javne licitacije, i na takav su način mnogo gubile bližnje opštine.

Sledeći govornik, Lovrić, jadikuje nad sudbom siromašnih plemića; naročito ističe potrebu, da se izda naknada štete, ali u isto vreme tvrdi da treba narodu dati ona prava, koja su nadvladala u Austriji i Ugarskoj...

Piškorac, odgovarao je na ispad Vrbančićev: »Pravo vlasnika nisu po ropstvu zadobiti kao što se g. Vrbančić izrazio. A mnogi su ih žuljevima svojim zadobili, kao što sam i ja. Što se novcem kupi, nije ropstvo. Tako isto sluga koga ja plaćam, jeli on rob? Ako ja 100 forinti na kapital dadem za 15 godina, biće mi interesom

već kapital isplaćen biti; jeli ja može biti za to nemam isto tako dobro pravo na moj kapital, kao što sam ga imao pre 16 godina? Toga radi sam ja za to da se ne samo naknada, već i način iste naknade izreče, da se državni dohoci za naknadu upotrebe i da se ista garantira poštenjem celog naroda. Ne tako, da im se ropskim načinom oduzme. Što se tiče grunta cenzualnih, od kojih se u novcu plaća, to nije urbarsko već je to kontrakt, arende to isto su gornice. Ako bi se tako zbog dužeg vremena moglo reći, dosta je dao, sad neka si sve zadrži: onda bi to isto valjalo ako bi tko dužeg vremena na kakvom kvartiru bio, pa bi najposle isti kvartir zadržao veleći: »isplatio sam ti ga u toliko godina, od kada u njemu stojim«.

Metel Ožegović neće da ulazi u potanko rasmatranje stvari; ima prečih poslova i to na prvome mestu: »pacifikacija« sa Ugarskom. Neka se samo ona prava, koja su seljaci usled banskoga lista dobili potvrde od strane Sabora, tako da im ova niko više uzeti ne bude mogao, a to će za sada dosta biti. Govornik dalje traži da se odlože pitanja gorskih zemljišta prava seljaka na uživanje u šumama, najzad i pitanje o jura regalia minora i o krčmarenju.

Predlogu g. Žigrovića, o naknadi izrečenom, nitko se suprot staviti ne može, jer ono što je g. Vrbančić rekao, da je ropstvo bilo, da mu malo jačim izrazom odgovori, to je preterano, da se naknada ne dade, značilo bi pravdu rukom razbojničkom uzdržati. U staro doba kada su bile mnoge zemlje puste, dozvao je vlastelin naseljenike, koji su mu zemlje obradjivali, a njima je otpustio takođe druge zemlje po tim i tim uvetom. Ako je sada podanik oslobođen od tlake, ne sledi da je podanik oslobođen od daća.

Ja tajim (t. j. odričem) vlast saboru, da on nešto protiv onom učiniti može, što je kroz zakone tolike osigurano (velika buka i gnušanje, dodaju tu »Narodne Novine«). Što bi rekli, da je to kralj učinio, ne bi li se svi opirali (vika: to je sasvim drugo!). Zatim nam treba jošte dozvoljenje kraljevo, moglo bi se slučiti, da bi se kralj tome protivio, koliko bi to ogorčenost i razjarenost u puku poroditi

moglo? Varaju se jako, koji viču protiv naknade misleći, da će po tom dobiti javno mnenje za se. Ovo ne zavisi od puka, on je u rukah inteligencije (vika). Pak što će biti ako ne budemo mogli održati ono što mu sada dajemo? Dosta je, da su želje bile ovde izražene, po tome ćemo mi imati simpatiju puka za sebe. Što se paše i drvarije tiče, to se tako brzo rešiti ne dade, ostavimo to jurisdikcijama (t. j. sudovima). Najdalje što je rekao gospodin Vrbančić o gornici i cenzusu, da su one rabulistička (rabinovska) argumenta, kojima su g. vlasteli ove sebi pridržati znali, moram reći da ja u to ne verujem. Pitam ja, šta je drugo činženjak, i gornjak, negoli arendator?«.

»Ja sam za naknadu«, završio je govornik, »i molim da se u načelu izreče«. Izgleda, da je to bio najači govor desničara, koji su i inače u diskusiji bez sumnje nadvladali. Glas sa druge strane čujemo u vatrenom govoru Đakovačkog (požeške županije) kotarskog zastupnika Žuvića. »Prije«, počeo je on, »nego se u rešenje pitanja, toga pustimo izraziti moram, da je to jedno od najvećih nesreća domovine naše, što muževi izobraženi, puni domoljublja i duševne vrednosti sa veka ovog elementa pobratiti se ili nesmiju ili nemogu, ili neće . . .« On se ne slaže sa Ožegovićem, da je pitanje »umirenja« preče i značajnije. I u pitanju urbara (Ožegović) nadalje da dvoji o zakonitosti naših zaključaka. Doista nemogu se dosta načuditi, da prvi talent našega sabora danas na 33-ći dan sabora stopram uviđaje nezakonitost našu. (Živeo!) Nadalje kaže g. Ožegović: Šta bi mi kazali da nama kralj samovoljno take stvari naredi? Na to je moj odgovor, da Nj. Vel. u krojenju zakona samo je jedan dio, a narod je više, on je živalj, bez kojega volje ništa nemože ustanoviti zakonito. Napokon kaže g. Ožegović, da je najvažnija stvar pomirenje sa Ugarskom, i ja kažem, da to je važna svar, t. j. pomirenje s Upraviteljstvom Ugarskim (jerbo mi sa zemljom i pukom ugarskim raspre nemamo). Ali taj predlog stoji u pomirenju naše diplomacije sa ugarskom diplomacijom. Urbarijalno pitanje jest predlog pomirenja našega sa pukom našim, a to je važnije i nužnije . . .« Izjavivši da se slaže sa načelom naknade štete, govornik produžuje ovako: »Znamo od kada tlaka obstoji i koji je bio njezin izvor, znamo mi, da je uvedena pod Vladislavom stopram kad je Doževa revolucija udušena; barem od toga vremena jobagiones u istoriji se spominju; ta stvar je trajala do Marije Terezije, onda se Urbar uveo. Toga radi neka mlinarija, ptičarija i ribarija svima prosta bude, jerbo narav (t. j. priroda) nije ribe i ptice za privilegiju stvorila. Krčmarina neka bude tako prosta da svaka opština jednu krčmu kroz celu godinu imade, drvarine i paše za svaku potrebu neka budu proste. Napokon prelazim na predlog glede Slavonije: najglavnije a to je žirovina ili kako Slavonci, koje ja zastupam kažu: »Život«. Gospodo, u ime 60.000 Slavonaca požeške županije, molim Vas, da predlog taj u prizrenje domoljubno i pozornost primite. Žirovina u toj zemlji jest različita od Hrvatske; ondje bo su šume na hiljade i hiljade jutara bez da u njima seljak jednog hrasta ima . . .« I tu čini govornik ovaj veoma karakterističan prelaz sa socijalno-ekonomske tačke gledišta na politiku, vešto vezujući ove dve strane velikog pitanja uzetog u pretres: »Gg.! Sremska županija gotovo od celokupnosti naših kraljevina k srpskom življu (t. j. Vojvodini) se približava; događaji virovitičke županije Vama su dobro poznati.

Ako se još Požeška varmeđija ogorči, onda Vam jamčim, da ste Slavoniju izgubili, a samo deljenjem žirovine možete očekivati srca njihova utažiti. Za to želim da se polovica sviju šuma glede porabe žirovine puku pusti; to po duševnoj dužnosti zahtevam, to po unutrašnjem osvedočenju kažem i koji drugačije misli, taj načela jednakosti, slobode i bratimstva ne gaji u srcu, onome je to načelo pusta fabula«.

Poslanik pravoslavne konzistorije Lončarević podvlači delikatno značenje celog ovog pitanja i izjavljuje bojazan, da će uvrediti jednu ili drugu stranu.

Za njega je potreba isplate naknade potpuno dokazana i u ovom se slučaju mišljenja »Travničkog kadije« i prosvećene Evrope potpuno slažu. Obraćajući se levici, govornik izjavljuje: »— zašto gospodo moja od protivne strane upućujem Vas na ovo Spasitelja našeg velevažno izrečenje »quod

tibi non vis fieri alteri non feceris«. A to baš zato jer u tom slučaju ako bi se nepravedna ova odluka ovde izrekla, da se nikakva naknada dati nema, povod bi dala komunizmu u pravom smislu jer tko bi onda siguran s vremenom biti mogao, da ono što steče pravedno, da mu se oteti neće, dapače i same te kapute koje nosite. Nu sad se radja drugo pitanje, od kud će se to isplatiti?«

Podvlači siromašnost naroda, ističe fakt da se većina državnih dobara nalazi u Mađarskoj. »Zato je teško ovo pitanje rešiti bez izmirenja sa Mađarskom. Zato ima više ljudi koji se boji otcepljenja od Mađarske, zato medju mađaronima ima isto takvih patriota kao što njih ima i među nama; slučaj bosanskih Hrvata koji su primili islam svedoči da prilikom rešenja takog životnog pitanja nije isključena mogućnost izdaje. Zato treba podupreti plemstvo . . . «

»Naše je plemstvo mnogo veće izgubilo a prosti puk je sve, i ono o čemu sanjati nije mogao dobio. Ja poznajem u Slavoniji gospodu zemaljsku, koja su s pukom očinski postupila (— jedan glas: To je laž).

»Ovome gospodinu odgovaram sa Sokratom: Ako te magarac kopitom udari, je da ćeš ga tužiti magistratu?«

»No ima njih koji su svoje bivše podanike jako utesnili i odavde su se mnoge već tužbe kao što izvestno znam porodile . . . Što se Slavonije tiče, opredeliteljno se ništa izreći nemože po mom mnjenju doista, dok se ne bude sve katastralno izmerilo . . . . Sam mnjenja da se običaj glede naše drvarine, žirovine i ostalih urbarijalnih odnošaja koji je do godine 1802. među spahijama i njihovim nekadašnjim podanicima vladao, dotle izdrži, dokle konačno izravnjenje ne uravni. Što se naposledak prava regalnih tiče, dobro bi bilo da se nadalje još za sad spahijama kao jednim na mnogih mestih najvažniji dohodak ostave«. Uostalom, slaže se sa većinom, ako se izrekne zaključak, da se opštinama otvaranje krčma (po jedna na svaku opštinu) dozvoli.

Predsednik odbora, H e r m a n B u ž a n, izjavljuje, da se on slaže sa odgađanjem samo u pitanju načina isplate naknade. »Glede paševine, šume i žirovine neka ostane sve u

stališu (t. j. u stanju), u kome je bilo do 1 sečnja jer su slavonske spahije kad su čuli da je tlaka dokinuta ova oduzeli.«

G e o r g i j e v i ć, osečki gradski zastupnik govori ovo: »Na načelo, koje je g. Lončarević izustio primetiti moram, da to posve pravedno načelo samo onda stajati može, gdje je potpuna i savremena jednakost i zato će ono samo onda valjati, kad se posve izravnamo (živio!). Ne čudim se ni malo, što gospoda, koja nisu našeg mnenja, tako se nama protive, jer oni iz drugog posve gledišta stvar smatraju, koji iz gledišta legaliteta, koji u sebi kao suci; ali da bi ta gospoda u logor (t. j. ka vojsci) otišla, da bi potreboće iz okolovština vremena proučila, da bi pogibelj preteću bolje upoznala, onda bi sigurno s nama istog mnenja bila . . .« Produžujući svoj govor ovaj levičar veli: »Što je g. Piškorac o kući i u njoj stanujućem rekao ne stoji, jer se ono pravo s pravom spahije sravniti ne može. Nisu navek na svetu bili blagorodni nemeši, niti pravo ono koje samo od stolećah obstoji (živio!). Ja ne idem u red s onom gospodom, koja ovako pravo oteti žele, ali se ipak sada ne može sudit onako, kao što se može u moralnom (normalnom) stanju. Veli neki da sada valja uzet za primer onu državu, koja polako ali sigurno napred stupa, kao Engleska. To samo u mirno doba biti može, nama valja ugledat u primer Francuske . . . Zašto? A evo zašto: Mi smo došli u veliku bujnu reku, gde su se svi narodi stekli. Tu treba okolovštine na um uzeti, a ne kao sudac suditi i kada budemo opet izvan pogibelji, onda stupimo na put legaliteta, a dokle smo u pogibelji budimo Francuzi, a onda moći ćemo biti Englezi. Ja osećam da je to ponešto nepravo; jer će potom patit ljudi dobra i poštena srca, nu sila je, ne može se manjinu paziti. Mi smo danas spodobni lađi na uzburkanom moru; lađa hoće, da se udavi, treba je izbavit, treba izbacit desetak, petnaest, da svi s lađom ne propadnemo. Neki će u tom nasrtanje videti, ali ja se pozivam na istoriju. ‚Freiheit muss erobert werden' kaže se. G. Ožegović je rekao da je istina da narod očekiva od sabora, ali da će se on zadovoljiti, ako čuje, da su se želje ovde zanj izjavile. Nu ja ne mogu dokučiti, kako mu ne bi draže bilo ako zanj što učinimo i ako se za nje-

govu budućnost pobrinemo. Pitam ja, jeli to dosta, da mi narodu ono damo, što imade (t. j. slobodu od tlake i novčanog danka)? Jel ni bolje (kad narod silu u ruci ima) svojevoljno odstupiti, nego se dati k tome naterati.« Naknadu štete vlasteli govornik ipak prima, ne ulazeći u dalje raspravljanje načina naknade. Obraćajući se ponovo na izjave Metela Ožegovića govornik kaže: »G. Ožegović kaže da narod ne može uzeti plemstvu jura regalia minora, buduć da je to zakonito pravo, ali nije li rabota isto takovo pravo bila? Glede ovih manjih prava kraljevskih (t. j. monopola krčme, mlina, pobiranja takse na vašarima i sličnog), izrazila su neka gospoda da budu dobro državno; nu okolovštine su druge nastale, zato sam ja toga mnenja da se to pravo opštinam podeli (t. j. dodeli)...« Odgovarajući predsedniku Urbarskog odbora Hermanu Bužanu, koji je predložio, da se rešenje ovog pitanja odloži, Georgijević izjavljuje: »Moram reći da smo mi dužni ne našu volju, već volju naroda izreći...« Napominje da ponovo postoji »opasnost« od strane »naroda« i izjavljuje svoje uverenje da će svi koji ovo »saznaju«, morati ići napred rame uz rame. »Primenjuje jedno tako zvano »jeu de mot«. »Blagorodno je narodu pomagat, zato smo mi blagorodstvo t. j. plemstvo na to pozvani. Poziva se na istorijski primer noći 4. avgusta 1789. g. U Francuskoj su se plemići odrekli od svega i pokazali su, da je bolje svojevoljno dati nego da se na silu otme.« Tok diskusije uzeo je takav karakter, da je ban Jelačić morao energično intervenisati: »Nismo došli ovamo trgovati«.

Novomarofski (križevačke županije) kotarski zastupnik, A n t u n N e m č i ć iznosi kao motiv u korist naknade štete ovaj razlog da su mnogi tek »lane« kupili imanje, zaradjeno znojem predaka. Treba sve materijalne štete, koje je reforma sa sobom donela proceniti i od ovog početi. Docnije će se naći put kojim će se štete nadoknaditi. Za regulisanje pitanje paše, drvarine i žirovine predlaže da se uzme za obrazac § 10 zakona Ugar. Sabora, a ostala prava t. j. »jura regalia minora« otpustiti seljaku. Govornik vešto prenosi pitanje na nacionalni i socijalni teren u isto vreme: »...Mi doista nismo ništa za »materijalnu korist« seljaka učinili, pa ne smemo od njega tražiti, da se idejama koje-

kakvima narodnosti uzhiti, te znamo dobro, da smo se vragometno malo za škole pobrinuli..« Naglašuje da neka prava nisu za vlastelu od značaja. »Što se ptičarije tiče, to gospoda nigde ptice i ne love, od ribarije samo gospoda kraj Drave i Save stanujuća i to malenu korist vuče; međutim mislim da se i to proceni i naknadi...« I Nemčić smatra za potrebno odgovoriti Metelu Ožegoviću, kao najuglednijem i najmerodavnijem zaštitniku čisto staleških plemićskih interesa«... nama mora vavek pred očima biti non quid justitiae ratio, sed quod politica vadent«. »Ja kažem da je samo nada u ovaj sabor bila uzrok, da Mađaroni narod pobuniti mogli nisu (ovu činjenicu izneo sam ranije), da se je pako to bezakonje dogodilo, morali bi ga bili silom bajoneta utaložiti.« Govornik čini povodom ovog sledeću oštroumnu i umesnu napomenu: »Koliko bi nam preostalo bajoneta da idu preko Drave (t. j. protiv Mađara), ako njih svakuda pošiljali budemo. Bolje je neka nekoji štetuju nego milioni...«

J o s i p B u n j i k obraća pažnju na događaje moderne narodne istorije: »... Znamo što se dogodilo u Slavoniji god. 1808, zatim god. 1814, najposle pre 10 god. kroz očinsku ljubav spahija: revolucija. Valja sada prepretiti da se isto ne dogodi. Mi smo nešto počeli o ukinuću urbara, ono ponajprije izašlo od mađarskog ministeriuma, p a s m o i m i o v o i s t o i z s t r a h a d a s e n e d o g o d i r e v o l u c i j a u č i n i l i. Zakoni ovi (t. j. ugarski o urbaru) nikakve vrednosti ne imaju, jer nisu publicirani. Što se tiče šuma moram Slavoniju od Hrvatske razdeliti... U Hrvatskoj ima seljak svoj kolosek, urbarske šume i što ja znam sve, ali toga u Slavoniji nema. Tamošnje spahije po Parizu i Beču skitaju, a oficiri (t. j. službenici) njihovi puk ne milo gneče. Oni svoje paše zatvaraju i na kmetske blago svoje i ovce nateraju, a kad ovca jedan put prođe nema za onu godinu više faide (t. j. koristi)... Zato sam ja tog mnenja, kad gospodin na kmetskom paše, neka po načelu slobode i jednakosti i kmet na gospodskom paše...« Govornik, kao pravi zastupnik slavonskih seljaka i ako poreklom plemić, traži, da se drvarina daje ublizu sela, a ne vrh gore, da se seljacima dozvoli žirovina u toku osam nedelja godišnje,

da se njima da »mlinarsko pravo« t. j. da se ukine vlastelinski mlinarski monopol, najzad u opšte da se sva ta pitanja regulišu na pravedan način inače »jesenas će biti bune«. Ove reči bile su upravo proročanske kao što ćemo videti u jednom od sledećih poglavlja.

Zagrebački kotarski zastupnik Antun Rubido jedan od pravih aristokrata među zastupnicima daje izjavu u ime hiljade svojih birača — seljaka, koji su mu, kako on to izričito kaže, dali sledeće precizne instrukcije: »neka se opštinama samo jedna krčma dade kroz celo leto, iz koje dohodak proiztičući u obštu kasu će dolaziti. Glede gornjaka (t. j. tako zvanih »vinskih gornica«) da se grunti koji su u rukama seljaka 100 godina ne mogu staviti pod nikakvu pravdu; 2. Ono što se u živadi i t. d. davalo da se u jednu svotu pretvori i da se daće od kotla i mlina ukinu. 3. Glede šuma i paša da se regulišu«. U ovom govoru vredi pribeležiti napomenu o naturalnom danku, koji se ipak davao i pored njegova ukidanja Urbarskim Zakonom g. 1836. Izgleda, da je tu zastupnik Rubido imao na umu ove naturalne danke, koje su bili dužni ponegde da daju nasledni zakupci vinograda.

Zastupnik belečkog kotara (varaž. žup.), Ivan Kukuljević-Sakcinski, počinje izjavom, da on kao poslanik jednog kotara ne zastupa samo seljake, nego i »gospodu zemaljsku...« Polazeći od svoje čisto nacionalne tačke gledišta izjavljuje: »što se tiče onog što su seljaci bili pod ropstvom i ja to tvrdim, ali nisu oni samo bili, već je bio čitav narod. S druge strane tajim (t. j. odbijam), da je to plemstvo učinilo, tajim da je to proizašlo od duha slavjanskoga, nego da je to duh feudalski, duh nemački i mađarski prouzročio, na to je naš narod naveo duh mađarski, duh aziatski, koji samo ove podjarmit i gospodovat želi. Dužnost je naša ljagu tu od plemstva hrvatskog odbaciti, jer ne stoji, da su Mađari sami puk oslobodili: oni to ne bi nikad bili učinili bez upliva Evrope. Kad se o naknadi govori ne razumeva se samo plemstvo već i svaki onaj koji negibivi (nepokretni) imetak poseduje. Dakle, ako trebamo da budemo Francuzi — kao što veli g. Georgijević, treba da i duh francuski, onaj duh prave slobode poprimimo. Nadalje kaže

g. Georgijević prispodobu o lađi na uzbunjenom moru, iz koje treba izbaciti neke da čitava lađa ne utoni. Ali da li bi spasonosno bilo za lađu da se baš oni ljudi van bace, koje kormilo i veslo lađe u rukama imaju? Zato opet velim, treba da tu ljagu operemo. I ja sam spadao k toj kasti, i ja sam plemić i ponosim se što jesam, jer je plemstvo hrvatsko vavek domovinu branilo i vodilo puk k slobodi, jednakosti i bratstvu...« Ovaj govor znamenitog istoričara i javnog radenika je veoma karakterističan za njega i u opšte za krug kulturnih plemića Ilira. Ovim se završila sedamnaesta sednica sabora i diskusija bila je odgođena da bi se nastavila na sledećoj, osamnaestoj po redu, sednici, koja je održana 7-og jula.

U početku ove sednice ban Jelačić pozvao je prisutne da govore »kratko«. Odmah je uzeo reč jedan od zastupnika Varaždinske županije, ugledni član konzervativne grupe Kazimir Jelačić, koji je počeo protestom protiv zloupotrebe načela slobode, jednakosti i bratstva. Treba »da nitko ne dira u tudji imetak«. »Što ako neka gospoda tvrde da treba time puk umiriti, vrlo žalosno bi bilo, da puk takove želje goji. Ja imam sreću biti zastupnik od 20.000, pa ipak ništa od toga ne znam. Znam za ljude, koji su trčali od kotara do kotara, koji su »principia« komunistička (Sic!) rasprostranjivali, samo ako (t. j. da) za svoje zastupnike put izaberu; zato ja tajim da se prosti puk mogao takove naputke dati, suprotivno tvrdim da mnogi i mnogi od naputka takovog ni reči ne znade«. Govornik žučno ismejava argumenat, da će zastupnici nositi glavu u torbi, ako to i to puku ne donesu. Obraća pažnju na to da u mnogim opštinama uopšte nema šuma, te je dakle tamo traženje drva i žirovine od strane seljaka isključeno i pita »jel će im može bit država zato tamo šume sadit?« I odgovora pouzdano: »Bogme neće, a neće i mene kao zastupnika, ipak nitko ubiti ili proterati«. Govornik nalazi da je pravedno isplatiti naknadu »onoj klasi ljudi, koje je od g. 1834. sve žrtvovala«, koja je život u pogibelj stavljala, dočim su oni koji se sad najbolje (t. j. najviše) hvastaju i viču spavali i nisu ni pare na žrtvenik domovine doneli.« Tu govornik očigledno pravi aluziju na Ilire i naročito na

ilirsko plemstvo; misli na početak pokreta iz g. 1834. (osnivanje Gajevih Novina i »Danice«, onda čitaonice, Gospodarskog Društva, kazališta; zatim na krvave sukobe u Zagrebu povodom restauracija i hoće da pogodi mađarone, koji su se u antinacionalnoj propagandi služili kao argumentom protiv Ilira i snaženja narodne samostalnosti time, da su činili Ilire krivim, da je tako zadocnilo oslobodjenje kmetova).

Prelazeći na pitanje o regalijama, Jelačić kaže da smatra da su već ukinuta prava monopolskog sabiranja pijavica, pa onda monopoli mlinova i taksa za kazane, koju su bili dužni da plaćaju seljaci spahijama, jer to spada na »urbar«. Ostavljajući na stranu »ptičariju« i »ribariju« misli da »pijacovina«, mesarija i krčmarija tako ostane kao što jest. Druga prava neka se naknade...« U izjavi o regalijama koji moraju biti sačuvani vidimo pravo programno tražene izvesne grupe saborskih poslanika, da se neki delovi feudalnog uređenja društva ipak pošto poto očuvaju. Još jače izražava ovu težnju požeški gradski zastupnik Svetozar Kušević. On se ne slaže sa prostim ukidanjem manjih regalija. Za njega ne važi argumenat »da to puk naš silom i pretnjama nekim iziskuje (t. j. traži). Imajući sreću članom puka biti nikada dopustiti neću, da puk tako neblagorodno misli i da bi mogao u ovome burnom vremenu radi nekih koncesija sebi narodnost, domovinu a braću svoju žrtvovati jer u trenutku ovom ne preti nevolja boljarom samim, nego je neprijatelj naš opšti. Na utamanjenje pako ovih pravah ne mogu pristati za to, jer bi time bili oštećeni ne samo plemići, koji su u najnovije vreme dobra pokupili; već bi oštećena bila ona klasa ljudi, koja žilu životnu jedne države sačinjava, t. j. gradjani jer ovi novci imadu kod boljara...« Tu govornik vešto podvlači izvesnu solidarnost interesa zemljeposedničkog plemstva i gradskih kapitalista, čiji su zastupnici bili u priličnom broju u samom Saboru i koje je on zastupao.

Posle govora konzervativnih feudalaca ponovo su se na saboru čuli govori socialnih radikala i to u prvom redu zastupnika Sveto Ivanskog, Dolovčaka. Sloboda, jednakost i bratstvo samo su na jeziku, rekao je on. »Ja ne

znam kako bi to moglo biti da seljak koji je tako dugo stenjao pod jarmom, da on, velim, ne može prava imat vino točit na svojem... Napokon jedno g. Jelačiću (Kaz.) odgovoriti moram, što veli da je ona klasa od g. 1834. za domovinu borila se; neka se izvoli spomenuti da ih se je od druge klase u istu svrhu mnogo ne samo borilo, nego i ranilo i pače ustreljalo.« Tu govornik misli na ubijene gradjane i visokoškolce zagrebačke, povodom krvavog događaja 1845. na Markovom trgu — Pleternički (požeške županije) narodni zastupnik Špun priznaje, da je zaista plemstvo mnogo žrtvovalo, ali ipak u ime jednakosti i bratstva traži da se mala kraljevska prava svima dadu. Ipak nije protiv naknade štete. Prečecki (križevačka županija) narodni zastupnik, Pavlec, odmah iz početka napada Metela Ožegovića: »g. Ožegović kaže da Sabor ovaj nije zakonit (Ožegović prekine: to ja nisam kazao, još jedanput velim da to kazao nisam!), kao da su plemići izvorni stanovnici. Kad se je dakle narod simo naselio? Ja vavek čujem ovde, kako se neka gospoda boje za svoje kapute, valjda već oni nešto slute o represalijama. G. Georgijeviću protuslovio je g. Kukuljević a glede prispodobe o lađi na uzbunjenom moru, veleći da to ne može biti, da se baš oni iz nje bace, koji su njezini krmani i ravnatelji bili, dakle su svi drugi bili mornari, a zašto?, jer nisu imali prilike da više postanu (vika: na predmet!). Pitam ja dakle gospodu kojim pravom vlasteli za to naknadu tražiti mogu? Uzmite jošte na um i to, da se jedan težak plaća sa 10 krajcera; ostavimo sad jednu sesiju 1000 težaka, bila bi dakle za 20 godina sasma isplaćena, a koliko dvadeset godina stenje narod pod lakomstvom aristokratičkim?, pa ipak naknadu za ovu stvar tražite! To je smelost, neviđena smelost od vaše strane.

Promatrajući sadašnjost i prošastnost vidimo da je u zakonotvorstvo uticala do sad samo jedna frakcija pod užasnim (sic!) aristokracije imenom. Otud je sledilo da su svi zaključci smerali samo na ugnetenje naroda u duhu aristokratičkom, dakle narod nam nije imao istorije kroz dve stotine godina.« Ovaj žučni govor nije se dopadao prisutnim konzervativcima, koji su ponovno prekinuli govornika

vikom: »na predmet!« Ali Pavlec je nastavio u istom duhu, »... Sve što se o slavi naroda govori, to je samo slava aristokracije, a slava naroda našega bila je ropstvo. Ako baš sada nadvlada aristokracija, zato ipak neka ne radi nikakove zaključke o naknadi, jer može sigurno biti da će se ti zaključci već na budućem saboru uništiti — jer se kaže u diplomi banskoj »da se puk oslobađa od tlake tako da mu se nikad više naperit moglo ne bude« i to bez ikakva uveta. Jednakost je izrečena između Granice i Provinciala, buduć je i tamo carska rabota ukinuta, a nju nitko neće nadoknaditi, dakle i mi ako smo dosledni, jednakosti radi s Granicom to isto izjavit moramo za to ja tu svečano u ime naroda protestiram proti tome da bi se naknada poštenjem naroda garantirala« (buka i živio!). Poslednji od govornika pribeleženih u »Narodnim Novinama« bio je M a t i ć. Obraćajući se na konzervativce on je izrično kazao: »Ova naša prava proizlaze iz sistema feudalnog t. j. iz prava jačijega. Naši stari kraljevi delili su sve svojim ljubimcem, pa i ljude, a ovi su ih prodavali. Čovek nije stvar, dakle se nije imao prava poklanjati, dakle nije on nikakvo pravo dobio, kome je poklonjeno. Pitam ja danas: ima li se naknada za ovo dati? Ja mislim, gde pravde ne ima, ne ima ni indemnizacije. Budući pako neki kroz tolika stoleća ljudi uživaju zato vele, da je to pravo vremenom potvrdjeno; nu prava čovečanska mislim vreme zastariti ne može. Ja kažem, da si narod pomoći nije mogao; ovaj sabor je prvi put svoju glavu digo, pa pita: što je bilo s nama za 600 god.? Mi mu velimo — nepravda! — Kaku dakle naknadu mi tražit možemo, kad ju narod ne traži za potrpljenu nepravdu? (pleskanje). Iz gledišta dakle naravskoga nikakove naknade ne treba, jer je nepravedna (pleskanje). A tko bi ju platio? Ja koji nisam ni znao, što je urbar. To je dakle razumete li, iz gledišta naravi posve nepravedno (jedan glas: al ne iz pozitivnog!) Nadalje prvi put u mom životu čujem, »da se ne smije ptica u zraku ubiti, ni zec kad mu zelje jede (smeh)«.

»N a r o d n e N o v i n e« beleže da je bilo više govornika; no njihove govore one nisu donele.

Posle opšte vike »zaključak, zaključak«, ban Jelačić proglasio je zaključak, koji je ušao u odluke Saborske, kao zak. čl. XXVII, XXVIII i XXX.

Kako izgledaju odluke ovog znamenitog Sabora o tako zvanom urbarskom, ili kao što bi sada rekli, agrarnom pitanju?

U članku XXVII potvrdjuje se ukidanje kmetske zavisnosti seljaka i njihovo pravo vlasništva na tako zvane »urbarske zemlje«.

»Sve urbarske dosadašnje službe i daće prestaju za uvek. Isto tako izjavljuje se i proglašuje nezavisnost tako pojedinih podanika (kmetova) kao i čitavih opština od dosadašnje oblasti vlasteoske (spajinske) (»§ 1«). Svaki dosadašnji kmet jest neograničeni vlasnik urbarske zemlje svoje, te ju može i celom ili na komade zameniti, založiti ili prodati« (§ 3.). Pravo uživanja tako zvanih manjih kraljevskih prava proširuje se na savkoliki narod; zato naređuje se ovo:

a) dosadašnje pravo krčmarenja od Miholja do Đurđeva zadržat će i u buduće svaka opština. Osim toga moći će svaka opština i od Đurđeva do Miholja isto pravo uživati na jednome mestu.

b) Po pravu krčmarenja razumijeva se točenje svake vrste pića, naime vina, piva i rakije. Ovo pravo pripada samo čitavoj opštini zajednički, a opština će podati u najam (iz arende) na korist opštinske peneznice (blagajne);

c) ribarija, ptičarija i mesarija dozvoljuje se svakom na njegovoj zemlji ili gruntu;

d) lovina (lov) je takodjer svakome slobodna samo ne u šumi isključivo vlastelinskoj iliti adolijalskoj.« (§ 4.).

Proglašeno je dalje slobodnim, bez plaćanja takse, pečenje rakije, paljenje cigle i kreča, a isto tako i građenje mlinova (§ 6).

Pitanje naknade štete vlasteli regulisano je ovako: »Država jamči vlasteli da će dobiti naknade za sve urbarske službe i daće, kao što i za štetu, koju imadu odatle, što se pravo krčmarenja proteglo na opštine. Posebni državni odbor opredelit će način i izvor ove naknade, te će svoje delo podneti bližnjemu saboru. (§ 8) Uz to pro-

glašeno je zasebnim člankom (čl. XXX) moratorno stanje za vlasnike poseda, koji su nastradali od ukidanja urbara. Što se tiče paše, drvarenja i žirovine, pitanje o njima regulisano je čl. XXVIII, koji pored niza procesualnih odredaba i naređenja upravljajućem odboru (t. j. privremenoj hrvatskoj vladi) da sprema zakonski predlog o unapređenju šumarstva (§ 9) sadrži u glavnome sledeća pravila: za Hrvatsku: U onim mestima, gde se do onda jošte nije izvršilo urbarski uređene i odelene paše, zadržava se glede paše i drvarenja i nadalje dosadašnji običaj. (§ 1). U mestima gde je odelenje već potpuno završeno, stanje ostaje nepromenjeno i nikakva parnica ne može da bude podignuta (§ 2). Parnice koje su zbog odelenja šuma već dignute treba da idu redovnim putem (§§. 3 i 4). Dozvoljeno je i vlasteli i seljacima da traže odelenje šume za uživanje seljacima koristi paše, drvarenja, žirovine i pobiranja šišaka. (gubača) (§ 5).

Za Slavoniju. a) gde nije dovršena urbarska regulacija, onde je slobodno pasti vlastelinu na zemljama podaničkim, a bivšim podanicima na zemljama i šumama vlastelinskim. b) U mestima, gde je paša već po zakonu uređena, zadržava se u buduće dosadašnji običaj; c) dok se drvarenje konačno ne opredeli zakonom, dobivat će svaki podanik za domaću potrebu za krov i za plotove drva na priličnom mestu u šumama u kojim je dosada uživao urbarske koristi; no za plotove dobivat će drva svake vrsti, a stojeća osim hrastovih i bukovih; d) gde su bivši podložnici do sada imali žirovinu u vlastelinskim šumama, tu će ju i u napredak do buduće regulacije uživati i to dovoljno — osam nedjelja dana, bez svake daće ali nipošto za trgovinu i špekulaciju, već samo za domaću potrebu koju će opredeliti dotični varmeđijski (županijski) sudac. (§ 10).

Banska diploma o ukidanju kmetske zavisnosti potvrđena je (čl. XXVII. §2), a u isto vreme rešeno je, da se ovi zakoni proglase i uvedu u život i bez kraljeve sankcije, u nadi da kralj ne će odbiti da ih potvrdi (čl. XXVIII. — infine).

Kao što vidimo urbarski zakoni Hrvatskog Sabora g. 1848. nose kompromisni karakter: sa jedne strane neka se

prava ukidaju besplatno, ali u isto vreme za ukinute urbarske službe i daće, a takođe i za proširenje prava krčmarenja na opštine vlasteli obećana je naknada, rok i način isplate koji nije određen. Sačuvano je dalje pravo seljaka na uživanje izvesnih i to baš velikih koristi u vlasteoskim šumama. Nisu upravo u svemu pobedili levičari, ali ipak njihovo mišljenje nije potpuno propalo na saboru. Najzad ostalo je nerešenim pitanje »vinskih gornica«, koje je kao što ćemo uskoro videti postalo izvor ozbiljnih zapleta i nereda. Na takav način pobedila je tačka gledišta ovih zastupnika, koji su smatrali odnose cenzualista (zakupaca) za čisto privatne, koji nemaju veze sa urbarom i zavisnošću seljaka. Uskoro posle izglasanja urbarskog zakona Sabor se razišao naimenovavši bana Jelačića diktatorom, a njemu u pomoć izabravši tako zvani upravljajući odbor, koji je sa banovim namesnikom Mirkom Lentulajem na čelu i upravljao faktički Hrvatskom i Slavonijom za vreme Mađarskog Rata .

Kompromisni karakter i po neki nedostatak preciznosti u urbarskom zakonu Sabora, koji nije potpuno zadovoljio ni seljake ni vlastelu, izazvao je, u vezi sa teškom međunarodnom situacijom, niz zapleta i žalosnih događaja u hrvatskom i slavonskom selu, na koje mi sada prelazimo. (Govoreći gore »desničarima« i »levičarima« nisam mislio pod ovim nazivima, da su oni u Saboru neke konstituisane stranke sa određenim programom, nego sam time samo obeležio izvesnu razliku raspoloženja pojedinaca)[28]).

VI.

Kako je proglašen i primljen urbarski zakon sabora? Za odgovor na ovo pitanje imamo samo oskudnih neposrednih podataka. Iznosimo sada nekoliko od njih. U Požezi, naprimer zakon je proglašen u isto vreme sa dolaskom bana Jelačića. Povodom ovih događaja »veliki beležnik Miroslav Kraljević predmet učini da za sretno dočekanje dana ovih t. j. 15. srpnja t. g. gdi se je ukazala sjajna zvizda Danica županiji ovoj, t. j. Preuzvišeni, Premili g.

Ban Jozo Jelačić i gdi su pravice narodu poljodilskom najspasonosnije i najobilnije proglašene i obznanjene Bogu Svemogućemu, od koga sva proiztiču zafališe i u crkvu obodvojed izpovidanje ide »Tebe Boga falimo odpiva, što bi primljeno i tako se sednica raspustila. Zatim je u smislu predmeta u crkve išlo i milom Bogu na ovakima darovima ko što danom današnjim iskusi ceo narod u dubljini srca zahvaljivao i blagosivao i njemu slava i dika u nebesi davala. Kao što javljaju »Narodne Novine«, došlo je u Požezi povodom proglašenja saborskih zakona do malo življe diskusije. Naročito je naglašena potreba da se narod umiri. Između drugih govornika saborski zastupnik i banov komesar za Slavoniju Josip Bunjik je rekao: »Članak ovaj (o ukidanju urbara) u Saboru učinjen, je plod duha vremena, vremena u kome sebičan ništa ne može učiniti. Sada je narod čuo, da su mu take pravice podeljene kakove skoro ni jedan narod ne ima. (Sic!), zato želim, da ona prava, koja su spahijama ostala neoskvrnjen ostavi. Jer, verujte mi, da više nećete dobiti, što ste dobili, dobili ste«.[30]) 18. jula zakon o ukidanju urbara proglašen je u Varaždinu na velikoj županijskoj skupštini. Zapisnik ne donosi nikakvih naročitih podataka.[31])

Ali proglašenje na velikoj županijskoj skupštini nije bilo još merodavno: trebalo je, da se svaki novi zakon proglasi na licu mesta, od strane velikih sudaca. Ovaj posao nije bilo lako izvesti sa svom potrebnom i željnom brzinom. Da je sporost u proglašenju ovih zakona, koji su bili od tolikog životnog značaja za narod, bivala zaista uzrok komešanja i zapleta doznajemo iz službenog referata vel. suca Karoljia od 22. juna 1848. g. »I ovde u Grobniku, piše Karolji, puk uznemiren bio, da nisam na svu sreću ove nove urbarialske zakone od gosp. poglavitog podžupana Josifa Bunjevca u vreme dobio, da ih puku obznanim i pravo tumačiti mogu. Iz toga se vidi, da uzrok ovakovih gibanja jest jedino taj što seljaci ovakove stvari predi privatnim putem i kroz novine nego li e od časnika županijskih saznadu; ter tako i poverenje prema takovih gube«.

Najzad bi zakon i u županijskim središtima i po selima proglašen (izuzev mnoga mesta u Sremu, koja su se nalazila pod mađarskom vladom). Ali to nije svuda donelo mir i red. I sa jedne i sa druge strane bio je red na više mesta poremećen. Ako bismo hteli ukratko formulisati, kakovi su to bili prekršaji i izgredi, mogli bismo reći sledeće: Spahije nisu hteli svuda da poštuju stare običaje i starinska prava seljaka; oni su oduzimali opštinama i pojedincima slobodno uživanje pašnjaka i šume, zabranjivali sečenje i izvoz drva i t. d. Sa druge strane seljaci nasilno su oduzimali vlastelinske šume, sekli su drva bez prava i prethodne dozvole, vodili su trgovinu tuđim drvetom i to ponegde na veliko, tukli su i gonili su službenike i stražare (t. zv. »lugare«) vlastelinske i zakupaca i šumskih trgovaca, ponekad gonili su i zlostavljali povodom različnih sukoba i same županijske činovnike. Nisu bili seljaci zadovoljni time, da je vlasteli ostavljeno pravo t. zv. »pijacovine«, t. j. pobiranja izvesnih taksa na vašarima; nisu bili oni zadovoljni sa suviše ograničenim proširenjem prava vinotočja, koje je pripalo samo celoj opštini u svakom mestu, a ne pojedincima, dok su vlastela sačuvala neograničeno pravo vinotočja. U vezi sa ovim nezadovoljstvom došlo je do različitih izgreda i sukoba. Najzad po nekim mestima seljaci su počeli da odbijaju da plate »štibru« (porez), i da daju kola za vojne i administrativne potrebe, a isto tako i da rade na cestama, tražeći da to plate i rade u ime jednakosti i slobodnjaci i plemići, koji su ranije bili slobodni od ovih dužnosti. Ka svima ovim zapletima socialno ekonomske prirode pridolazile su komplikacije čisto političke prirode, — mađarska i mađaronska propaganda ili, kao što je bio pokret u Gorskom kotaru, lokalni separatizam. Do najozbiljnijih sukoba došlo je u jeseni u vezi sa berbom i pobiranjem gorskih daća, zbog neodređenosti, možda i namerne, Urbarskog Zakona, u kome su odnosi između vlastele i naslednih zakupaca gorskih zemljišta ostali nedodirnuti jer su smatrani kao odnosi privatno-pravne prirode, koji nemaju veze sa feudalnim uređenjem i urbarom.

Sada ćemo navesti više primera različnih nesporazuma, tužbi i sukoba, koji će osvetliti i detaljnije obrazložiti ovu opštu karakteristiku.

Još 27. maja ban Jelačić naređuje istragu po tužbi opština Brod, Belo, Grbac i Tupka, koje mole da im se povrate drvarina i »gmajna«, t. j. opštinski pašnjaci; istog dana ban naređuje istragu po tužbi opštine Čubar, kojoj je »gospoština« oduzela drvarinu.[32]) Sličnih fakata ima iz doba posle proglašenja saborskih urbarskih zakona. Naprimer, 8. augusta, na skupštini županije zagrebačke, odlučeno je da se po banovom nalogu povede istraga po tužbi slobodnjaka Babića (4 kuće), da im »gospoština« u šumi Kalinovac i Lomnica uskraćuje »pašu, žirovinu i drvarinu«[33]) a isto tako po tužbi mnogih stanovnika sela Nart protiv Kaptola Zagrebačkog, koji im je smanjio gmajnu i procenio kvar, kad su oni došli na svoju gmajnu dosuđenu njima od Ugarskog Namesničkog Veća. Iz službenog referata kotarskog suca Sandora od 19. septembra vidi se, da su seljaci bili potpuno u pravu, tužeći spahiju vlastelinstva Čerukovec. Istragom pomenutog Sandora utvrđeno je, da je spahija postepeno oduzimao od seljaka pašnjake i drvarinu.[34]) A evo još sličnih fakata iz dokumenata Banskog Vijeća: 27. juna Bansko Vijeće piše Žup. Virovitičkoj da se ne smeju vršiti izbori za mađarski sabor i onda produžuje: »Sa nemanjim nezadovoljstvom razumeli smo, da nekoji spahiluci svoje dosadašnje kmetove iz uživanja svojih prijašnjih i mirno uživanih pašnjaka silovito teraju i takim načinom miroljubivi prosti puk uznemiruju i bune. Zato vam nalažemo s onim pod vašim osobitim 't. j. ličnim odgovorom (odgovornošću) da takova nasilja preprečite a glede već počinjenih da strogo istraživanje od strane županije odredite i ako bi se pronašlo da je koja gospoštija toliko nasilnički postupala da dotične seljake u svoje prijašnje dobro reparirate«.[35]) »Dalje doznajemo, da su vojnici pozvani iz opštine Topolovačke molili bana, da se on pobrine za njihove obitelji pošto gospoštia oduzima pašu, drvarinu i najzad zemlje, kupljene za gotov novac«.

Kao što smo gore spomenuli nisu ni seljaci ostali na miru. Da navedemo nekoliko primera: »Iz službenoga izvestja koje je poglaviti g. Antun Vakanović, kraljevskih primorskih dobara nadzornik podnio, uvidjela je skupština da tamošnji seljaci bivši komorski podložnici komorske šume nemilostivo seku i uništuju«, piše zagrebačka županijska oblast »visokom vrhovnom vojničkom zapovedništvu« u Zagrebu. »Za doskočiti tome zlu izaslan je podžupan Josif Bunjevac sa sudbenim stolom na lice zemlje i dopitana mu je od naše strane vojnička pomoć od jedne kumpanije«.

Kraljevski šumar iz Vrbovskog u opsežnom aktu javlja Banskom Veću o nesnosnom stanju kraljevskih šuma koje seljaci iz Lozna, Sungara, Mrkog Polja, Ravne Gore i Stubice nemilosrdno seku i pljačkaju počev od aprila meseca.[36])

U Virovitičkoj Županiji, kao što banski poverenik Josip Bunik javlja, ima ljudi »tako siloviti da ne mareć za zapovedi, koje im časnici izdaju svojevoljno postupaju kontribuciju (naročiti vojni porez) plaćati nećedu, zemlje i ostala spahiluka otimaju i druge zulume čine . . .« Pošto snaga, koju ima na raspoloženje banski poverenik iznosi samo 40 stražara moli da se mu pošalje 50 serežana. Bansko Vijeće traži pomoć od vojne komande.[37]) Ivan Zidarić, vrhovni upravitelj Križevačke županije, javlja da u vezi sa početkom pobiranja žirovine i polaska čopora svinja u šume, zbog pomešanosti urbarskih i neurbarskih šuma počinju smutnje. »U pitanju žirovina se od dana do dana povekšavaju, dosadašnji podanici u teritorijalnim (t. j. gospodskim šumama od žirovine bivšoj gospoštiji niti plaćati, niti se poravnati, niti parnicu podignuti nećeju, a ipak žirovinu uživati silom žele«. Bansko Vijeće upućuje križevačkog vrhovnog upravitelja na strogu primenu zak. čl. 28. g. 1848, t. j. urbarskog zakona Hrvatskog Sabora.[38])

13. septembra banski namesnik daje nalog zagrebačkoj županiji, a županija traži od vojnog zapovedništva 10 do 12 serežana za održavanje reda na sajmu 15. septembra u Kravarskom, gde su na sajmu, održanom 24. augusta neki ljudi pobunili sve, koji su došli na sajam, i silom prinudili službenike gospoština Siče i Selin da povrate novac, uzet za prostor na sajmu (pijacovinu). »Da bi sačuvati mir i zaštititi pravo gospoština na pobiranje pijacovine, ako ono

zaista postoji«, banski namesnik je i dao nalog županiji na osnovu molbe-tužbe pomenutih gospoština.[39]) 24. oktobra kaptol zagrebački moli županiju za vojnu pomoć za pobiranje pijacovine na sajmu o prazniku Sviju Svetih na njegovom kraljeveckom imanju; 10. novembra grofovi Drašković traže isto tako vojnu pomoć za obezbeđenje pobiranja pijacovine.

15. septembra mole opštine Duman, Lukovdol i Plemenitaš za odobrenje slobodnog točenja vina; one nisu pristale na licitaciju prava vinotočenja od strane vlastelinstva.

Samoborska opština, koja je od vajkada uživala izvesne povlastice, obratila se 15. septembra na županiju zagrebačku sa opsežnom i nakićenom svakovrsnim kićenim izrazima molbom, u kojoj predlaže, da se odgodi rešenje pitanja o krčmarenju i da se dotle sačuva opštinska krčma. Početak molbe dosta je zanimljiv: »kad slatka reč slobode, koja je milu našu toliko pretisnutu Domovinu posetila zaori, kad načelo jednakosti ustanovi se i pobedonosni barjak bratimstva razvije se ustali smo i mi, Samoborci, uvek neporušenom vernošću domu odani iz teškog sna ropstva, skidajući sramotne verige u koje nas ob skurantizam prvijeg surovog veka bezobzirno sapeo . . . Mi, Samoborci ljudi od kalibra (?) bez krasnorečja i fraza (phrasa), bez laskajuće konvenentije (convenence) čim bi izjavliena i proglašena bila nezavisnost od vlasteoske oblasti i čim bi feudalizmu smrtni udarac zadat bio«, uveli su kod sebe slobodno vinotočenje, zašto ih je optužio njihov bivši vlastelin. Još 6. septembra referisao je istu stvar veliki sudac Martinković. On je zabranio samoborcima posebno točenje vina, ali oni nisu pristali da se pokore ovoj zabrani, zasnovanoj na zak. čl. 28.848 nego »sa bukom i vikom izjaviše« da će i nadalje točiti vino svaki posebno.

U požeškoj županiji izjavljena je u mnogim opštinama želja da se otvore krčme na više mesta; u drugim puk hoće da se zabrani gospodi zemaljskoj da drže zasebne od opština krčme. Javljajući ovo Upravljajući Odbor Županijski moli Bansko Vijeće, da mu da uputstva. Bansko Vijeće, pozivajući se na ugarski zak. čl. 9.: 836 i hrvatski zak. čl. 28.: 848 tumači, da seljacima pravo vinotočenja pripada samo sa ograničenjima a gospodi neograničeno.[40])

18. juna referiše županiji zagrebačkoj jedan »maltar«, t. j. skupljač takse za putovanje po cestama, da nije mogao naplatiti »maltu« (gore spomenutu taksu) jednom vlasniku svinja, pošto u tome beše sprečen od nekog kmeta varoškog, koji je rekao: »kaj« (zar) ne znaš da je u Talijanskoj revolucija? Pak ćemo i to napraviti, sve potući (sic!) pak smo onda fraj«.

26. jula počelo je bunjenje u opštini Mikušje i naročito u selu Kupčini, gdje su seljaci odbili da plaćaju štibru, i da rade na cesti dok isto tako neće platiti i raditi slobodnjaci i plemići, po načelu jednakosti. Pozvali su se na bansko pismo. Ovo pismo nije ništa drugo nego saborski zakoni i diploma banska o ukinuću tlake. Sudac Kukovec ništa nije uspeo u svojim tumačenjima i naredbama. Zato je prema nalogu županijske vlasti od 4. avgusta uz pomoć serežana uhvatio buntovnike koji u Karlovcu »primerno kastigovani bijahu« (naravno tu se podrazumeva žestoko batinjanje). Na plaćenje štibre i na rad na cesti svi su »krepko« opomenuti.

9. oktobra referiše sudac Čačković, da su se seljaci pobunili sa oružjem protiv »prepregе«.[41])

Upravljajući odbor županije varaždinske odlučio je 7. septembra, da traži od bana oružanu pomoć, da natera na poslušnost županijskim vlastima seljake opštine Dubrovačke i Lopinske, jer su oni kako je to županijskom odboru kotarski sudac Kazimir Jelačić javio, odbili da regulišu svoj dug svojoj zemaljskoj gospodi (urbarske i druge dugove iz g. 1847. i 1848.), govoreći da su sve daće i tlake i »vas dug« ukinuti, da ban hoće ponovno zavesti tlaku, te da su gospoda postali muži a oni gospoda. »Suca seljaci su ismejavali a ovoj nekolicini seljaka, koji su se pokorili sudačkoj odluci pretili su smrću«. Ne odobravajući okrutno postupanje suca Kazimira Jelačića, Županijski Odbor ipak je tražio od bana vojnu snagu za održanje ugleda sudske vlasti«.[42])

Sabrani dokumenti, koji se odnose na stanje stvari u pojedinim okolinama ili na neke izvanredne događaje (Grobnički, Granešinski) još će nas bolje uputiti u pozna-

vanje i razumevanje ondašnjih prilika i pokreta, zato i prelazimo sada na njihovo podrobnije izlaganje.

Tako n. pr. o neredima u Gorskom Kotaru, tokom meseca jula, sačuvano je u arhivu zagrebačke županije više (naime šest) akata. Već 8. jula veliki sudac Ljudevit Karolji (Karolyi) javlja (njegov akt je pisan u vrlo uzbuđenom tonu sa više precrtanih reči) da seljaci svuda toče vino, neće da slušaju njegove zapovesti, da vele da je njima točenje vina slobodno prema publikacijama inspektora Koraša iz Broda, seku gospodske loze, bune se; u opšte položaj postaje sve gori. Zato moli da mu se pošalje »kumpanija soldatov, jerbo broj 750 serežani jest, ali bez pušaka, olova i praha (baruta) i da seljak seljaka u sadašnje osobito burno vreme ukrotiti neće svaki pametan privideti može«. 20. jula aktom upućenim »Visokom Varhovnom Zapoviedništvu« Županijska Skupština traži da se njojzi stavi na raspoloženje »kumpanija vojnika« pošto »porod koji se jedanput među prostim narodom porodi na dan dan rasti i zlorazumljena sloboda i darzovitost u otimanje pretvoriti se; to nas opet uvierava tužba g. Ladomira Paravića Čubarskoga, kojem seljaci šume otimlju i bezobzirno sieku i uništuju, koji nas moli za vojničku silu . . . « I zaista 22. jula veliki sudac Karoli javlja o sukobu između vlastelinstva Čubar zbog toga kome pripada vinska gora i šuma. Sami akt pisan, kako se vidi iz akta od 27. jula, na licu mesta pod pritiskom seljaka i za umiriti njih.« 26. jula javlja iz Grobnika prisežnik Maks Mihalić, da u Čabru i uopšte u Gorskom kotaru vlada nered; puk je pobunjen, šume su gospodske od njega zauzete; gibanje se širi na kotar grobnički, i ako red još nije bio poremećen. U delničkom kotaru Mrkopoljci dan na dan najljepša drva iz loze Fužinarske u Reku na prodaju voze »ter tako strahovito loze kvare i uništuju.« 27. jula Karoly javlja: u Grobniku »jednostran ondašnjih seljaka pervi jesu težake tergovačke u šumi gospodski poleg kontrakta sa gospoštinum Grobničkum naređenoga d e l a j u ć e iz takove (t. j. š u m e) i z t e r a l i pod tem vanum da ta šuma ne gospodska nego njihova jest. Zatemo to isto i na isti način seljaka popredi (t. j. ranje,) pod grad Čubar spadajući u gospodski šumi učinili, rekuć da to njihove šume k tomu isti Čabarski seljaki jošće svoje straže na svakom iz šume polazućom putu sa oružjem postavili i nekoje lugare gospodske proćerali; gospodske bule (t. j. znakove) koje popredi nazočnosti gospodskog lugara u papir zamotali po istom lugaru pako zapetčatiti dali i sami seljaki u grad Čabar odneli i tamo takovi predali jesu. Nekoji oficiri (t. j. službenici gospodski), tako i isti nekoji seoski biležniki zbog vsakojakih seljakov groznih iz Čubera pobeći morali jesu«. Zatim Karolji priča, kako je on pokušao da blagim postupanjem i razgovorima umiri seljake. I zaista do krvi i tuče nije došlo.

Najzad 30. jula »poveritelj« Ivan Miletić podneo je u Zagrebu službeni referat, u kojem je nacrtao jaku sliku stanja u Gorskom Kotaru. »Kod prilike kada je pokorno potpisani po občinam svima Gorskog kotara serežane popisujuć, idući naidio sam sa velikom žalostjom, da nekoi stanovniki Gorskog kotara goru prez dopušćenja siku, vuku, voje i hametom zasviu, šta škode ne rade, sikuć stara stabla, to više rade posićena debela stabla, dočim ako jedno staro i debelo stablo pane stotinu mladih stabla satare nu tako, da mjestih, gde pervo timar gora ležaše, sada gole stenje ostale jesu, šta čovek kad vidi suznim okom reći mora: — Jao si ga potomcem stanovnikah Kotara Gorskog; — jerbo ako učinjeni kvar ne malo proesapi, reči se mora i more da učinjeni kvar do 50.000 forinti iznosi, a samo ona drvlja, sita ga sada posićena ima, ako bi se obustavilo znamenitu sumu novacah bi iznelo. Svemu ovomu zlu bio bi doskočiti znao da sam odkuda pismenu nalogu dobio, ali odnikud ništa . . . « Miletić produžuje u istom koloritnom lirskom tonu i stilu, a zatim predlaže da mu se dade naredba upotrebiti snagu serežana, koje on ima, da se oni snabde olovom i prahom i da on dobije pravo uzimati tokom celoga dana »Ferman«. Obećaje brzi uspeh.

Iz ovih akata vidi se još da su u kotar provalila osmorica hajduka.[43])

O stanju u kotaru Sveto-Ivanskom, za vreme saborskih sednica, govori vrlo opsežan referat velikog suca Đure Pisačića od 9. jula, sledeće:

. . . 1. Da se mnoge gospodčie žalosno tuže da naredbe u predmetu dužnostih družine prama gospodarom i ovih prama službenikom iz velike skupštine 22-og svibnja za strogo obderžavanje izdane i proglašene ne obderžavaju se. U imenu pako tužio se g. tajnik i sudbenog stola predsednik Herman Bužan (poslanik kao što znamo na Ugarsko-Hrvatskom i Hrvatskim Saborima i predsednik Urbarskog Odbora Sabora) i gospodčia Božjakovečka da službenici njihovi (kao kravari i biruši) negledeć na redbe da na godinu dana dobrovoljno pogodili se jesu, jeli doživiti moraju, ili ne? svi prošastog meseca lipna zaidne dane Blago sebi izručeno ostavivši potajno u noći iz službe pobegli su. Na tužbu indi ovu meni postavljenu da sam sve te begunce po sudnih seoskih pred nazočnost moju dozvati zmeđu koji službenici g. Bužana na poziv ovaj postavili se jesu, kojim naredbe po slavni županiji izdani proglasio i na obderžavanje pod oštru kaštigu opomenuo sam. Božjakovečki pako pod ništa dojte hoteli nisu, veće po sudcu općine Ježero meni poručili da oni u tim poslu na ničiju zapoved nejdeju . . .

. . . 2. Dana 2 srpna g. t. obderžavao se je sajm priveligialni kod svetog Bercka u Božjakovini, na kojem gospodčia poleg svojih regalzkih pravah po pisaru i lugarih svojih piacovinu pobirala je, ali jedva puk začuo da se piacovina pobira odmah nekoliko puntarah iz Križevačke Županije pobunio im puk, kazuć da poleg novih madjarskih pravic preostale su sve daće i plaće — takodjer uverili su puka da u Verbovcu usudila se bila gospodična piacovinu pobirati, ali kad izti Puntari na sajam doidovši zahtevali su svoje novce natrag odma seljanikom povratjeni bijaše. Bunenje ovo jednog Križevačkog slobodnjaka (kojega predovek — t. j. prezime — pod nikakov način saznati mogao nisam) dalo je povod da do 500 glavah puka sakupilo se je koji pisara Božjakovečkoga fatati i vezati, negove pako pomoćnike Lugare rastiravati začeli su i može bit bili bi ga ubili da ja iznenada on kip u Kornišćah iduć nadošo nicam, kojom prilikom uverio sam se da iz te bune množinom sakupljenog ljudstva, moglo bi se veliko zlo poroditi jerbo izti slobodnak već i mene prevzetno začeo je ispitivati: Što ja mislim da puk može bit ne znaje kakove pravice njemu Madjari podelili jesu? Koje Križevačka i Zagrebačka županija njemu zatajiti hoćeju, nego n e b u n i š t a s t o g a (položena slova u originalu). Na to ja njega izkol mojih upitam: »A ko ste vi mudri čoveče?« On meni odgovoriše: »Što vas je briga za moje ime?« Što videći, kao bes (t. bez) asistencie budući, odmah uzeo sam pisara na kola, udalio se iz sajma, ter tako i pisara Božjakovečkoga dalešnih neprilikah oslobodio.«

». . . 3. Što se gradje obćinskih i seoskih cestah i mostovah tiče ponovio sam po sucih seoskih više putah zapoved ali kako već prošastni miesec sl. Županiju izvestio sam takodjer do dana današnjeg ove zapovedi ne samo bez uspeha jesu, nego i takovi sudci i panduri bilo na cestu bilo na kopi (?) Savski, bilo na foršpan zpogibeljum života svojega podeljivaju, što čin jednog seljanina iz Moravća, kojega kao glavnog sudbenom stolu već predložio svedok.«

». . . 4. Moram sl. Županii takodjer objaviti da među gospodari i družinom seljaninov nesloga, raspra i razboji dan na dan obmnožavaju se . . .«

» . . . Vu ovom i mnogoverztnih drugih dogadjajah Biležniki i sudci seoski tužbe svoje postavljaju, da ne samo što vnogi seljanini veoma razvuzdani zapovedi slušati neću, nego i na pazar k sudu bilo pred poglavarstvo županско, bilo pred sud općine staviti se studiju, ter tako tužeći stranki više puta pravica podeliti se ne može. . .«

Veliki sudac Pisačić traži da se primene brze i odlučne mere uz pomoć vojne snage, moli da se mu stave na raspoloženje serežani, njih osamnaest na broju, koji inače u Zagrebu »zabadava leže«. Iz ovog traženja i malog broja ljudi, potrebnih prema mišljenju Pisačića, vidi se da stvari nisu ipak toliko ozbiljno stajale.

Najzad Pisačić završava ovim zanimljivim saopštenjem, koje nam pruža malu sličicu ondašnje agitacije, koja, razume se, veoma liči na seoske agitacije kod sviju naroda i u sva vremena. »Najposle, veli on, »pako sl. Skupčini izvestiti mogu, da sa višeh ljudih razumiti sam

morao da puntari ovi ponajviše na sajmu po kerčmah tolnače (t. j. tumačenja) svoje krive rasprostiraju z kojemi puka svakojakemi načeli pobuniti tersiju se, akoprem u istom obziru ja krepke naredbe učiniti zamudio nisam, jedino meni u podobnih dogadjajah moć fali da takove emisare pofatati mogao bi, koji kak glasi se vići zlom pogibeljnom ideom puka buniju da, ak Horvati s Madjari složeni budeju seljanini kak goder tlake tak i zvremenom stibre oslobođeni budu, da pako takove klevetnike koje puk ugodno sluša po našoj seoski politici sasnati tak lahko nije i naravno je: jer niti u Beču Meternihova politika prie porodjene bune podobna sasnati nije mogla.« Ovakvom oštroumnom crticom završava svoj referat »sluga pokorni Juraj Pisačić veliki sudac«.[44])

Iz koncepta akta županije »Vojnom Zapovjedništvu« i referata kotarskog suca Vjekoslava Štunduara, koji u glavnom samo ponavlja Pisačićeve podatke, vidi se da su serežani bili zaista upućeni u Sv. Ivanski kotar. Između ovih akata nalazi se još i tužba jurasora i beležnika Luke Špinderka, u kojoj ovaj jurasor tuži nekog »juristu« Drag. Čaića, koji, naoružan pištoljima, živi u sv. Ivanskom kotaru, ponaša se vrlo grubo prema tužitelju koji ga ne može isterati iz svoje spavaće sobe, i buni seljake govoreći da ne treba raditi na cestama, dok ne počnu tamo da rade »popovi i grofi«.

Dosta krupni i burni dogadjaj odigrao se u drugoj polovini leta u Grobniku i njegovoj okolini. O dogadjaju ovom sačuvano je veliko »Izvestje delujećega suda Sl. Županie Zagrebačke zverhu neredov i samo sila puka Grobničkoga u gori Gospodskoj učinjenih, kao i progonstva g. suca kotarskog Maksa Mihaljića . . . Sl. Županii pokorno podneseno«. Uz ovo »izvjestje« bilo je dodato 29 različnih originalnih akata istrage od kojih na žalost nisu svi mogli biti pronadjeni u Z. Z. A. — »Delovanje« sudsko na licu mesta, odobreno je od velike županijske skupštine.[45]) Sem toga u aktima podžupana Josipa Bunjevca o zauzeću Rijeke po nalogu banovu, pominje se isti dogadjaj i iznesene su o njemu još neke crtice. Na osnovu celokupnog ovog materijala pokušaću da rekonstruišem tok

grobničkog dogadjaja, čuvajući tačno svuda jezik i pravopis izvornih dokumenata.

Nemir naroda u Grobniku, i naročito proterivanje ondašnjeg kotarskog suca Mihaljića, bili su uzrok rešenja Županije da se pošlje na lice mesta sud pod predsedništvom podžupana Josipa Bunjevca sa vojnim odredom sastavljenim pod komandom jednog »ober-lajtnanta«, 36 vojnika, i oko stotine serežana. Odred redovnih vojnika bio je upućen iz Rijeke u Grobnik, prema naročitom nalogu bana Jelačića; iz službenog pisma podžupana Kralja, napisanog povodom šiljanja vojnika, vidi se koliko je straha i brige zadavao grobnički dogadjaj, zagrebačkim vlastima. Iz sudbenog referata vidi se, da je sud vodio istragu koliko po sadržini tužaba »gospoštine« grobničke i drvarskih trgovaca, podnetih povodom »silovitih« postupaka seljaka, a takođe i po stvari proterivanja suca Mihalića, toliko i po sadržini tužaba seljaka protiv »gospoštine« grobničke. U isto vreme je sud tako reći rasvetlio celu političku situaciju u Grobniku i okolini, i izvidio ceo »komplot« (zaveru).

Pri početku svoga delovanja sud je pretnjom upotrebe vojne snage rasterao jednu gomilu od preko 300 seljaka, koju je smatrao za »demonstraciju«.

Sud je bio mišljenja, da smutnje kod puka imaju kao uzrok »mnenje da poslie oslobadjanja seljačkog puka od zavisnosti kmetske i šume koje prie vlastitost gospodska bijaše njihove postale jesu. A ovo mnenje je rasijano od kojega nemirnika«.

Ali seljaci — i to starešine i suci i obični ljudi — tvrdili su »da to sav puk bez svakog naputka učinio jest.« A onda, kada je došlo do utvrđivanja toga, ko su bili čelovođe, a takođe do utvrđivanja krivica pojedinaca, svi su izjavili da su podjednako krivi, i da su radili u potpunoj saglasnosti.

Nađeno je dalje da je svih pet opština iz okoline Grobnika, svojevoljno obrazovalo jednu administrativnu zajednicu, da je sudac najveće opštine, i to grobničke priznat za poglavara ove zajednice, a neki Joza Durbešić za vrhovnog šefa nad ovim sucem i u tom je smislu dobio

i pismeno punomoćstvo. Zatim je utvrđeno, da su mesto serežana opštine imale naročitu narodnu stražu, da su one pisale susednoj opštini Fužinama, predlažući njoj da stupi sa njima u savez i da uvede i kod sebe sličnu organizaciju. Ova pisma i pisma opštine Grobničke na suca Josipa Ledera i na podžupana Josipa Bunjevca takođe su uzeta u pretres. Po saslušanju optuženih i svedoka i po pročitanju dokumenata sud je doneo sledeće glavne odluke:

1. Dokazano je da su pisma pisana sa znanjem opštine.

2. Dokazano je, da su u sastavljanju ovih pisama uzimali učešća plovan Grobnički Martin Juretić, kapelan Antun Vurmašević i penzionisani sveštenik Filip Juretić, a pismo na Bunjevca u njegovoj celini njihovo je delo.

3. Dokazano je, da su duhovnici učestvovali u celokupnom radu naroda protiv »gospoštine« i u proterivanju suca Mihalića.

4. Dokazano je, da isti sveštenici i dalje opake svoje savete rasprostirali, puk po drugih krajevah na bunu upućivali jesu »i da su oni sastavili« »buntovno« pismo na podžupana Bunevca«. Zbog ovih krivica sud je tražio od senjskog biskupa da se ovi sveštenici uklone iz Grobničke okoline, što bi od strane biskupa odmah učinjeno.

Što se tiče naroda sud je našao, da treba postupati »krepko« i zato je izrekao sledeću presudu:

1. Da se šuma povrati u sopstvenost »gospoštine«;

2. »birtije« i točenje vina da se ustanove saglasno poslednjem zakonu (u Grobniku, kao i svuda, gde je izbio nemir, većina seljaka točila je vino);

3. da se zabrani iznamljivanje opštinske paše od nekih seljaka, za hranu tuđih ovaca, što nanosi štetu drugim seljacima i »gospoštini«;

4. Da se odobri seljacima uživanje drvarine za ogrev po upustvima »gospoštine«;

5. Da se narodu da »les jelov« za stanje potreban«;

6. Da se »razluče« krčevine tako, da od urbarskih puk ne mora plaćati činž a od neurbarskih mora;

7. Da se puku odobri pobiranje ruje u svima šumama sem alodijalskih;

8. Da se odobri kopanje peska;

9. Da se tužba »gospoštine« protiv dvojice seljaka »za posičenje 30 bukvih« preda na rešenje sucu Mihaliću; da se »gospoštini«. predloži da se ostale tužbe protiv seljaka »o učinjenom po puku kvaru u šumama i senokošima« podignu putem obične parnice pred sudbenih stolom;

10. Naređeno je da »gospoština« ne smeta seljacima sečenje drva na stajah«;

11. Od god. 1850. kada će doći rok kontrakta »gospoštine« sa trgovcima za sečenje šume, da se vrši javna i unapred oglašena licitacija, i da mesni ljudi imaju na toj licitaciji prioritet;

12. Da se narodna straža kao samovoljno ustanovljena raspusti;

13. Da se novi red upravljanja opštinama ukine i da se svi suci i starešine uklone sa svojih položaja; obnovu će provesti sudac Mihalić;

14. Da se učesnici pokreta osude na razne kazne. — Kazne su bile izrečene sledeće: Po prvom razredu Jovo Durbešić — vođa pokreta, tri meseca zatvora bez železa, Filip Zvonja — sudac grobnički, tri meseca zatvora u železima, Martin Mikulinić tri meseca aresta u lakom železu i 25 udaraca batina, Mate Vatoč — šest meseca aresta u tankom železu i 25 udaraca batin; po drugom razredu — mladići — neka služe vojsku kao novaci. Po trećem razredu — mesec i po aresta i 12 batina, po četvrtom razredu jedan mesec aresta i 12 batina, po petom razredu 12 batina u mestu učinjene bune. Troškove ekzekucije — 1465 fl. neka plate pet optuženih opština.

Kako se vidi iz presude, sud je uzeo naročito u obzir nasilno postupanje prema sucu Mihaliću i tako zvana »buntovna« pisma, od kojih se samo ono na opštinu Fužinsku nalazi sada u arhivu. Oduzeće vlastelinske šume za sečenje drva nije smatrano za opasne i velike krivice. Pismo opštini Fužinskoj sadrži predlog da se od strane ove potonje podupre akcija za stvaranje posebnog »magistrata«. U glavnim potezima pismo glasi ovako: Opština Grobnička izveštava opštinu Fužinsku (»Dragu Bratju«) o postupku suca Mihalića (on je naime konfisko-

vao i raspečatio njeno prvo pismo Fužincima) i o tome, kako su oni, Grobničani, postupali prema sucu Mihaliću. Zatim opština Grobnička piše sledeće: »Bratjo! Ako i kada potrebito bilo je slog učiniti među puku litorala Horvatskoga to je sada, jerbo nema načina, koga upotrebiti neće oficiri gradomedjski za pripréčiti nam dostignutje želj naših a za pripréčiti mir, red i slogu med općinom ovim, jerbo nedvojbeno vam poznato bunu hoće koliko na sercu leži ovim gospodom za i u napred moći deržati puk primorski u verigah. Uzdamo s e u Boga i u brižljivost našu, da toga već nikada biti neće. Onda, Bratjo, upotrebimo sve sile za skeršiti njihove namere, pouzdajmo se u pravdu i u Lublenoga Bana, i svemu doskočiti hoćemo«. Izgleda da su ovaj lokalni separatizam i neprijateljsko neraspoloženje prema Zagrebskim Županijskim vlastima najviše ozlojedili sud; onda je on našao da postoji izvesna opasnost od administrativne zajednice pet opština, a i karakter mladog vođe pokreta Joze Durbešića izgledao je sumnjiv i opasan po javni red i mir. Punomoćstvo, koje je Durbešić dobio glasi ovako: »Buduć da naše stvari koje spadaju na dobrostanje ne samo naše nego i naših potomakah s mnogim tegobama zapletene jesu, iz koje da se oslobode i naše vlašće i to isto sadašnje zakonotvorstvo zahtiva ne samo od pojedinoga (t. j. pojedinca) nego od svega puka, na koga puka pravu slobodu jedino teži i budući da mi sami p o sebi od ovih zapletakah koji odrišiti skradnje priživa vrime osloboditi se u stališu (t. j. stanju) ni smo; zato sudili jesmo jednodušno odabrati jednoga muža, komu tegobe naše dobro poznate jesu, i koga pamet i um sa željom našim pravičnim zadovoljiti u stališu jest i za ovog muža odabiramo — g-na Osipa Durbešić ne samo, nego uponovljastjamo ga da on pred vsim našim punoga naslova poglavarstvom zakonitim u ime naše govoriti i šta pravo skroz sbet (već) izabranih i pređih naših uspomena na našu spadati vlastitost iznašlo se bude kripko protiv nasirtiteljom naših uvik polak pravice braniti i zapretbe, koje može biti od koga zlobnoga duha postaviti bi se mogle viteškim i domorodnim duhom ukinuti može i mora; za istog g-na Osipa Durbešića sigurnost i za našega privolje-

nja svedočanstvo ovu Prokuru poklam u naš občinski zapisnik prenešena neznajući pisati potverđujemo znamenjem sv. Križa znašima vlastitim rukama i postavljenjem našega opčinskoga pečata. U Grobniku na 7 svibnja 1848.« Za »sudciju« Grobnik potpisalo je punomoćstvo 166 nepismenih i svega jedan pismeni, za ostale »sudcie«. Podhum 87 nepismenih, Pošač — 17 isto tako nepismenih, Černik 67 i Selenje — 72 takođe nepismenih seljaka. Overio je punomoćstvo »općinski notar« J. Durbešić, rođak punomoćnika. Kao što se vidi, pismo na fužinsku opštinu, i punomoćstvo Josipu Durbešiću, nisu u sebi sadržala ništa »buntovnog«. Vlasti su trpele ovakvo stanje više meseci, kao i agrarne nerede u okolini, dok nije došlo do sukoba sa kotarskim sucem Mihalićem.

U pismu na podžupana Bunjevca, koje je takođe smatrano »buntovnim«, opisan je sa mnogo humora tok događaja. Posve je razumljivo da Grobničani, ili upravo autori pisma — sveštenici, nisu bespristrasni i ne mogu da budu bespristrasni. Tužbe vlastelinstva Grobničkog, i suca Mihalića, unose izvesne dopune u iskaz Grobničana, koji su naročito podvukli svoju lojalnost prema domovini, i banu i osumnjičili službenike Grobničkog vlastelinstva kao tuđince, a suca Mihalića kao mađarona. Ovu poslednju optužbu oni nisu uspeli da dokažu, ali ipak treba priznati da njihovo postupanje nije bilo toliko zločinačko i strašno, kao što je naglasio županijski sud. Ko je upravo bio autor pisma to se može utvrditi na osnovu osobina stila i rečnika (svuda se pominje »Lukavi vrag roda ljudskoga«), a takođe i iz onog mesta pisma u kojem se naročito osuđuje sudac Mihalić, što »i p r o t i n a š e m d u h o v n i k o m k o j i m j e d i n i m s v a s v i t l o s t p r e p o r o đ e n a č o v e k a, s v e n a u k e d o s p i t i h p r a v i c a h i d u ž n o s t j a h z a h v a l i t i i m a m o (rastavljeno u originalu) jest se izrazio«.

Pismo, u početku, karakteriše »entusiasmus za svitlog Bana, narodnost »častnike«, a zatim razočarenje, kada »udari grom iz onog baš oblaka odakle mislili smo, da će sladka rosa verh najpravednije nade naše podati«. Grobničani su bili okrivljeni kao buntovnici, al »gde su data?«

Oni su se posle proglašenja zakona (urbarskog) poslednjeg sabora, smatrali bona fide za neograničene vlasnike zemljišta i šuma, tim više što graf »jest mađar prenapeti«, te da nezakonito uopšte poseduje celo imanje. Oni su zato zabranili vlastelinstvu i spekulantima, t. j. trgovcima drvom sečenje drva, a u isto su vreme naredili, da im za već posečena drva trgovci imaju platiti za opštinsku kasu ili za podžupana. U tomu se, evo, po njihovu tvrđenju, sastoji »vas excess«. Isto tako nema nikakvog »excessa« u proterivanju iz vlastelinstva nekih sumnjivih tipova koji su tamo našli utočišta i u pozivu na odgovor vlastelinskog pandura, koji se neučtivo izrazio prema banu i puku. Ponašanje opštine više je puta odobravao sudac Mihalić, a isto tako i drugi časnici. Ali zatim je došlo do preokreta. Mihalić nije ništa učinio protiv gospodskih lugara, »koji živa jednog našeg seljaka zakopali su među kamenjem« (ako ovu rečenicu treba shvatiti bukvalno, mislim, da je ovo tvrđenje više nego sumnjivo). Zatim je sudac Mihalić počeo da dolazi u grad i u kuću drvarskog »špekulanta« Ivana Durbešića, da grdi puk i da mu preti serežanima arestom i železjem«. Najzad je oduzeo od listonoše službeno pismo upućeno na opštinu Fužinsku, otvorio ga je i pročitao... To su fakta Grabovskoga, to podalo nam je sumnju, da se je našima Mađaronima sročio«, zato se narod užasno pobunio (»kerv bogme, gospodine, nije voda«) i hteli su da ga ubiju, ali pametniji ljudi su nastojali, da se on samo iz Grobnika ukloni i obavesti da oni neće imati s njim ni privatnog ni službenog posla. Grobničani izražavaju nadu, da »Sl. Varmedja« neće biti napunjena »nadrimađarskim duhom«. U svojoj tužbi i iskazu sudac Mihalić ne brani sebe, nego samo priča sa svojeg gledišta ceo događaj svoga proterivanja; on naglašava da su seljaci u većini bili pijani, da su mnogi bili naoružani, da su vikali da će »zapaliti kuću« gde se on nalazio; da će »nož u srce (njegovo) rinuti«, »na lancih (ga) raztegnuti«, da ga nisu hteli pustiti, nego da je on morao tajno pobeći. Uzimajući u obzir sve okolnosti mislim da se Mihalić zaista ponašao nezgodno i bez dovoljno takta i da je on tako reći držao stranu vlastelina i trgovaca, ali da je sam događaj svoga proterivanja ispričao

u glavnome tačno. Tužba vlastelinstva slaže se u glavnome sa pismom na podžupana Bunjevca, jer se iz nje vidi, da su seljaci hteli da naplaćuju cenu već posečenih drva trgovcima, te da su proterali neke ličnosti koje su se nalazile u gospodskom dvoru. Uz tužbu vlastelinstva dodat je nemački dokumenat. Auszug aus dem Strafprotokole der Herrschaft Grobnik der ausgenebten und zu zahlenden Waldfreveln von 1. Jaener bis 21. July 1898. (izvod iz kaznenog protokola vlastelinstva Grobnik učinjenih šumskih delikata, koji imaju da se naplate od 1. jan. do 21. jula g. 1848. Iz ovog dokumenta, vidi se, naravno, da su šumske krađe, naročito ručne krađe ležećeg drveta uvek bile mnogobrojne (ozbiljnije stvari počinju da se javljaju u junu mesecu). Gubitak se ponekad procenjuje u većim sumama: ranije oko pol fl., onda 1, 2, 3, 5, i više fl. 23. juna gubitak je procenjen u iznosu od 133 fl. 20 kr. u jednom i 200 fl. u drugom mestu; 29. juna gubitak je procenjen opet u iznosu od 133 fl. 20 kr. i t. d. Ali treba naročito naglasiti, da je glavni gubitak proizašao od nezakonitog, prema mišljenju vlastelinstva, ulaska povećih čopora stoke u šumu; sečenje drva i šumske krađe nisu postale mnogo veće baš u ovo doba. Iz svega gore navedenog vidi se sledeće: početkom revolucije g. 1848. izbio je u Grobniku i njegovoj neposrednoj okolini pokret za odvajanje od Zagrebačke Županije. Početkom maja stvorena je administrativna zajednica od pet opština, i za vođu pokreta proglašen mladi Josip Durbešić, o čijem socijalnom položaju nemamo pouzdanih podataka. Ali sigurno je, da je to bio ponešto školovani čovek i da nije smatran za prostog seljaka, jer sud ga nije osudio na batinjanje. Sem ove administrativne reforme i pokreta u duhu lokalnog separatizma, čiji je cilj bio odvojenje tzv. Hrvatskog Primorja (Reke i okoline) — od Zagrebačke Županije, seljaci su manje po uputama svojih vođa — Durbešića i mesnih sveštenika — nego iz svojih vlastitih pobuda zauzeli šumu vlastelinsku, motivišući svoj postupak nacionalno političkim razlozima — vlasnik Mađar nema prava na imanje. Onda su upravljači pokreta počeli da se mešaju u posla samog vlastelinstva, goneći pojedine službenike vlastelinske i druge ličnosti,

koje su kao tuđince smatrali za sumnjive sa političke tačke gledišta. Sudac Mihalić, koji se pokazao naklonjen administraciji imanja i drvarskim trgovcima postao je sumnjiv za Grobničane, tim pre, što on kao činovnik zagrebačke županije nije rado gledao separatistički pokret, i pokušao je da spreči njegovo širenje. Optuživši ga kao »Mađarona«, obična tadašnja optužba, naročito opasna u vezi sa ratom sa Mađarima, koji je već bio na pragu, vođe su hteli da suca prosto uklone. Ali narod koji se napio, bio je gotov da se obračuna sa Mihaljićem, na koga je izgleda bio odavna ljut, i možda bi ga bio ubio, da on nije uspeo da pobegne. Zanimljivo je, da podžupan Bunjevac ceo pokret objašnjava u aktu o zauzeću Rijeke, podnetom Banskom Vijeću, mađarskom intrigom, optužujući vođe pokreta kao Mađarone, koji su sa svoje strane digli istu tužbu protiv suca Mihaljića.

Presuda Županijskog Suda veoma je karakteristična: vođe — duhovnici kažnjeni su samo premeštajem (već 28. avgusta premestio ih je senjski biskup po traženju suca Bunjevca od 26. avgusta); Jos. Durbešić i suci kažnjeni su zatvorom a seljaci i zatvorom i batinama.

Iz sviju ovih fakata može da se izvede zaključak o tome, koliki se nemir i uzrujanost pojavila onda u leto g. 1848. u Hrvatskoj i Slavoniji. Možemo smelo tvrditi, da je bilo više događaja sličnih ovima koji su gore opisani, i nema sumnje da je uzrujanost vladala svuda.

Uzroci su ovakvih pojava potpuno jasni: davno nezadovoljstvo seljaka, njihovo nepoverenje prema vlastima čisto plemićkim po sastavu svojih agenata, ozbiljnost celokupne političke situacije, revolucija u Italiji, a naročito i u prvom redu u Mađarskoj, nedostatak pažnje poklonjene agrarnom pitanju od strane merodavnih faktora u Hrvatskoj. Razume se da su sve zgodne prilike za bunjenje naroda vešto umeli da iskoriste mađarski agenti i domaći mađaroni, kojim je pošto po to trebalo oboriti vladu bana Jelačića i onemogućiti hrvatsku nacijonalnu akciju protiv Mađarske. Ovom prilikom umeli su mađarski agenti i mađaroni da naročito iskoriste nekakvu neodlučnost agrarne politike vladajuće Ilirske stranke, da upotrebe protiv

nje davne greške nekih njenih predstavnika, hrvatskih zastupnika na zajedničkom saboru g. 1832.—36., koji su se onda jako odupirali radikalnom rešenju urbarskog pitanja, koje je onda bilo predlagano od strane nekih mađarskih saborskih levičara.

Mađarsko-mađaronski agitatori prikazivali su prilike u Mađarskoj, i politiku mađarske vlade, kao naročito povoljne za seljake i time su vešto prenosili celokupnu borbu sa nacijonalnog terena, malo razumljivog za posve nepismene i nacijonalno nesvesne seljake, na lako pristupačan za njih socialni teren, predstavljajući bana i Ilire kao narodne dušmane. Zato vidimo na nekim mestima da su pobunjenici klicali Mađarima, kao što je n. pr. bio slučaj u Ribniku, gde su, prema referatu kot. suca Ljud. Bunjevca, i velikog suca Prešerna, narodni stražari vikali: »Bog da poživi Mađare.«[47])

U ribničkom kotaru preki sud proglašen od bana još krajem aprila, dugo vreme nije bio proglašen. Kad ga je ipak sudac Bunjevac proglasio, plakati o tome bili su uništeni u mnogim mestima »iz velkog nagnutja birani mađarone, s kojim nagnenostjum puk u Kotoru kojem zadovoljno napunjen jest« veli Bunjevac.

O akciji mađarsko-mađaronskih agenata sačuvano je više podataka, od kojih sam ponešto naveo gore. Sem toga ima i druga svedočanstva o neposrednom delovanju mađarsko-mađaronskih agenata. Tako u referatu suca Kukovića o nemiru u opštini Mikušje i naročito u selu Kupčini; referent objašnjava ovaj nemir akcijom izdajice Drag. Karolija, čiji list, koji se nalazi u rukama prvog podžupana, »belodano dokazuje da ovaj sudca (seoskog) i detiće (seoske stražare) nagovara da ljudstvo na to navedu, da niti stibre ne plaća, niti cestah ne dela i kada Mađari kojim jedino svoju slobodu zahvaliti imadu, proti nam se podignu, ljudstvo na svu ilirsku gospodu navali i ove potuče, nadalje da ilirskoj gospodi, koja još opet tlaku nametnuti nameravaju, ništa neveruju; zatim neka se čuvaju bana, koji je oberstar bio i Ilire, koji su jur bili pali opet malo podigao, da ih ne bi komu prodao i t. d. to je što sam u naglosti kod čitanja ovog lista zapamtiti mogao«.

Malo ranije anonimni »domorodac« dostavlja Banskom Vijeću, da župnik martinečki, Franjo Varga i kapelan Julije Strput bune narod protiv bana, i tvrde, da su Mađari puk od tlake oslobodili. Veće naređuje Varaždinskoj županiji da se provede stroga istraga[48]).

Između spisa Vijeća nalaze se i dva uhvaćena pisma malo pre spomenutog Karolija. Pisma su pisana kajkavštinom, jedno na lugara opštine hermetičke, drugo na suca iste opštine (poštanski žig na kuvertima Saboria 2. Aug.) »Regrutov«, piše Karoli, »nije treba dati, kajti (jer) ti izti regruti i (nečitljivo) bi bila za vaše zlo i proti vama. Vinotočna je slobodna po celoj Mađarskoj tak je i za nas, desetina je prestala za usima (t. j. sasvim). Ilirske zastave prijemati nije treba pod nikakav način, kajti te zastave znamenuju da vi hočete Ilirske pravice, to su one stare, koje su bile pred 800 letih, gdi je špun s železnim korbačom ljude na klaku tukal, gde je mogel gospan zemaljski kmeta za 12 fl. (nečitljiva reč) vubiti, to su Ilirske pravice...« Pozivlja dalje na bunu, čim budu Mađari došli na Dravu i na pokolj Ilira. U drugom pismu Karolji veli »da gospode i steškum mukum zadobitu pravicu skros Ilircov paki uzeti vam se hočeju...« »Iliri išli su vu ime nas i cele Horvacke u Beč cara prositi da vi želite ostati kak ste pervo bili, to je pod klakom zato oni prosiju presv. Kralja da neg bude tako milostivan i neg nim da Jelačiča za bana da on bude to sve u stari red nazad spravil. Kroz koju nam Jelačič kak glavni neprijatelj i za isto za ono vreme Ban postal je...«[49]

Ovake opasne klevete, koje su imale osnova u ranijim greškama konzervativnih aristokrata Illira, i već naglašena neodlučnost agrarne politike sabora i vlade bana Jelačića, nesumnjivo su imale izvestan uspeh, naročito kad se pomisli da se banova vlada spremala na rat, pozivala rekrute, skupljala izvanredni bojni porez, tražila od seljaka saobraćajna sredstva, radnike i hranu. Ali ipak mislim da su neredi više izazvani navedenim opštim uzrocima i uzrujanošću naroda (lepe primere ove uzrujanosti nalazimo u ondašnjim novinama koji pričaju o ponekad smešnim slučajevima strahovite plašnje pred skakavcima: oblake prašine, i same gomile skakavaca, narod je uzimao za znak da se približuje mađarska konjica).

Kakve su mere preduzimale hrvatske vlasti, političari i intelektualci da suzbiju štetne posledice uzrujanosti, nemirnog raspoloženja seljačkih duhova, a naročito lukave i zlobne agitacije Mađara i mađarona? O zvaničnoj agitaciji vlasti znamo u suštini vrlo malo: činovnici županijski proglašavali su i tumačili banov aprilski proglas o ukidanju kmetstva, pa onda saborske zakone. U slučaju kakvog ozbiljnijeg nereda tražili su redom »vojnu asistenciju« (t. j. pomoć), koju su mogli retko dobiti, jer su vojne vlasti nerado upotrebljavale vojnu snagu u cilju umirenja seljaka (možda su se bojale, da će vojska preći na stranu naroda). Zato su u mnogim mestima nemiri trajali dugo vreme. U slučaju oružane akcije, koja je za ovo vreme završena svuda bez prolivanja krvi seljački pokreti su dosta lako i brzo suzbijeni i barem spoljašni izgredi uklonjeni. Onda su vlasti kažnjavale sa više ili manje strogosti (batine, zatvor, upućivanje u vojsku) vođe i učesnike nemira. Slučajeva primene prekog suda protiv seljaka za agrarne izgrede nisu zabeležile novine; nisam o tome ništa našao u arhivalnim dokumentima. Za ovo su vreme prekim sudom osuđeni na smrt i obešeni nekoliko hajduka; nekoliko političkih krivaca (javna uvreda bana), opravdano je ili pomilovano od strane bana posle izrečene sudske smrtne presude. Iz akta banskog namesnika Županiji Zagrebačkoj od 4. oktobra vidi se da je tada u Hrvatskoj i Slavoniji vredila mađarska instrukcija o prekom sudu od 18. febr. g. 1837. Odstupanje od nje bilo je dopušteno u dvema tačkama. Ban je proširio jurisdikciju prekog suda na neke zločine, koji naravno nisu pomenuti u uvodu instrukcije; — a sam preki sud proglasio je ban, po instrukciji pak pripadalo je ovo pravo Palatinu, a za vreme njegovog odsustva Ugarskom Namesničkom Vijeću.

Novine, kako sam već naglasio, poklanjale su i suviše malo pažnje agrarnom pitanju, tim manje suzbijanju po javni poredak kobnih posledica mađarske agitacije. Specialni nedeljni časopis »Prijatelj Puka« koji je tada počeo da izlazi (prvi broj izašao je 6. avgusta g. 1848.;

do kraja godine kada je časopis prestao da izlazi, izašlo je svega 15 brojeva), ponekad je dotaknuo aktuelna pitanja, ali je to radio i dosta retko, i sa malo ubedljivosti. Evo primera njegove propagande:

»Seljanski razgovori o ukinutoj tlaki«. Seoski bilježnik Desinić čita »veliki štampani papir, na kom je zdola veliki pečat udaren«; Vi ste ljudi, kaže on, a ne više kmeti«. Nastaje opšte čuđenje. Jedan izražava mišljenja da je to šala »jer nije nigda ni prosio za to«. Desinić objašnjava, da je to dao »naš svetli Ban«. Odasvud se čuje »Živio Ban! Živio naš otac! . . .«

»Dakle više nisam kmet i moj sin neće kmetovati? neće morati podnašati zapoviedi grobijanske špana i drugih? neće morati staviti kad je najveća sila svoje delo pak drugomu zahman (t. j. zabadava) iti delati? Neće nitko za njim batinom stajati da ga pritirava delu, ter da ga očini kad mu se izvidi? Neće neotesani ljudi proklinjati mu muškog oca, dušu, mater i Bog zna što sve ne? Neće kći moja morati tamo za malu, igru i kratak čas drugimi služiti?

Desinić: Domovina od sada je nam majka, treba sve za nju dati.

Seljaci: »Jesmo, sve ćemo dati . . .« Desinić: Živeli bratjo!

Besnić: Ja ne bi išao na delo gospodsko, da mi daje punu šaku cvancika. Desinić. A zakaj (t. j. zašto) ne? Besnić: Zakaj, zakaj ne, mož bit ne imam uzroka k tomu? mož bit nisam morao dosta nepovoljnosti, grubianštine i krivice pretrpeti, osobito od provizora?« Zato hoće da sve to osveti. Desinić: se gnuša; kako može da se misli na osvetu u srećno doba. To nije hrišćanski... »...Pa kad bi svi tako mislili, kad ne bi nitko hoteo ni za plaću gospodi zemlju obdelavati, niti za Boga moralo bi iz toga slediti? Besnić: He, slediti, da će gospoda ili sama morati obdelavati svoja polja, ili da će jim polja ostati neobdelana. Desinić: Gospoda ne može sve sama obdelati, biće glad. Besnić: Ja neću gladovati; a ako budu gospoda gladovala teške mi je brige zato, meni neće trbuh od toga cviliti. Desinić: objašnjava da ovakvo mišljenje nije hrišćansko; on pita, zar su sva gospoda rđava, zar nisu mnogi od nje pomagali seljacima u gladno vreme. Sem toga od neobrađivanih polja nastradaće i seljak. Čuju se glasovi: »Kako to?« Desinić: objašnjava, da varošani kupuju hljeb. Ako će ga biti malo, on će biti skup. Besnić ne razume zašto tu ima štete za seljake: naprotiv, skuplje ćemo prodati naše žito. Desinić tvrdi, da će i seljaci nastradati: prvo oni koji hleb kupuju; a drugo i oni, koji imaju dosta hljeba. Ovi potonji moraju kupovati različne stvari u varošima; sve će poskupljivati. Najzad neće biti dosta seljačkog hljeba. Nastupiće glad i zarazne bolesti . . Zato treba ne samo raditi za platu nego i biti umeren u traženju nadnica, da ne bi nastupila skupoća[50]).

Mi nismo dosta obavešteni o tome, u koliko je ovaj »seoski razgovor« bio aktuelan u doba, kada je on izašao. Hteo sam samo karakterisati konkretnim primerom propagandu Ilira u agrarnom pitanju. Treba naglasiti da direktnog oprovrgavanja mađarskih izmišljotina i optužaba u »Prijatelju Puka« i drugim novinama nije bilo.

I propaganda, u koliko je postojala, i vladine mere, nisu bile dovoljne da spreče veliku krizu, koja je izbila na hrvatsko-slavonskom selu u jesen g. 1848, u vezi sa berbom i plaćanjem »vinske desetine« ili »gornice« na što seljaci nisu hteli da pristanu, iako pravo vlastništva gospode i duhovništva na izvesne zemlje nije bilo zakonitim putem ukinuto a isto tako ostale su na snazi obaveze seljaka naslednih zakupaca, da plaćaju »gornicu«.

VII.

Sabor je ostavio pitanje »gornice« nerešenim. Seljaci su ga naprotiv smatrali rešenim u tome smislu, da su postali sopstvenici svojih »gora« i zato nemaju više nikakvih dužnosti prema bivšoj gospodi zemaljskoj. Oni zato nisu hteli da plaćaju niti novčanog činža (Census, Zins) niti različnih naturalnih danaka kao što su bili vino, krmnjak i drugo.

Bivša zemaljska gospoda odlučno su stala na gledište, da gorske zemlje nisu urbarske, da su ih seljaci

uživali pod pogodbama čisto privatno-pravne prirode na osnovu (kontrakta) ugovora. Zato su plemstvo i duhovništvo smatrali da sa prestankom urbarskih odnosa nisu prestala njihova prava vlastništva na gorske zemlje, te da seljaci nisu ni pošto slobodni od dužnosti nametnutih im ugovorima i drugim dokumentima, po kojima su uživali gorske zemlje. Zato su posednici imanja odlučno tražili od seljaka, da im »gornicu« bilo u novcu bilo u proizvodima plate.

Na više mesta počelo je vrenje među seljacima, a ponegde su izbili i ozbiljniji neredi: došlo je do pravih buna i prolivanja krvi.

15. septembra predala je velika skupština Županije Zagrebačke svu vlast u ruke Upravljajućeg Odbora, i na svojoj poslednoj sednici saslušala referat velikog suca Juraja Pisačića o tome, da »prigodom berbe seljaci u Sv. Ivanskom kotaru prete da će biti više razbijenih glava i da oni neće davati gornice«. Zato je umoljen »Platzkommandant« da stavi na raspoloženje velikom sucu Pisačiću šest serežana. Dalje je naloženo podžupanu Čačkoviću da utiša sukobe koji su se pojavili između kaptola Zagrebačkog i njegovih bivših podanika prilikom berbe i u vezi sa pobiranje gornice ...[51]).

13. septembra opštine Bok, Odar, Selo i Pred mole Županiju Zagrebačku da ih oslobodi od »desetine gorske, od vina i krmnakov«, da im se vrati pravo točenja sopstvenog vina, da se zabrani »gospoštini Sisačkoj točenja vina tamo, gde ona nema (i to u 12 sela) svoje sopstvene krčme.[52])

3. oktobra opštine Blato, Horvati, Čehi, Brabiza i Burinsko mole, da se oslobode od desetine za gornice, koje silovito pobiraju kanonici.

28. oktobra zagrebački kaptol tuži novoveške meštane da su uskratili »kapunu i gorsku desetinu«.

Iz službenog referata i species facti provizora kaptolskog sisačkog vlastelinstva podnetih zagrebačkom kaptolu i upućenih Upravljajućem Odboru Županije Zagrebačke, vidi se da većina seljaka nije htela da se pokori od županije proglašenom članku o davanju vinske ili gorske desetine,

nego da su prognali službenike vlastelinstva. Kaptol moli o šiljanju dvanajstorice Serežana.

20. oktobra moli grof Nugent za intervenciju i ekzekuciju da se prinude seljaci u Bosiljevu, Ztelniku i Hersini na davanje gornje desetine. Pribeleženo je više ovakvih fakata. U septembru mesecu buknula je seljačka buna u Stubici, rodnom mestu znamenitog »seljačkog kralja«, Matije Gupca. O ovoj buni nisam mogao naći nikakvih arhivalnih podataka, kao što nisam našao ni presude prekog suda, koji je osudio na vešala četvoricu seljaka kolovođe ove bune. Zato mi ništa drugo ne ostaje, nego da ispričam stvar po obaveštenjima koja su donele ondašnje Zagrebačke Novine. »Agramer Zeitung«, u broju od 12. septembra, donela je vest o neredima u Stubici izazvanih po mađaronima, i naglasila je, da ima dosta vojske da suzbije svaki pokušaj bune i da će buntovnici biti osudjeni najstrožije i ne mogu računati na milost. 18. septembra stvar je bila već svršena, i četiri seljaka, kao kolovodje pokreta — Stjepan Herceg, Andrija Služinec, Josip Vekina i Buhac iz Gornje Stubice osudjeni su u Zagrebu prekim sudom na smrt, i obešeni. Uredništvo se poziva na presudu prekog suda, koja joj stoji na raspoloženju (»nach dem uns vorliegendem Urteile«) i na sledeći način priča ceo događaj: spomenuti seljaci pozivali su seljake u Gornjoj Stubici na bunu, govoreći da ne treba plaćati čin i davati vinsku gornicu, da treba odbiti banovu naredbu, po kojoj su oni dužni da krenu ka Dravi na granicu (mađarsku); oni su svakodnevno napadali župnika, izgrdili su i uhvatili kotarskog suca Beloševića, i najzad pozivali su puk, neka svaki digne pred svojim vinogradom vešala i na njima obesi onog koji će se usuditi da traži vinsku gornicu ili činž. Sem toga su propovedali, da gospoda moraju davati seljacima hranu i piće, inače će oni sve opljačkati i porušiti, što je Andrija Služinec pokušao i da izvrši, pozivajući seljake da idu sa njim, ali oni nisu pošli. Kao posledica ovakve agitacije, seljaci koji su već bili spremni da idu ka Dravi razbegli su se. Bana su optuženi izgrdili i protivu njegovih naredaba narod bunili. Ovu njihovu radnju sud je smatrao kao pokušaj i pozivanje drugih nasilja protiv tuđeg imanja, poziv na bunu protiv vlade

— sve to našao je očigledno opasnim po javni mir i red i za to ih je prema § 1 i 2, prve tačke banova proglasa od 27. aprila osudio na smrt na vešalima, što i bi, kao što što smo videli odmah izvršeno.[53]) Novine ostavljaju događaj bez naročitog komentara. »Slovenski Jug«, organ Bogoslava Šuleka i nekih Ilira naklonjenih više u levo, izlaže događaj slično kao »Agramerica«, ali dopunjava ovo izlaganje nekim zanimljivim crticama i popraćuje svojim komentarom. On naročito podvlači ulogu mađarona u celoj ovoj žalosnoj stvari. Mislim da je mogućno da su i u ovome slučaju mađaroni iskoristili u svojoj političkoj nameri socijalno nezadovoljstvo, koje su duboko osećali seljaci, naročito ove odavne revolucionarne okoline, ali pravih dokaza za to u našoj građi nema.

U stubičkom kotaru, veli »Slovenski Jug«, u okolici na glasu od seljačkih buna ušlo je poglavarstvo u trag jednoj buni koja bi imala za osam dana buknuti velikim plamenom. Kolovođe ove bune, četiri seljaka, bijahu srećom za vreme uhvaćeni i pred preki sud stavljeni.

Iz ispita sudačkog i položenih svedočanstava dokazalo se je, da se ondašnji puk naumio navaliti na gradove grofica udove Oršićeve i Sermageove, sve potući što god seljačku odeću ne nosi i sebi osvojiti vas onaj okolišni kraj i odonud udariti na Zagreb. Osim toga uskratio je oni puk zakonite daće i dužnu pokornost svojemu poglavarstvu . . . Premda je cela ona okolica u našoj povesnici poznata kao ognjište seljačkih nemira i premda je u sadašnjih okolnosti potrebno bilo strahovitim primerom od podobnih pokušaja odvratiti sve zlomišljenike, opet ne može nam se na ino, već da sažalujemo ove zavedene žrtve mađaronskih intriga. Jer i ako nisu hoteli osuđenici izdati one koji su njih bunili, opet iz svega se vidi da su ovi, kao i vas ostali puk samo slepo oruđe Mađara i njihovih sledbenika ondašnjih Mađarona. Da se je Stubički puk u stara vremena više puta podigao, kao pod Matiašem Gubcem, a i kasnije tak da su morali čitavu vojsku pošiljati na njega, to se dade barem ispričati nekako onim jarmom, pod kojim je stenjao, no da su oni sada gde su pravice i sloboštine podeljene kojim se ni nadao nije diže proti onome, koji mu je takove dao i želeći

za tuđim imetkom na koncu baca sve svoje novo zadobljene pravice, svu sreću da i glavu svoju, i to se drugojačije dokučiti ne može već jednim potajnim bunjenjem. Mi uz sve to da prestupke spodobne osuđujemo ne možemo se zadosta načuditi muževnom značaju ovih nesretnika, koji nit u zadnjoj uri (času) nisu hoteli odkriti svoje sukrivce.« Uredništvo žali, što mađaroni ostaju uvek nekažnjeni i nepovređeni. »Uzmite si peldu (primer) na tim, pa vodite svakoga puntara pred sud, jer i onaj koji krije ovakove ljude može postati kriv (t. j. odgovoran) prekom sudu«.[54])

Drugi veliki sukob povodom pobiranja gornice izbio je u najbližoj okolici Zagreba u opštini Granešinskoj. Novine su javile ovaj događaj na sledeći način: »Upravo sada čujemo da kaptolski bivši podložnici uskraćuju plaćanje gornice, kazuć da se od njih ište desetina i gornica. Poslata je proti njim oružana sila. Seljaci se brane i bilo već i krvi. Nama se ova preka ekzekutia ni malo ne dopada.[55]) Tako je bilo onmad u Šestinah (gde su uz pomoć vojničke sile tražili od seljaka davanje gornice), tako je bilo u subotu u Granešini. Neki g. kanonik poslao je svoga poverenika da pobira gornicu. Reč po reč, te se posvade i čoveka izlupaju. Najposle dođe do vojničke sile, seljaci još uvek misleći da se od njih ište gornice, brane se, zametne se kreševo, trojica od njih padnu, a 19 uhvate, nu kolovođe uskoče. Jučer istom, doznavši što je i kako je sami dođu pred sud . . .«

»U zavisnom od zagrebačkog kaptola selu Granešina jučer je došlo zbog uzkraćene gornice do ozbiljne seljačke bune, povodom koje je vojska morala intervenisati; svršetak događaja nije još poznat; u svakom pogledu ovaj događaj tim više je za žalenje, da su, kao što se pripoveda seljaci izjavili, da ako će oni iz usta bana čuti, da su oni dužni davati ovu daću oni su spremni da u toku iduće godine dadu i daću ove godine. Ako stvari tako stoje, onda preporučuje zdravi razum da se ne ide toliko daleko.[56])

. . . »Seljaci koji su ranije javili, da su spremni isplatiti gornicu, onda nisu samo odbili da je dadu, nego su zlostavljali poslatoga da je traži služitelja jednog od kanonika (Domsherrn) a seoskog suca bili su spremni da udave pomoću lanca stavljenog mu na vrat; Upravljajući Odbor Žu-

panijske kome je ovaj javni eksces bio dostavljen, poslao je pandure da bi uhvatili narušitelje javnoga mira (Excedenten), ali seljaci su oslobodili uhvaćene svoje drugove a pandure su razoružali i proterali. Ovim činom kompromitovana vlast poslala je vojničku asistenciju i kada su se njoj u velikom broju naoružani oduprli ukazala se potreba da se primeni oružje kojom su prilikom dvojica od narušitelja mira bili ubijeni, a 22 su bili uhvaćeni i odvedeni u kumpanijsku kuću. I ako mi ovaj događaj iz humanih osećaja sažaljevamo, moramo priznati da je od preke potrebe obezbediti poštovanje odluka postojećih vlasti, jer samo na takav način može se stati na put anarhiji i nekim neizlečivim posledicama.«[57])

Arhivalna građa administrativne prirode za Granešinski događaj nije potpuno sačuvana u Zagrebačkom Županijskom arhivu, a između spisa Banskog Veća ne nalazi se ništa za ovaj događaj. Isto tako nisam mogao pronaći sudske presude nad krivcima ove bune. Ali ipak i ovo što je sačuvano, zaslužuje pažnje. Tu ima prvo izvještaj kotarskog suca Janka Terputca o tome, da seljaci iz Granešine i njene okoline drže tajne sastanke, na kojim se spremaju za otpor povodom pobiranja gorske desetine. Dalje dolazi koncepat akta Upravljajućeg Odbora na vojnu komandu u gr. Zagrebu od 17. novembra, sa molbom da protiv granešinskih buntovnika uputi vojnu snagu — jednu »kumpaniju« t. j. četu vojnika. Sledi primljeni i sledećeg dana pretresani od strane Upravljujućeg Odbora (vidi njegov zapisnik od 22 nov. § 7.) akt gradskog odbora sigurnosti od 19. nov., potpisan od predsednika ovog odbora Ferdinanda (Ferka) Žerjavića, advokata i ilira, u kojem se oštro napada i osuđuje postupanje županijsko prema Granešini. Ceo dosje završava se tužbom Upravljajućeg Odbora, upravljenom na banskog namesnika, u kojoj se traži rasterivanje odbora sigurnosti; u isto vreme priča se ceo događaj i odgovor banskog namesnika od 8 decembra, u kojem on izveštava Upravljajući Odbor, da je Bansko Veće ukorilo gradski Odbor Sigurnosti. Tok događaja zvanično je, dakle, ispričan u aktu Upravljajućeg Odbora od 22. novembra na sledeći način: ključar kod kanonika Oračana, Horvat, zatražio je od seljaka gornju desetinu. Trojica seljaka su ga istukli i nisu se odazvali na poziv kotarskog suca Terputca, da mu se jave. Zatim su psovali i sedriju (županijski sud). A kada je protivu njih umesto suviše okrutnih serežana izaslana komanda županijskih pandura, pobunjeni su seljaci crkvenim zvonom uzbunili celu opštinu, napali pandure, razoružali ih, oduzeli im puške, kabanice, i istukli ih. Zato je županija zatražila vojničku pomoć, ali tek posle toga kad su seljaci pucali na vojnike, po naredbi oficira pucali su i vojnici i tri su seljaka poginula. Uzrok tome, prema mišljenju županije, nije ipak gornica. Kao što vidimo, novinske i zvanične verzije se uopšte slažu; samo u novinama nije pribeleženo, da su seljaci pucali, mogućno je da to nije slučajno: jer ovakva vest u tadašnjim prilikama (mađarski rat) nije bila zgodna za štampanje. Ovo traženje uzroka bune van nekih prirodnih uslova i prilika (socialno nezadovoljstvo i nejasnost zakona) izgleda mi i suviše preteranim: svuda su ondašnji upravljači hteli da traže stranu intrigu! Iz izveštaja »Narodnih Novina« doznajemo da su se seljaci pozivali »na listine koje je svetli ban podelio općinam«, t. j. na aprilsku bansku diplomu i tako izgleda da su oni radili potpuno bona fide smatrajući da ako je desetina duhovnička ukinuta, da je ukinuta i gorska desetina. Da su se mađaroni radovali ovim zapletima, to je posve razumljivo.[58])

U Zagrebu je čitav ovaj događaj izazvao jaku zabunu. Sva je građanska straža bila pozvata pod oružje. »... Kad najedanput noćas stigne glas u Zagreb, da se je kreševo zametnulo između seljaka i vojske, te su se uzbojala gospoda Zagrebačka da seljaci ne dođu u grad, pa da ga ne oplene. To je narodna straža dobila zapovest da bude spremna za svaki nepovoljan slučaj«[59]).

U stanju panike i negodovanja, odbor sigurnosti grada Zagreba, kako smo gore rekli, u zvaničnom aktu napao je Županijski Upravljajući Odbor. Evo glavne sadržine ovoga akta: odbor sigurnosti naglašava da su u slučaju »pobede seljaka« »isti seljaci« mogli »varoš jurišati i takovu u najveću pogibelj glede građanah i njihovoga odbora postaviti«. Uzrok celog događjaja jeste desetina; duh vremena je protiv nje; samo »reakcionarska jedna stranka« hoće je po-

vratiti protiv povelje i reči banske, protiv kraljeva manifesta i saborskog zakona. Naročito osuđuje odbor traženje desetine od strane kaptola, jer sveštenici moraju propovedati milosrđe i ljubav; oni nemaju porodice i tako su već dobro od naroda nagrađeni. Pobiranje desetine je nezakonito, ali je ono i opasno za domovinu i »bezumno«; ovo, a naročito ovakvo okrutno postupanje prema seljacima može »izazvati jarost« vojnika na Dravi« i njihov povratak u domovinu u svrsi osvete. Zato, pozivajući se na potrebu vremena i ustav, odbor sigurnosti moli županijski upravljajući odbor da obustavi pobiranje desetine i da celu stvar podnese pravodobno dolidućem Saboru...[60])

U ovom aktu značajno je samo to, da zagrebčani nisu razlikovali dve vrste desetina: crkvenu i gorsku; no još značajnije je to, da se u njemu, a isto tako i u tužbi Upravljajućeg odbora, jako osvetljuje sukob interesa građanstva i plemstva, jer građanstvo preko svoga odbora sigurnosti traži radikalnije rešenje agrarnog pitanja, nego što je to bilo u interesima duhovništva i plemstva; traži proširenja, i to odmah, via facti, saborske reforme u to vreme, kada su županijske vlasti oružanom rukom počele da brane interese duhovništva i plemstva i to interese čisto privatne prirode i time su pokazale svoju pravu socijalnu suštinu. Stvar je mogla po mišljenju mnogih da se razvije vrlo nepovoljno za celu zemlju, jer je seljački pokret mogao lako da se proširi i pretvori u opšti krvavi pokolj.

Izgleda naime, da je Granešinski događaj, a i drugi, njemu slični, o kojima smo gore govorili, izazvao intervenciju bana Jelačića, koji se tada nalazio u Beču.

25 novembra izašao je sledeći banski

»Proglas na seljake naroda hrvatsko-slavonskoga«

Čujem s velikom žološću kako se narod u Hrvatskoj našoj domovini, osobito u Zagrebačkoj varmeđi podari gorskih i činženih daća, i obćinskih šuma buni, suprostavlja, dapače silu upotrebljava i tako velikomu zlu i neredu povod daje.

Poznavajući narod Hrvatski kao dobri i poslušni ne verujem da bi otpornost ta iz njegove glave izašla: mora tu biti drugih ljudi, koji ga na zlo nagovoraju i krivo ga savetuju (tolnačuju), želeći u opštoj smutni vlastitu svoju hasan i korist steći.

Da ne bi narod Hrvatski, kojega ja sretna i zadovoljna učinit preko svega na svetu želim i zarad kojega ja evo pripravan stojim i život svoj žrtvovati (aldovat) da, rekoh, ne bih porad krivih proroka i lažljivih savetnika (tolnačnika) kakovo veće zlo trpeti morao, hoću da čuje reč bana svoga, koji ako prem (t. j. mada) daleko od domovine za Kralja, narod i slobodu vojuje, ipak u duhu neprestano za nj bdije i otčinsku brigu ima. Kad sam ja tebi, narode moj, odpertim (t. j. otvorenim) mojim banskim listom osigurao da su ti sve daće urbarske, to jest one koje su se od selišta urbarskog davale za navek odpuštene, da si ti i potomstvo tvoje slobodno: onda sam ja mislio, da ćeš sretan i zadovoljan lepi taj dar uživati i u miru blagosloviti vreme, koje ti je toliko dobra donelo. Ja ne bi nikad pomislio da će sloboda tebi podeljena onako razumevati kao da je tebi sad slobodno i tuđi imetak uzimati.

No žali Bog došlo je do toga. Ljudi nezadovoljni s oslobođenjem od urbarskih tereta zahtevaju, pače silom uzkraćuju gornicu, gornu desetinu, hoćeju općinske šume sebi sami prisvajati, i u gospodske šume badava krmače upuštati, drva seći i t. d. i akoprem im se od strane poglavarstva nauk dade, svaka sila i svojevoljstvo oštro zabranjuje se i prepoveda se, oni ništa a ni od krive svoje misli nećedu odustati.

Svim ovim zloupućenim ljudima hoću još jedanput reći: da su za sva vremena ukinute samo i jedino urbarske daće. To jest one daće zvale se one tlaka, ili deveto ili deseto, koji su se od urbarskog zemljišta davale, kako također crkvena desetina, koja se duhovniku kao gorskom gosponu davana razlučiti imade. Daće pako od gorskih ili gospodskih zemalja, tersja, koloseka i t. d. koje seljaci samo uživaju, a ne kao vlastitost poseduju i koja stranom u gornici (u gornjoj desetini) krmadih i drugih daćah stranom u gotovom novcu stoje, da se polag naredbe državnog sabora Hrvatsko-Slavonskog i na dalje davati moraju (kao što znamo sabor je prešao preko ovog pitanja ćutajući; ban tu primećuje t. zv. argumentum a silentio), jer nitko ne može pravedno

potrebovati, da gospoština svoja zemljišta komu zabadava uživati dade. I kako sam ja s jedne strane seljakom tvrdu reč zadao, da ću podeljena im prava braniti, čuvati i uzdrzavati, tako sam ja i od druge strane dužan gospoštinom njihovo čuvati i braniti, jer Bog i pravica hoće da bude svakome svoje.

Slušaj, dakle narode moj, reč Bana svoga, u koga ti zaufanje imadeš i koji bi prie sve muke toga sveta pretrpio, nego li te u nepravdi ostavio, ili zanemario: začepi uho svoje prek svakime, koji te uz sladne reči samo zaslepiti i na zao put zavesti želi. Drži se reči mojih i poglavarstva tvoga kome se ti ako ti se štogod krivo vodi potužiti možeš i veruj, da ćeš sretan i slobodan biti sa mnom, s decom i potomstvom tvojim dočim tebe i sve svoje najvećoj nesreći izvrgavaš, kad slušaš varalice i buntovnike, koji zaslužuju da je svezane u ruke poglavarstva predadeš, jer znadeš zapoved moju da se proti svima tuđi imetak napadajućim prekim ili kratkim sudom postupati imade. Nadajući se od naravne tvoje dobrote, da ćeš putem poštenja i pravičnosti postupati, da ne ćeš izgredom i nemirom sveti i teški posao Bana svoga otegotiti, već dokazati da si vredan (t. j. dostojan) slobode, koju će ti on s pomoću Božjom jednoć donesti, pozdravljam te iz svega srca moga i izručam te svemogućemu Bogu. U Beču dana 20 studenoga 1848, Jelačić, ban s. r.«

Ovaj proglas poslat je od strane bana Banskom Veću u Zagrebu, uz sprovodno pismo, i odmah preštampan u više primeraka i uz prepis banskog sprovodnog pisma upućen po banskom namesniku Mirku Lentulaju svim županijama.

Sprovodno pismo banovo, koje sam tek sada spomenuo glasi ovako: »Gospodo, neugodno dosta dirnule su serdce moje iz domovine prispevše mi vesti, poleg kojih sa žalostju uvidjam kako u nekih predelih Kraljevine Hrvatske, naročito pako u Zagrebačkoj Županiji prosti puk ukinutje urbarskih daćah po krivom naputjenju zlobnih ljudih i po nehajstvu dotičnih županijskih činovnikah tako tumači, kao da ne samo urbarske, nego i sve onakve daće prestale koje vlastelini zemaljah na selo urbarsko ne spadajućih zahtevati pravo imaju; tako na primer doznao sam na više mestah

gornjaki ili činženu gornicu ili na mesto ove u nekih stranah dolazeći vlastelinski desetak i činžene daće vlastelinom dati se uztežu, dapače takvom pravednom zahtevu silovitom također načinom se opiraju — akoprem gore spomenute daće u red urbarskih podanikah nipošto uvarstiti se ne mogu; kako nadalje da seljaci u nekih mestah šume gospodske bez obzira pustošiti i u njima haračiti se usuđuju... Od vas sa pouzdanjem očekujem:

1. Da se činovnicima sviju županija naloži kako oni pod kastigom izgubljenja službah svojih kod svake prilike seljake o tom obavestiti i podučiti imadu da se pod ukinutjem urbarskih daćah i desetine crkvene ukinutje gornice ili na mesto ove dolazećeg vlastelinskog desetka kako također činženih daćah sasvim ne razumeva niti haračenje i pustošenje šuma vlastelinskih nipošto ne dozvoljava, jer vlastitost gospodske zemlje i otuda dolazeće pravo na uživanje, takove opredeljenu daću zahtevati; ako svako ponjatje svojine nećemo ne osverneno ostati mora . . .« (Za to ban i šalje svoj proglas).

2. U slučaju pokazujućeg se protiv naredbom zakonitim za obezbediti svetinju vlastitosti izdatnju spora ili bunjena dotični činovnici to isto bez odvlaje ovom poglavarstvu objaviti i ako za uzderžati mir i poredak od potrebe bude ovim putem ili neposredno od najbližeg vojnog zapovedništva pomoć oružanu tražiti imaju, koje rukovođenje ipak svagda na političkog činovnika spada, takvim načinom da za ovako zloupotreblenje iste sile vojničke jedino politički činovnik odgovarati mora.

3. Ne samo oni koji protiv Kralju i javnu poglavarstvu bune, nego i oni, koji protiv prava vlastitosti narod podpoljavaju, ter tako red, mir i sigurnost u domovini narušiti se usudjuju podpadaju pod naredbu prekog suda kojeg strogost svagda osobito bunitelje i čelovođe bune stići mora, buduć da ostalo mnoštvo samo od ovih zavedeno i zaslepleno radi i za to manje krivde imade koja također manje kazne zaslužuje.

Kad vam dakle izvršenje ovih naredbah nalažem i za svako narušenje mira i sigurnosti u domovini onih koji na čelu dotičnih poglavarstvah odgovorne činim. Zato proti ne-

marnim i nevernim takvim činovnikom najveću vam strogost preporučam. Jelačić ban.«[61])

Interesantno je zabeležiti da u svojoj poverljivoj naredbi ban Jelačić prelazi ćuteći preko tobožnje mađaronske propagande, a naročito podvlači socialni motiv — bunu protiv privatne svojine — i motiv administrativni — nehat i nemarljivost županijskih činovnika. Iz proglasa i naredbe vidi se koliko je ban smatrao za ozbiljne ove jesenske agrarne izgrede u hrvatskim i slavonskim selima, i kakve je ozbiljne mere on preduzimao. Pre nego pređemo na pregled toga kako su vlasti postupale posle banovog proglasa i kako se dalje razvijalo tokom zime 1848—849. g. i proleća 1849. g. ovo pitanje, i uopšte odnosi na ondašnjem selu, mi ćemo se malo pozabaviti diskusijom pitanja gornice u tadašnjim novinama upravo u »Narodnim Novinama«. U članku »Gornica i desetina«, iz kojeg sam gore naveo niz podataka o granešinskom događaju, Gajeve novine iznose sledeće pricipijelne misli: Desetina koju su primali leviti ukinuta je: »naš sabor je letos ovu desetinu ukinuo; ovakve desetine ne treba dakle nikome davati. Nu u Hrvatskoj ima još i drugo deseto. Gospoda imajući puno zemalja dala su gdjekoju plemenitu (t. j. gospodsku slobodnu od poreza) zemlju ili vinograd seljaku iz arende pod tu pogodbu da neće plaćati arendu u novcu, nego u letini, t. j. deseti dio letine, što se zove gornica. Ne može se tajiti da je (ovakav način plaćanja) pravično i da niko ne može gospodaru (t. j. vlasniku) ovakvu gornicu uzkratiti, jer bi se mogla onda svaka arenda, svaka najmovina uzkratiti. U tom dakle nema nikakve dvojbe. Ali seljaci naši ne znadu stvari razlikovati. Zato stekavši ukinuće rabote i desetine protegli su ovu sloboštinu na nepravu desetinu na gornicu. Oni se pozivaju na listine, koje je bio svetli ban podelio občinam, da je osigura i umiri. U ovih listinah veli se, da će biti seljaci od sada prosti od svake tlake i desetine. Seljaci kažu da je za njih i gornica deseto i zato neće i ovu da plate.

Mudar čovek tersio bi seljake mirnim načinom poučiti i ubavestiti, ako ni ovo ne bi hasnilo, počekao bi sada da se svetli ban vrati da naredbom narodu stvar razjasni.

A naši pitaju, »jesam li ja kriv, što su seljaci glupi«. Dabogme jeste, gospodo, jer ste vi hotimice prečili, da seljak šta pametno ne nauči, silom ste vi više puta oterali zavedenje škole, mudrujuć da seljaku ne treba nikakve znanosti, jer se mirna i glupa ovca daje laglje (t. j. lakše) strići. Patite dakle što ste si pripravili. A gospoda ova ne pate već protuzakonito određuju oružanu silu da uvere s bajuneti o pravičnosti gornice. Protuzakonito rekoh, jer u svakom gornom listu naznačena je kastiga za neplaćanje gornice. »Tko tri godine uzastopce ne plati gornice izgubio je time svoj vinograd«. kojim pravom određuje se dakle exekutia vojnička u takvim slučajevah? To je nečuvena samovolja, i zla poraba svoje vlasti, za koju će morati ova gospoda još odgovarati jer je to grdi despotizam.[62])

Ova političko-pravna analiza pitanja gornice, i njome prouzrokovanih izgreda i sukoba, potpuno je pravilna, samo je autor članka (verovatno Bogoslav Šulek) ispustio iz vida jednu tačku — i to nasilno postupanje seljaka prema službenicima vlastelinstava i županije, kojima je, izgleda, falilo takta i okretnosti, i koji su u nadi, kao što smo videli, opravdanoj, na vojnu pomoć sigurno tražili gornicu na veoma nezgodan način.

Bansko Vijeće dalo je za pravo županijskom U p r a v l j a j u ć e m O d b o r u (vidi njegov gore spomenuti akt od 8. decembra i pozivalo je upravne vlasti, da postupaju surovo prema seljacima. Ono nije stalo dakle, na tačku gledišta »Narodnih Novina« koje se slažu u glavnom — u političkoj proceni događaja — sa protestom Zagrebačkog Gradskog Odbora Sigurnosti, koji smo mi gore izložili.

Oko članka »Gornica i desetina« izgleda da je bilo oštre diskusije, pošto »Narodne Novine« počinju svoj uvodni članak od 25. novembra, posvećen istom pitanju, i potpisan »B. Š.«, t. j. Bogoslav Šulek, sledećim rečima: »Nekoja gospoda zameriše nam članke o gornici, priobčene u prijašnjih brojevih. Nu pitat će gdjekoji što je dalo povod tolikoj srdžbi? To mi ni sami ne znamo. Izjavili smo da ćemo mi oprovrgnuće u novine primati — nitko ga ne napiše; izjavili smo, da se barem nam prijavi što je neistinitoga u tih člancih, nitko to ne učini i mesto

točnoga naročitoga odgovora kazalo nam je kod vlasti da su ovi članci razdragajućim slovom pisati.« Odgovarajući na ovu zamjerku, »Narodne Novine« pišu: »Hvala Bogu Zagreb još nije u stanju opsade da bi ovakve obćenite fraze mogle naći juridičkog temelja kod nas. Da mi nismo većinu obćinstva razdražili, da javno mnenje ne odobrava ono postupanje poglavara, o tom se može svatko uveriti na javnih mestih, di se sastaju izobraženi ljudi. A mi želimo biti organ javnog mnenja. Znate li gospodo ko razdražuje narod, ko sije seme nezadovoljstva po prostom puku? Vi to činite služeći se argumentima bajonetskim. Izvolite se samo glavom uveriti, ko je veće nezadovoljstvo, razdraženost probudio, da li naše novine ili vaše puške pa ćete videti da ste vi ono sagrešili čim nas bedite, ta mi smo baš zahtevali da se ustaloži probuđena po vas razdraženost, jer nemojte se varati i misliti da neprijatelj spava; mi vam velimo da on bdije i radi. Zato valja nam biti na oprezu.

Cela je istina, da je mađaronski grof T. D. (Drašković) pisao ovih dana svojoj supruzi neka si gleda na svaki način pribaviti ljubav seljaka, jer će za koji dan buknuti u Hrvatskoj seljačka buna.

To nije izmišljotina, već živa istina i ne kopate li vi sami jamu pod sobom?

Sasvim drukčije postupa svetli ban. Iz priobćenog među službenim vestima proglasa vidi se jasno da ga stanoviti gospodin nije o stanju stvari tačno izvestio, da mu je stvar predstavio, kao da se seljaci bez svakog razloga bune i tuđe otimaju, nije mu kazao da su seljaci njega (bana) za svoga posrednika odabrali i da su izjavili da će se njegovoj zapovedi pokoriti. Sve je ovo onaj gospodin zamučio. Pa šta veli svetli ban? Jeli se ljuti i preti? Je li obećaje svakomu seljaku po stotinu bajoneta? Nijedno od ovih, već on blagim načinom upućuje puk, razlaže mu i tumači najnovije zakone i govori s njim ne kao strogi Kato već kao ljubazni otac. Samo smo želili da se ovi ne bi proglasi po staroj navadi neukom puku nerazgovetno izmrmljali, već da si svaki sudac i kod kuće pripravi shodan govor i da narodu stvar lepo razloži, pa će sigurno više opraviti nego iste puške«.[63])

Iz banovog sprovodnog pisma videli smo, da je ban ipak preporučivao odlučnost u suzbijanju seljačkih pokreta, izdaleka ne polažeći svu nadu na dobru volju seljaka i ubedljivost proglasa, razjašnjenja i dirljivih govora.

Sad prelazimo na pregled stanja hrvatsko-slavonskog sela posle banskog proglasa i mera koje su preduzeli organi vlasti Bansko Vijeće i Županijski Upravitelji, poverenici i odbori, da izvrše banov nalog i da zavedu mir na selu.

Ali to nije bilo tako lako učiniti. Mi smo gore videli, da je Bansko Vijeće poslalo Županijama banski proglas štampan u više hiljada primeraka. Mi nemamo dovoljnih podataka da nacrtamo potpunu sliku njegove akcije. Da li, i ukoliko, možemo njemu pripisati izvesno postepeno stišavanje duhova i ublaženje prilika na selu, ne mogu zbog nedostatka podataka pouzdano utvrditi. Ipak mislim da je u mnogim mestima uticaj proglasa bio povoljan naročito zbog velikog autoriteta banovog imena. Ali interesantno je, kako ćemo uskoro videti, da je proglas izazvao naročiti konflikat između Vijeća i Požeškog Županijskog Odbora, te da je u vezi sa istim proglasom celo pitanje gornice moralo biti pretresano i tumačeno u Županiji Zagrebačkoj.

Ima i pored indirektnih i po nekih direktnih dokaza povoljnog uticaja banskog proglasa. Kotarski sudac Janko Terputec izveštava zvanično Upravljajući Odbor Županije Zagrebačke, da je banski proglas na narod u svome kotaru objavio i da je narod (tu se spominje i čuvena Granešina, gde je sredinom novembra došlo do prolivanja krvi) »mirno sve saslušao i će pokoran biti«.[64])

Bansko Vijeće poziva se u više maha u svojim rešenjima i uputama na banski proglas, naređujući da se županijske vlasti njega strogo drže i prema njemu postupaju.[65]) Vijeće nalaže Upravljajućem Odboru Županije Virovitičke, da na osnovu banskog proglasa preduzme sve potrebne mere za zaštitu zakonitih posedničkih interesa znamenitog srpskog pravoslavnog patrijarha Josipa Rajačića. Pošto je njegova tužba vrlo zanimljiva zbog karakteristike prilika u županiji virovitičkoj o kojoj nam je ostalo tek malo podataka, donosim je u celini:

»Ваше Высокоблагородіе, Мађарски Саборъ 1847/8 укинуо э у свой кралѣвинѣ Угарской десетакъ и работу. Ова э уредба приходе спаиске знаменито умалила, а особито онде где э уживанѣ спаилука привремено. Поданици овомъ уредбомъ и садашнимъ политичкимъ покретомъ острврлѣни (отровани) задобиту слободу само на то употребляваю да све источнике спаиски прихода на себе силомъ привуку и спаие у онаково станѣ доведу да никакве асне (т. ј. користи) од свои села прима. Поданицн Доминиума Даля, т. е. Далчани, Боровци и Бѣлбрђани у самовольству и преступку закона свакоме селу под Спасомъ предмечити могу. Они су све источнике мни овогодишни прихода, силомъ отели и мене у то станѣ да у овоме моме важномъ станю иош' и зато се бринути морамъ како ћу и откуда ћу нужне трошкове набавити. Но кратко овде Вашему Високоблагородію напоминямъ да одъ богатогъ риболова на живо одъ силне и простране паше, одъ земле подъ аренду дане, одъ башты, одъ многи усева, од шума, од аренде коэ струке економическе наиманѣ до 30.000 Фл. сребра износе а ни краицера добио нисамъ.

Мени ништа друго не остаэ, него Ваше Высокоблагородіе учтиво умолити да би эдну комисию наименовали, коя ће у споразумлѣнію са моима чиновницима у Далю и са моимъ пуномоћникомъ за овай посао сву горенаведену штету извидети и опредѣлити да би потомъ путемъ екзекуціэ не само опредѣлену штету од Даля, Борова и Бѣлога брда наплатити, него и коловође закономъ казнити и народъ обавестити дали, да се слобода не распростире на самовольство и отиманѣ туђега добра.

Особито ми э мило да вашу верстну особу о моме искреноме высокопочитанію овомъ приликомъ уверити могу с коимъ остаэм Вашего Высокоблагородія у Карловци 6/18 Новембра 1848 покорный слуга Јосифъ Патріархъ«.[66])

Tužba patrijarha Josifa nije usamljena. Jesen, zima i proleće, prošli su u virovitičkoj županiji u uzrujanosti. Ima tu i nezadovoljstava zbog pitanja krčmarenja; ima tu i tužba seljaka protiv vlastele zbog starih i novih nepravilnosti u dodeljivanju šuma i pašnjaka i regulisanju granica imanja, ima i tužba gospode zemaljske povodom seljačkih nasilja; ima podataka o neizvršenju seljačkih dužnosti prema državi (neće da trpe poreski popis, neće da daju saobraćajna sredstva za vojne potrebe). Županijski Upravljajući Odbor traži više puta vojnu pomoć, ponekad uspešno, ponekad uzalud. Evo svedočanstva originalnih dokumenata:

Opština Tokac — Mohiljac, tuži se Banskom Vijeću 5-I — 1849, da su joj prema novom zakonu, oduzete dve krčme od triju koje je opština imala od Miholja do Božića u saglasnosti sa urbarem, a izdala ih je pod zakup prema priloženom kontraktu. Banski namesnik aktom od 20. januara naređuje da se ima strogo držati zak. čl. XXVII g. 1848.

Opština Tenjska moli 3. marta g. 1849. banskog poverenika Ivana Zidarića da naredi istragu da se pronađe njihova parnica sa njihovim vlastelinstvom zbog otete im zemlje, na koju su naseljeni »kalvini« i »luterani«. »Suznim okom«, vele oni, »gledajući pootimanje zemlje od nas, koje su pradedovi i otci naši krvavim znojem kerčili, čistili i do plodonosja doterali čerez zemlo-gospodarstvi. Otete po kalvinom i lutoranom i drugima prodate i podelite i kao što se osvedočiti može sela na pustavama našim naselišta, a nami ni toliko ne ostavljeno da dotično nas prepisivati i docnije dotičnoj vlasti plaćati imajuće se podneti možemo. Tegobu tolike nepravde još više u ovo vrieme osećamo, kada orati i sijati treba, no gde da oremo i sijemo? Kada je pootimato sve od nas; ne zavidimo ni zemljogospodarstvu našem, što on ima, no plačemo za dedovinom našom koja se otela od nas«.[67])

16. februara banski namesnik šalje na Županiju Virovitičku »tegobu« (nema je u aktima) opština Ružane, Gradine i Brozovice, Bačevca, Dugog Sela, Turanovca, Bazije, Budrovca i Detkovca iz okružja terezovačkog, koje se tuže protiv svoga bivšega gospodina zemaljskog grofa Ladislava Jankovića, koji je od njih malo po malo njihove hatare, pašnjake i šume oduzeo i po selima njihovim utesnio.

Između općine Terićanske i vlastelinstva došlo je do sukoba zbog prava mesarenja 8. maja g. 1849. Bansko Vijeće je rešilo da pravo mesarenja na svome gruntu pripada svakomu seljaku.

21. decembra g. 1848. banski namesnik šalje (nema je među aktima) »tegobu« ravnatelja spahiluka terezovačkog, Tompaka u kojoj moli da se spreče seljačka nasilja. Obraća se pažnja Županijskog Upravljajućeg Odbora od strane Banskog Vijeća na banski proglas. To je već ponovljena tužba (prva je od 4. decembra).[68])

28. januara g. 1849. vlasnik šume u Orahovici, imanju Mihalovića-Delimanić (Dellimanich) tuži se, da seljaci »na ustužan način« pustoše šume Mihalovića i njegovu alodijalnu, i u onim mestima gde nikad nisu imali drvarine, i to čine ne samo za svoju potrebu, nego i za prodaju. Gubitak procenjuje se sa 12.000 fl.[69])

23. i 24. februara g. 1849. veliki sudac kotara Valpovačkog Vatroslav Mihaljević izveštava o nepokornosti seljaka, koji su se prvo u Kutišincima, a zatim u D. Miholjcu (po nalogu pobunjenih Kutišiničana) oduprli poreskom popisu. U aktu br. 97 na Bansko Vijeće Upravljajući Odbor moli da mu se stavi na raspoloženje bataljun vojnika; on ga je tražio od vojne komande u Oseku, ali nije dobio ni vojnika, ni odgovora. »Pošto o nepokornosti seljaka doznaje se iz svakodnevnih skoro vlastelinstavah županije ove molbenicah, povodom nasilja koje stanovništvo pravi i kolikog nereda bojati se imademo«.

31. III. 1849. vel. sudac Jovo Belošević javlja na osnovu referata beležnika Janka Bajze od istog dana, da je u selima počela da se pojavljuje neposlušnost prema vlastima i uporstvo u nedavanju kola za vojsku (t. zv. prepregе); iz referata beležnikova vidi se, da seljaci iz Vukove uopšte nisu dali preprege, a susedna sela dala su umesto 16 kola — 8, odnosno 4. I beležnik i vel. sudac misle samo na soldate ali ih nema; zato traže virovitičke gardiste. Interesantno je, da seljaci kažu »neka prepregu rade spahije, svi činovnici«. Od 1. novembra g. 1848. smatraju da su slobodni od sviju tereta.[70])

13. aprila iste godine podžupana službeno izveštava »preprežni poverenik«, da se ista nepokornost pojavila kod puka u Borovu. 11. i 12. aprila od naređenih 24 kola došlo je na rad 10 i 3.[71])

U zagrebačkoj županiji, koja je tokom leta i jeseni g. 1848. bila najnemirnija u celoj zemlji, strasti se malo tokom zime, i uopšte tokom g. 1849., stišavaju, ali još ima i tužaba i sukoba.

Tako na pr. 13. decembra g. 1848. arendator krčama na alodijalskom gruntu bar. Kulmera podnosi tužbu protiv suca opštine Remetske, koji mu zabranjuje točenje vina.[72])

Ovo pitanje imao je da više puta pretresa Županijski Odbor. Tako je naprimer opština Prantinska pitala: je li gospoština u pravu da na urbarialskom od nje kupljenom zemljištu, i na alodijalskom gruntu vino besplatno toči, ima li gospoština pravo da natera seljake na prodavanje njena vina, i najzad da li važe pređašnje pogodbe seljaka i gospode? Na ova pitanja Upr. Odbor Županije Zagrebačke odgovorio je: na alodijalnom gruntu gospoština ima pravo slobodnoga točenja vina; na ostala pitanja ima da se odgovori negativno. Ako su saopštenja seljaka istinita, onda gospoština ima da se strogo opominje na red preko velikog suca.

Ovakovih seljačkih pitanja i tužaba ima više.[73]) Naprotiv i gospoda zemaljska tuže seljake zbog nezakonitosti točenja vina (n. pr. tužba barona Kulmera.[74])

Isto tako je i pitanje pobiranja pijacovine izazivalo više sukoba i smetnja. Bansko Vijeće donelo je jednom prilikom (na pitanje Županije Križevačke) rešenje, da se pijacovina ima naplaćivati i domaćim seljacima, jer vlastelinstva plaćaju stibru i na osnovu prihoda od svojih sajmova. Ali seljaci nisu mogli svuda da priznadu ovaj poredak. Izgleda da je njihovo ponašanje bilo ponekad takvo, da je n. pr. plašljivi Kaptol Zagrebački tražio jednom prilikom od Županijskog Upravljajućeg Odbora vojnu pomoć od 12 vojnika — da može pobirati u punoj bezbednosti pijacovinu na sajmu 1. i 2. novembra.[75])

Pitanje gornice ili vinskog desetka nije bilo lako rešiti i banski proglas dao je samo privremeno rešenje u duhu

sačuvanja postojećeg reda. Zato su u Zagrebu ovo pitanje hteli rešiti lokalnim merama.

9. januara g. 1849 pretresao je dakle Županijski Odbor Županije Zagrebačke, povodom tužbe jedne grupe gornjaka, pitanje o gornici. U očekivanju pretresa i rešenja ovog pitanja na saboru doneta je sledeća odluka: a) gde bi se iz gornjeg lista ili kontrakta (ugovora) pronašlo da mesto gornice samo urečeno jest plaćanje u gotovom novcu, u tom slučaju se ima mesto gornice ona ista suma novacah nadalje plaćati i to u gotovom novcu, koja je naročito u rečenih pismih izrečena; b) gde je pako gornica u novcu računata sa desetinom također u novcu skopčanom onda se mora iz gornjih listah, ugovorah (kontraktah), regestah ili drugih verodostojnih pisamah razviditi, koliko se je imalo davati dosad u ime gornice, a koliko u ime desetine, pa će samo onoliko gornice i odsad davati se morati, koliko se je rečenim načinom za dužni pronašlo, a ostalo kao u ime desetine prestaje davati se; c) gde se pako iz gore rečenih pisamah nikako razvideti ne bi moglo koliko se ima plaćati u ime gornice, a koliko u ime desetine skupa računanih, onda se cela za gornicu skupa sa desetinom računana suma na polak razdeliti ima, te tako se od takove sume polovica u ime gornice i na dalje i to u gotovom novcu davati bude morala, druga pako polovica tako razdeljene sume kao za desetinu pripadajući davati se prestaje...«[76])

Iz ove odluke vidi se jasno, da je zaista vinski desetak ili gornica bio stopljen sa duhovničkim desetkom koji je bio potpuno druge prirode i izgleda da su seljaci u više slučajeva bili ne samo psihološki nego i čisto juridički na mnogo pravilnijoj poziciji, nego kaptol i druga gospoda zemaljska, kojima su toliko jako pomagali Županijski Upravljajući Odbor, a i ban u svome proglasu.

Tokom cele 1849. g. ne prestaju različni sukobi zbog nedavanja gornice od strane seljaka. Najozbiljniji sukob izbio je u Topolovcu. Topolovački vlastelin tužio je seljake, da g. 1848 nisu dali desetine u vinu i krmacima, a i g. 1849 neće da je daju. Kada je zbog ove tužbe i prijavljenih različnih kvara i nasilja, otišao na lice mesta beležnik banskog stola Mijo Mraković, bio od seljaka ispsovan, sprečen u dužnosti, »izteran, izlupan i jedva život svoj pomoću dobrih konja spasao je«.

Represije, koje su bile od strane županijskih vlasti u to doba primenjene, bile su ponekad dosta surove. Tako je od januara do maja g. 1849 trajala parnica, koju je podigao kotarski sudac Ivan Nepomuk Antolković protiv sela Hrebinca. Antolković tužio je: 10 gospodara seoskih kuća, zato da su mu bajagi bili neposlušni i da su se spremali da napadnu na tuđe imanje. Sudbeni sto županije Zagrebačke osudio je seljake na zatvor, bilo u teškim bilo u lakim okovima, na rok od 14 dana do tri meseca, i na 40 udaraca batina i to 20 pre i 20 posle zatvora. Seljaci su preko odvetnika Slavoljuba (Eduarda) Vrbančića, koji nam je već poznat, podneli apelaciju na Bansko Vijeće. U apelacionoj tužbi navedeno je, da nisu davali gorske desetine, zato što cela okolina nije nju davala, da su dva puta došli u određeno vreme pred suca, ali sam sudac nije došao, da su najzad jedanput došli, ali su se uplašili i opet pobegli kući, a jedan put nisu dobili poziva, pošto se seoski pandur umesto da ga preda, opio i zaspao.

Bansko Vijeće potvrdilo je Županijsku presudu.[77])

Gore sam spomenuo, da je u Županiji Požeškoj došlo i do konflikta između vlasti zbog gornice i primene banskog proglasa. Pre nego što ću ispričati ovaj konflikat, ja ću se malo zadržati na karakteristici upravne vlasti Požeške Županije i prilika u ovoj županiji.

Prema zaključku velike skupštine Požeške Županije od 15. jula g. 1848, stvoren je upravljajući odbor, kome je predsedavao banski poverenik, zastupao ga prvi podžupan, a kao članovi ulazili su svi županijski časnici i narodni odbornici (ne časnici), po jedan na svake 2000 duša. Pravo da postane odbornik pripada svakom pismenom stanovniku županije, ili i nepismenom, koji ima barem najmanje nepokretno imanje (grunt žiljevski) pod uslovom da nije pod sudbenim ispitom (istragom) i da nije županijski činovnik. Pravo govora ima u odboru svaki »gardista«, t. j. stanovnik županije, koji se upiše u narodnu stražu.

Vidimo da je Upravljajući Odbor bio uređen na demokratski način. I u svojoj politici on se jako razlikovao od odbora županije Zagrebačke, Varaždinske i Virovitičke, naprimer. On je bio više naklonjen seljacima, imao je veću težnju da zaštiti njihove interese, nego interese spahijske. Zato je on, kako ćemo videti, došao u ozbiljan sukob sa Banskim Vijećem a bio je od ovog i raspušten.

Bansko Vijeće naprimer naložilo je odboru da pobudi narod na davanje daća sveštenstvu grčko-istočne veroispovesti (na više mesta u to doba narod je prestao da da ma šta sveštenicima, a ponekad i učiteljima). Upravljajući Odbor pre nego je preduzeo ma koju opštu meru tražio je od Banskog Vijeća da mu se saopšti originalna tužba da bi mogao tužiti nemarljive časnike ili tužitelje, poslednje zbog lažne tužbe. U ovom slučaju oseća se nezavisan opozicioni duh odbora.[78])

Istog dana kada je doneo ovo rešenje, odbor je naredio kotarskim sucima da narede gospodi zemaljskoj da odmah opredele seljacima šume za sečenje drva za ogrev i zidanje i to gde ima drugih drva sem hrastova — ona drva, a gde drugih drva nema to i šume od hrastova. Vlastelin koji neće da u roku od sedam dana postupi prema ovoj naredbi kazniće se kao prekršitelj županijskih naredba.[79])

Odbornici Kutjevački podneli su tužbu, da vlastelinski svinjari nemajući »vlastitost grunta« drže velike čopore svinja (po 100 komada) i na takav način seljacima »pašu i žirovinu« uskraćuju. »Na koju tužbu odredito jest da g. sudac Suvić svinjarom zapovedi izdade da si grunta u Županiji do Sv. Đorđa (t. j. u roku od dva meseca) pribave ili ako u stanju pribavljenja nisu, iz Županije udalje«.[80])

U ovom slučaju vidimo jako izraženi konflikat interesa između seljaka-sopstvenika i zemljoradničkog proletarijata — vlastelinskih službenika svinjara.

Ovakva politika Županijskog Odbora, koja se najače opaža u konfliktu sa Banskim Vijećem povodom gornice, nije ipak sprečila nerede u županiji požeškoj.

Sam odbor bio je primoran da traži od Vijeća vojnu pomoć za suzbijanje nemira i nezakonitog sečenja drva u imanjima grofa Julija Jankovića[81]) 14. aprila g. 1849 kotarski

sudac kotara Belteškog javlja odboru, da je on sprečen u sudbenoj proceni od strane seljaka učinjenih »kvara« u šumama, pošto seljaci ne samo što se odupiru ovoj proceni nego uopšte neće pred njega da dođu. Zato moli za asistenciju. Odbor naređuje da se stavi na raspoloženje suca oružana sila.[82]) Na granici županije Križevačke i Požeške došlo je do oružanog sukoba sa pucanjem iz pušaka izmedju seljaka sela Repušnice i Gračenice zbog izvoza posečenih drva. Jednom seljaci nisu hteli dozvoliti drugima ovaj izvoz.[83])

21. juna javlja iz kutjevačkog kotara kotarski sudac Odboru, da se presude sedrijalske (t. j. sudbenog stola županije) ne mogu da izvrše, pošto su seljaci pokazali nepokornost. Za raspoloženje suca odbor je stavio vojnu snagu.[84])

Najzad prelazimo na izlaganje konflikta izmedju Banskog Vijeća i Upravljajućeg Odbora. Konflikat je izbio na sledeći način: primivši banski proglas Upravljajući Odbor, na skupštini 18. decembra g. 1848 odlučio je sledeće: »... budući da u visokom Banskom proglasu nalaže se odnošenja između vlastelina i bivših podložnika njegovog takova, koja samo na kraljevinu Hrvatsku spadaju, ne također i Slavoniju, za to za ravnanje služeće prima se sledeće :

1. Da od onih zemalja, koje na pašarinu ili u kakovoj drugoj svezi na stališi urbarialni spadali su, vlastelinu nikakova daća ne pripada. 2. Od onih vinograda ili kerčevina od koji vlastelinstvo ne može dokazati pisma pogodbu među njime i posidateljom (t. j. posednikom) davati se neće ništ tako zvana motičarina buduć da u zakonima urbarialskima nalaže se i tako narav urbarialsku imade nadalje davati se neće.

2. januara 1849 je ovaj zaključak kojim je gornica toliko ograničena, da je gotovo ukinuta, dostavljen preko banskog poverenika Bunjika Banskom Vijeću i od njega poništen.[85]) Istog dana po tužbi vlastelinstva Kutjevo rešio je Upravljajući Odbor da je plaćanje mlinarske takse prestalo od 1. I. g. 1848. Šume sesanalske treba smatrati kao da su dodelene, tako da u njima niti vlastelini, niti podanici ne mogu da traže drva; pogodba u pogledu drva za plotove

prestala je; seljaci imaju pravo uzimati badava drva za ogrev i pečenje rakije; maltovina (ili malta) prestala je; desetina može se pobirati samo u smislu odluke od istog dana, t. j. kako izgleda samo u novcu od nesumnjivo izvanselištnih vinograda, neurbarski karakter kojih potvrđuje se dokumentima. Banski poverenik Bunjik uložio je protest protiv ove odluke. Prema odluci Banskog Vijeća izgleda da je ono poništilo samo tačku koja se odnosi na mostovinu i gornicu. 16. februara Upravljajući odbor obratio se na Bansko Vijeće povodom njegove odluke, kojom je zaključak ovog odbora poništen sa predstavkom, moleći da ga ostavi na snazi. Ponovljeni zaključak glasi: Povodom motičarine umoljava se Bansko Vijeće da se osnaži zaključak Županijskog Odbora o ukidanju iste, pošto je na zakonu osnovan, u slučaju pak nemogućnosti neodobrenja zastupnicima Županije, nalog daje se, da skrb imadu da se daća ova iz urbariuma proizlazeća po zakonu novom uništi i žitelji od tereta ovog oslobode«.[86])

Na to je Bansko Vijeće odgovorilo, da može samo da potvrdi svoju pređašnju odluku, kao osnovanu na zak. čl. VII. t. 3. g. 1832. (6, koja nije ukinuta od Sabora g. 1848.[87]) Primivši ovu naredbu od Banskog Vijeća Upravljajući Odbor naložio je sa svoje strane sucima, da proglase odluku Banskog Vijeća ali je ipak ponovio svoju odluku pod br. 85, kojom je bilo preporučeno zastupnicima Županije na Saboru da »skerb« imadu o tome, da se motičarina ukine, kao daća osnovana na urbaru.[88]) Upravljajući Odbor tražio je još ranije, zaključkom br. 143., da se Sabor što pre sazove. Ovo popuštanje odbora nije moglo da ga spase od raspuštenja. Bansko Vijeće naime, postavilo je za vrhovnog upravitelja Požeške županije Julija Jankovića, koji je više puta tužio županijske činovnike zbog svojevolja, a na koga je županija sumnjala, da je on izdajica domovine, kako se vidi iz sledećeg zaključka Upravljajućeg Odbora. Bansko Vijeće nalaže da se Julije Janković od polaganja (naročite) zakletve oslobodi »jer nije greh što on konzervativnoj stranci spadao, dapače mu na čast služi . . . niti je ono nikakovim dokazom poduprto

što izjavljuje odbor da prava puku podelito turobnim okom gleda.

Već 2. maja pretresalo je Bansko Vijeće pismo Jankovićevo iz Pakraca od 29. aprila, u kome javlja ». . . 2. Upravljajući odbor županije Požeške na takovom temelju osnovat da je inteligencija nepravednim načinom iz njega izključena, kao što to i tužbe one, koje su Visokom Banskom Veću o tome smotrenju podnesene svedoče . . . Odbor odbacio je naredbe Banskog Vijeća i za prosti puk pogibeljnim duhom deluje kao što to odluke istog odbora u smotrenju dervarenja, žirovine, poreza i t. d. pokazuju, kojima se prosti puk samo na bezakonita dela navađa i time u duševnom svom značaju tari i kvari. . . 3. Činovnici županijski sami puk prosti kroz zanemarenje dužnosti na zločinstva navađaju, zločini ne samo zakonitom kastigom kazne, niti se pred sud stavljaju. . . 4. Budući da se je dosad već na više mestah nepokornost od strane prostog puka pokazala i mnogo ljudih imade, koji nepokornost ovi podžigavaju, zato neophodno potrebno da se mu, kao vrhovnom upravitelju stavi na raspoloženje vojinska snaga.« — Bansko Vijeće rešilo je, da predloži Jankoviću neka izradi »osnovu« za upravljanje Županijom, da primeni svoju vlast protiv nezakonitopostupajućih činovnika, ali »vojske ne može da mu stavi na raspoloženje . .«[89]) Janković je izradio predlog, koji je Bansko Vijeće u glavnom i prihvatilo, tako da je 25. maja odlučeno, da se županija Požeška upravlja u saglasnosti sa novom i privremenom osnovom. »U ovoj osnovi« naglašen je više puta podređeni položaj odbora prema Banskom Vijeću, sprovedeno je načelo stroge odgovornosti činovništva, a najzad promenjen iz temelja sastav ovog odbora. »Za uzderžanosti ravnopravnost glede okolnosti ove Županije i duha stanovništva upravljajući odbor sastojat ima a) iz dvih članovah duhovničtva katoličkoga, b) iz dvih članovah duhovničtva iztočnoga, c) iz dvih članovah vlastelinah, d) osam članovah iz klase odličnih (honoratiorah). Janković je predlagao, da njih bude 12: e) iz 12 članovah puka iliti seljaka (po Jankoviću — 14); f) trih zastupnikah Požeške, Pakračke i Daruvarske občine, h) iz gore pomenutih

častnikah. »Ustanovljeno je biranje zastupnikah preko naročitih delegata koje biraju punoletni i kuću imajući stanovnici po opštinama[90]). Istog dana kada je Bansko Vijeće primilo novu »osnovu«, za upravljanje Požeške Županije, po kojoj je većina pripala maloj grupi sveštenika, plemića i »honoratiora« od oko 200 ljudi na oko 65 hiljada, koliko ih je prema popisu bilo u Županiji, sjajno je uveden u dužnost vrhovni upravitelj Janković. 9. i 11. jula izvršena je reorganizacija odbora ,a 8. augusta Janković javlja, da su u novi odbor izabrani ljudi u koje Bansko Vijeće može imati puno poverenje. Novi odbor pokorno je primio sve odluke Banskog Vijeća povodom sviju pitanja vezanih sa agrarnom reformom.[91])

Tako je bila slomljena socijalna politika opozicije u Požeškoj Županiji, koja je težila da produže agrarnu reformu početu na Požunskom Saboru u martu g. 1848. i proglašenu od bana Jelačića 25. aprila iste godine. Smatram, da je ova epizoda možda najzanimljivija u celom socijalnom pokretu g. 1848.—49. u Hrvatskoj i Slavoniji.

Mi smo više puta videli, kako su vlasti suzbijali oružanom rukom i dosta surovim represijama vrenje i nemire među seljacima. Evo još jednog primera, koji u isto vreme baca svetlost na prilike u Županiji Križevačkoj.

3. augusta sudio je križevački županijski sud, uz vojničku asistenciju od 200 vojnika, ljubešćičkim seljacima, koji su se pobunili. Iz presude vidi se, da su seljaci odbili davanje desetine gorske njenom najmitelju (zakupcu), da su zabranili vlastelinstvu krčmarenje, da su otvorili više krčama od 13. jula g. 1848. do kraja jula g. 1849., te da nisu hteli da se pokore županijskim činovnicima, naprotiv pretili su im i bunili se protiv vojnika.

Uspostavivši pravo pobiranja desetine gorske, pijacovine gospodskog krčmarenja, zatvorivši suvišne seoske krčme sud je pored toga dosudio najmitelju po 4 krajcera za svaku holbu vina, koje on nije primio, dosudio je vlastelinstvu sve troškove prema njegovom traženju i gubitke, osudio je seljake na plaćanje ekzekutivnih troškova u iznosu 1043 fl. 20 kr., a pojedine seljake kaznio je različnim kaznama i to: Gašpara Žugca kao kolovođu sa

25 batina, Katu Setec, koja se prema izveštaju kotarskog suca Vilejma Ladanja, usudila njega psovati, proklinjati, i opštinu »da na serežane« navali »pitpiravati« — sa 25 udaraca korbačem, 4 druga sa 25 batina, 4 sa 12 batina, dve ženske sa 12 korbača (jedna je od njih »protiv serežanom grabljivicom vojevala«). Među ostalim osuđen je jedan seljak na telesnu kaznu samo zato, jer je pitao u Varaždinu Gen. Benka za savet, kako ima da se tuži protiv županiji.[92])

Ali pored sviju ovih uspešnih represija niko ozbiljno nije mogao da pomisli, da se može vratiti kmetska zavisnost seljaka. Seljaci u pokretu gg. 1848.—49. nisu dobili ništa, a možda su nešto i izgubili; ali ipak ukidanje kmetske njihove zavisnosti bio je svršen čin. Jedan korak ogromne važnosti bio je učinjen u pravcu definitivne likvidacije feudalnog reda u Hrvatskoj i Slavoniji.

DODACI

I.

Popis poslanika za sabor trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije g. 1848.

na osnovu akata Verifikacijonalnog Odbora Saborskog i izvornih punomoćija poslaničkih; Z. A. Acta Congregationum anno 1848. fasc. 105/2.

I. ŽUPANIJE:

A. Zagrebačka.

1. kotar Pokupski: Slavoljub Vulaković.
2. kotar Sisački: Franjo Frankul, kapelan (naměstnik: Slavoljub Verbančić, javni pravozastupnik).
3. kotar Galnički: Maxo Mihalić žup. prisednik (zamenio je Gaja).
4. kotar Sveto Ivanski: Josip Čačković kot. sudac (namestnik: Ljudevit Splait.)
5. kotar Brodski: Ljudevit Karoly vel. sudac.
6. kotar Ozaljski: Šišman Prešern, vel. sudac.
7. kotar Bosiljevački: Paval Mateša, plovan.
8. kotar Jaska: Věkoslav Raškaj obč. Vivodinske bilježnik.
9. kotar Zalenski: Mirko Šandor, kot. sudac.

10. kotar Božjakovina: Mirko Bušić, više Varmedjah prisednik (naměstnik: Miroslav Andrašy.)
11. kotar Sv. Ivanski: Juraj Pisačić, veliki sudac (naměstnik: Ivan Dolovčak, odvjetnik).
12. kotar Bania: Ivan Pavlešić, Dubrovački plebanuš, više županija prisednik (naměstnik: Adalbert Martinković sudbenog stola prisednik vel. sudac Zagr. Žup.)
13. kotar Samoborski: Josip Bunjevac, Zagrebački podžupan (naměstnik: Věkoslav Švaicer, kot. sudac Zagr. Žup.)
14. kotar Berdovački: Juraj Bornemisa, kot. sudac.
15. kotar Zagrebački: Antun Rubido, vel. sudac Žup. Zagr.
16. kotar Stubički: Dragutin Galac prvi prabilježnik Žup. Zagr.

B. Varaždinska

1. (17) kotar Toplički: Kazimir Jelačić, kot. sudac.
2. (18) kotar Osrednji: Metell Ožegović.
3. (19) kotar Belski: Ivan Kukuljević, vel. sudac.
4. (20) kotar Miholjanski: Ivan Čegel, podžupan i sud. prisednik.
5. (21) kotar Vinički: Mavro Broos, kapelan.
6. (22) kotar Zlatarski: Petar Horvat.
7. (23) kotar Novodvor: Nikola Halper, vel. sudac.
8. (24) kotar Ivanski: Marko Barabaš, odvjetnik.
9. (25) kotar Sv. Križki: Tito Babić.
10. (26) kotar Malo Taborski: Franjo Pisačić, peneznik žup.

C. Križevačka.

1. (27) kotar Prečec: Josip Pavlec.
2. (28) kotar Verbovec: Skender Zdenčaj, sudb. st. prisednik.
3. (29) kotar Moslavački: Ljudevit Vukotinović.
4. (30) kotar Novomarovski: Antun Nemčić, prvi podžupan ove žup.
5. (31) kotar Podravski: Viktor Adam Šomogyi, prisežnik i začastni sudac ove županije.
6. (32) kotar Koprivničko-Podravski: Juraj Lendvaj, upisatelj i začasni podbiležnik ove žup.
7. (33) kotar Osredni: Ivan Zidarić, kr. savjetnik i prvi podžupan iste županije.

D. Požežka.

1. (34) kotar Veliki: Pero Brincig (po izbornom aktu Jozo Bunjik, prvi podžupan.)
2. (35) kotar Cernički: Miroslav Kraljević, veliki bilježnik.
3. (36) kotar Pakrački: Juro Stinčić, vel. sudac.
4. (37) kotar Bekteški: Josip Žuvić, kot. sudac.
5. (38) kotar Pleternički: Miroslav Špun, kot. sudac.
6 (39) kotar Kutinski: Petar Maljevac, kot. sudac.
7. (40) kotar Daruvarski: Slavoljub Mijačić (naměstnici: Tomo Milanković, sudb. stola prisednici, Vasilije Zdelar).

E. Virovitička.

1. (41) kotar Našički: Timo Mandić, žitelj opštine Orahovičke.
2. (42) kotar Vučinski: Simeon Stojanović, Vostočne cerkve župnik.
3. (43) Živko Blažeković, drugi podbilježnik.
4. (44) Županija ukupno Adam Sukić, župnik vice arhidjakon osečki.
5. (45) Teodor Gjurgijević, Žup. prisednik.
6. (46) kotar Osečki: Dimitrij Jezdimirović, bilježnik.
7. (47) kotar Valpovački: Tomo Furlić, knez Petrovački.
8. (48) kotar Miholjački: Antun Vidaković, majstor opančar.
9. (49) kotar Đjakovački: Trifun Krajšić, knez opštinski.
10. (50) kotar Virovitički: Filip Radočaj, opšt. Sladkovačke knez.

F. Srěmska.

1. (51) Ivan Stojčević
2. (52) Juraj Nović
3. (53) Jovan Marinković
4. (54) Aleksa Brocić
5. (55) Jovan Lazarević
6. (56) Petar Aranicki
7. (57) Sofronije Radojčić
8. (58) Mato Petrović

II. VAROŠI.

Senj: 1. (59) Ivan Gvozdanović, grada Karlovca vel. fiškal; 2. (60) Ambroz Vraniczany, više županija sudb. st. prisednik.
Ossěk: 1. (61) Mojses Georgiević, od dolnog Varoša advokat; 2. (62) Franjo Ganzer, od dolnog Varoša građanin. Od onoga Varoša fale dva.
Karlovac Gorni: 1. (63) Josip Smendrovac, večnik; 2. (64) Janko Obradović, kapetan; 3. (65) Dragutin Klobučarić, sl. i kr. menbenog suda prisednik.
Zagreb: 1. (66) Josip Mikulić, starešina; 2. (67) Franjo Novak, odvetnik; 3. (68) Pavao Černi; 4. (69) Andria Černi.
Koprivnica: 1. (70) Martin Šegere, varoši ove večnik i više županija sudb. stola prisednik; 2. (71) Andria Brebrić, građ. ovd.
Varaždin: 1. (73) Josip Egersdorfer; 2. (74) Mihal Kovčec; 3. (75) Pavao Kovač; 4. (76) Stjepan Car.
Požega: 1. (77) Ivan Martinić, namesni sudija; 2. (78) Svetozar Kušević, pravdobranitelj; prisednici, blagorodna gospoda.
Križevci: 1. (79) Josip Janda, ovog grada računov. iztražitelj; 2. (80) Franjo Žigrović, žup. križevačke vel biležnik.
Distrikt Bakarski: 1. (81) Venceslav Soić; 2. (82) Stjepan Bujan; 3. (83) Avelin Čepulić; 4. (84) Juraj Medanić. (Ovaj posljednji prema izbornom postupku izlišan).
Kotar Vinodolski: 1. (85) Antun Mažuranić, profesor; 2. (86) Paval Pakavčić; 3. (87) Lovro Srića; 4 .(88) Franjo Kilvein.
Občine Sisak civil: 1. (89) Franjo Lovrić, pučnik.
Kaptol, Nova Ves i Vlaška ulica: 1. (90) Ferdo Žerjavić, pravdopravnik.
Petrinja: 1. (91) Janko Pertić; 2. (92) Stepan Pejaković.
Sisak Militär: 1. (93) Ivan Ključas, trgovac (namestnik Josip Gerbeš).
Daruvar i Pakrac: 1. (94) Franja Matijašević, duhovnik.
Karlovac Dolni: 1. (95) Skěnder Stojačković, profesor; 2. (96) Stipan Plić; 3. (97) Antun Fridrih.
Kostajnica: 1. (98) Nikola Radaković, trgovac.
Verovitica: 1. (99) Vekoslav Lipovčić, prisednik.
Vinkovci: 1 .(100) Ivan Albrecht, trgovac; 2. (101) Petar Georgović; 3. (102) Gjuro Čurilović.

Jastrebarsko: 1. (103) Stipan Katkić (namestnik Nikola Radkaj).
Brod: 1. (104) Mate Topalović, bogoslovija učitelj; 2. (105) Antun Muravić, gradjanin.
Ruma: 1. (106) Franjo Bilčević; 2. (107) Konstantin Bogdanović; 3. (108) Pavao Petković, vel fiškal žup. Sremske.
Verbovsko, Ravna Gora: 1. (109) Tomislav Kukulić, zagr. pučnik i prisednik.
Mitrovica: 1. (110) Nikola Adamović; 2. (111) Stipan Putniković; »graždane našega mesta«.
Ogulin: 1. (112) Vito Sertić, graničar i izpisani štražmešter.
Glina: 1. (113) Mito Cavrić.
Belovar: 1. (114) Ivan Arnold; 2. (115) Dimitrije Knežević, građani.
Karlobag: 1. (116) Simo Starčević, kanonik i konsistorijalni prisedatelj; 2. (117) Franjo Kruzić.
Cvetković, Draganić i Petranić: 1. (118) Ivan Mažuranić, više županija sudb. st. prisednik.
Djakovo tergovište: 1. (119) Matija Vukmanić.
Greg: 1. (120) Juro Sarajkić; 2. (121) Simo Krestić.
Gradiška Nova: 1. (122) Andrija Mandianić, kotlarski majstor; 2. (123) Josip Švarz, trgovac.
Ivanić: 1. (124) Dragutin Kušljan, barun.
Samobor: 1. (125) Makso Piškorac; 2. (126) Franjo Kociančić.
Vukovar tergovište: 1. (127) Trifun Obradović; 2. (128) Stipan Kovačević.
Gospić: 1. (129) Jure Perpić.
Zemun: 1. (130) Dr. Giorgio Pantelić; 2. (131) Jovan Zako-Jovanović; 3. (132) Stipan Petrović; 4. (133) Florian Felber.

III. KAPTOLI.

Senj: (134) Luka Petrović, kanonik, Dr. Theol.
Korbania iliti Modruš: (135) Agrikola Kargačin, opat.
Karlovac Gornji: (136) Marko Slavnić.
Pakrac: (137) Dimitrije Lončarević, protopresviter i duhovnog suda prisedatelj.
Karlovac Dolnji: (138) Uroš Milutinović, protopresviter.
Manastiri Sremski: (139) Sebastijan Ilić, arhimandrit.

D j a k o v a č k i: (140) Martin Komendo, kanonik.
K r i ž e v a č k i: (141) Janko Goleš, lektor.
Z a g r e b a č k i: (142) Matijas Vuković, opat.

IV. REGIMENTI.

K u t j e v a č k i: 1. (143) Josip Stola, Grenzverwaltungs Hauptmann; 2. (144) Makso Marić, Verw. oberstleut.; 3. (145) Eduard Gregurić, Verw. Leut.; 4. (146) Vincenz Mirković, praktikant.

G j u r g i e v a č k i: 1. (147) Vit. Žunac, feldvebel; 2. (148) Zuo Paitak, kapral; 3. (149) Jakop Žigić, kapral; 4. (150) Luka Lepić, feldvebel.

P e t r o v a r a d i n s k i: 1. (151) Janko Šuplikac, bojni komesar; 2. (152) Stevan Čarder, upr. lajtnant; 3. (153) Demeter Orel, štrazmajster; 4. (154) David Mudrovčić.

G r a d i š k a n s k i: 1. (155) Marian Tomašević, isluženi kapral; 2. (156) Juraj Kraljevac, isluženi frait; 3. (157) Gavro Lazić, isluženi kapral; 4. (158) Ivan Bošnjak, isluženi stražmeštar.

B r o d s k i: 1. (159) Stanko Domačinović; 2. (160) Mihalj Stojanović, Elementarlehrer; 3. (161) Simeon Cilić; 4. (162) Ivan Baboselac.

L i č k i: 1. (163) Petar Ergotić, oberleutenant; 2. (164) Simo Kernić, leutenant; 3. (165) Martin Kostrenčić, katolički kanonik; 4. (166) Stojan Šakić, zemljodelac.

O t o č k i: 1. (167) Antun Peraljević; 2. (168) Maksim Prica; 3. (169) Stipan Serikotić; 4. (170) Marko Krestić.

O g u l i n s k i: 1. (171) Petar Matić, pukovni satnik sudac; 2. (172) Ilia Hranilović, c. i kr. praktikant od upraviteljstva; 3. (173) Stipan Fabiani; 4. (174) Juraj Marović.

S l u n i č k i: 1. (175) Juraj Bah vern. leutenant; 2. (176) Lavoslav Mudrovčić, oberstleutenant; 3. (177) Josip Pukšec, Verw. Hauptmann; 4. (178) Daniel Stanisavljević.

B a n a l I.: 1. (179) Vasil Slipčević, glinski građanin i trgovac; 2. (180) Adam Babić, vodnik u ostavci; 3. (181) Juraj Cvetićanin; 4. (182) Stojan Šević; muzicanti (gorniste) u ostavci.

B a n a l II.: 1. (183) Andria Lovrić; 2. (184) Ivo Lucić; 3. (185) Stojan Mošal; 4. (186) Vujo Rešković; (saopšteni su samo godina, izpovijest, rast?!).

V. PRAVOSLOVNA AKADEMIA ZAGREBAČKA.

1. (187) Dr. Ljudevit Gaj.

Izrađeno na osnovu odmah dole navedenih dokumenata.

Izvještaj Verifikacijonalnog odbora i originalna dokumenta nisu sasvim složni u podacima, koje nam pružaju. Sem toga o samim poslanicima nemamo potrebnih podataka u originalnim izbornim spisima; želјeti bi bilo da se naknadnim istraživanjem drugih (sem od mene upotrebljenih akata Z. A. Acta Congr. fasc. 105), dokumenata i podataka sastavi iscrpna socijalna i biografska karakteristika sastava znamenitog Državnog Sabora g. 1848. Nadam se da će se meni pokazati zgodna prilika da to učinim.

II.

K o n c e p t i z v o r n o g p r e d l o g a o i z b o r u o d b o r a z a r e g u l i s a n j e u r b a r s k o g p i t a n j a u obliku tabaka na kojem (rukom Bana Jelačića!) napisano je:

Za odbor (precrtano za radi naknade pored) o predmetu ukinutih daćah urbarskih i ostalih s ovim predmetom skopčanih pitanja, kao i o predmetu poljodelstva.

Pod predsedničtvom g. Hermana Bužana grof Corberon, grof Voikfy, Gozpodin Benko Lentulaj, Tab. Banske prisednik, Gozpodin Josip Bunyevacz, Župpanie Zagrebačke Zastupnik, Gozpodin Šišman Prešern, Župpanie Zagrebačke Zastupnik, Gozpodin Kazimir Jelachich Župpanie varasdinske Zastupnik, Gozpodin Tito Babich Župpanie varasdinske Zastupnik, Gozpodin Ivan Zidarić Župpanie Križevačke Zastupnik. Gozpodin Juraj Lendvaj, Župpanie Požežke Zastupnik. Gozpodin Josip Bunyik, Župpanie Požežke Zastupnik. Gozpodin Miroslav Špun, Župpanie Požežke Zastupnik. Todo Gyurgyevich, Župpanie Verovitičke Zastupnik. Gozpodin Adam Sukić, Župpanie Verovitičke Zastupnik. Gozpodin Jovan Marinković, Župpanie Sriemske Zastupnik. Gozpodin Jova Nović, Župpanie Sriemske Zastupnik. Franjo Novak, grada Zagrebačkoga Zastupnik. (Gozpodin Karlo Klobučarić, grada Karlovačkoga Zastupnik.) Gozpodin Stipan Car, grada Varaždinskoga Zastupnik. Vulaković Slavoljub, Timo Mandić, Josip Čačković, Juraj Pisačić, Miroslav Mudrovčić, Nikola Halper, Juraj Bornemiša, Franjo Pisačić, Ljudevit Karoly, Tomo Žuvić, Anton Vulaković, (Skend. Sto-

jačković), Cuculić Tomislav, Raškaj. (Poslanici Klobučarić i Stojačković nisu ušli u odbor od 30 izabranih 14 izgleda da nisu bili predloženi po banu, jer nije zabeleženo odakle su oni).

III.

IZJAVE SELJAKA HRVATSKIH I SLAVONSKIH IZ GODINE 1848.

Z. A. Acta Congregationum fasc. 1051; N IV: »Predlozi, želje i tegobe provinciala«

A. Molba iz kotara Našičkog žup. Virovitičke

Preuzvišeni Gozpodin Baron Josip Jelačić Bužinski i. t. d.

Gospodine Gospodine nam Najmilostivii!

Providjenje Božansko odabralo je Njihovo Preuzv. Gospodstvo za Bana trojedne Kraljevine, koji sa mudrim upravljanjem svojim, kako polaštice, tako i tegobe podajničke na sve stenovnike jednomerno deluju i najubogiega utešiti kadri jesu i savkoliki Jugoslavianski narod iz mertvila probuditi od tiranstva i propasti osloboditi sceni pouzdanjem ovim gojeni prisiljeni smo Nj. Preuzvišenom gospodstvu težkoću našu preobčiti i polašticu sa sledećim moliti.

Na Saboru Ungarsko-Horvatskom-Slavonskim uštrojen i proglašen novi zakon nalaže da svikoliki podajnici imaju se u onom redu u kojem su prie proglašenja Zakona novog bili do daljneg providjenja i nadalje zaderžavati. Zaisto mi nebi ni sada Nj. Preuzv. Gosp. s prošnjom našom dosadjivali, ali žalost premoranismo.

Jerbo ima više tomu vremena, kako su svetli Spahiluci od nas Podajnikah našu starinu oduzeli, koju smo mi više putah zahtevali i molili, da se nam natrag naša starina povrati, ali nikad ne biaše uslišana molba naša, dapače od onog vremena, kako je novi Zakon proglašen zabranjuju nami Svetli Spahiluci s marvom, bez koje mi živiti ne moremo u šume ići i derva za ogrev iz šumah urbarialskih iz kojih smo se do sada dervarili voziti. Što više zemlje ne samo one koje su od starii naši oduzete, već i one koje smo mi do sada strudom obrađivali, sad nam se oduzimaju govoreći: to su arendašice, koje mi za arendašice prepoznati ne moremo, jer su naše sessionske zemlje bile, nit se pod arendu zapisati mogu, tako dugo, dok se nami naš staliž sessionski

toliko ne nadopuni, da mi živiti i obstati moremo. U kotaru pako Našičkom imade nas više, kojih na jednom fertalju živimo i svekolike dacie izdjemo, premda nam po celo jutro orače zemlje fali, od livadah ni govoriti nije, jer bot nas malo ima, koji toliko imamo koliko bi morali imati.

Izpust pašarinu za marvu i koja obćina ima u onakom je mestu određena, kud marva zbog visokih i stermih klisurah ne može ići, ili ponajviše med spahinskimi zemljami, od kud se smutnje i neprilike porađaju.

Svega toga gore stavitog lišeni, usuđujemo se kroz Poslanika Kotara Našičkog Poštenog Thimu Mandića, žitelja orahovičkog Nj. Preuzv. Gosp. Trojedni Kraljevinah Bana preponizno moliti da bi i na našu vernost i pokornost podajničku pogledavši, pak milostivo i velikodušno urediti dostojali se da se nami naše zemlje Pašarine i Dervarina sjednom rečom naša starina povrati. Ako bi pako ovimah našimah Tegobamach Leka i Zadovoljenost za sada ne bi bilo preponizno moliti ne prestajemo Nj. Preuzv. Gospodstvo da bi izmedju sv. Spahilukah i nas Podajnikah uredbu učiniti blago izvolili da mi u onom stališu u kojem smo prie proglašenja Zakona novog bili i nadalje ostanemo, što se tiče pašarine i dervarine do daljeg providjenja.

Koju visoku milost preponizno moleći i u obrambe krilo prepo-ručeni umiremo Preuzv. g. Barona Josipa Jelačića Buzinskog trojedne Kraljevine Horvatske, Slavonie i Dalmacie Bana itd.

U Orahovici dne 31-19 Svibnja 1848.

ponizni sluga
Thimo Mandić žitelj Orahovički
u ime celog Kotara Našičkog.

(Ovaj dokumenat nosi karakter jednog pravog i ako kratkog Cahier de doleance — razlika samo u obliku. On nije potpisan od strane birača, nego, u njihovo ime od strane samog izabranog poslanika, koji je ušao u sastav Urbarskog odbora Saborskog).

B. Molba na bana »Obćine Kameral Moravica u Gorskom Kotoru Sl. Županie Zagrebačke« (natpis banovom rukom »n a S a b o r«).

(Posle prilično sentimentalnog uvoda sleduju tačke tegoba):

1-o. Da se stalna preprega na drumu Karlovac Reka ukine (sleduje opsežno obrazloženje).

2-o. Da se zbaci preprega i sigurnosti komesar i njegova silovita vlada....

3-e. Da se uzme prizor na našu ovde vladajuću istočnu cerkvu...

4-o. Da se ukine djelovanje učitelja mestnoga u občinskim poslovima . . .

5-to. Da se oduzmu od Gospoštine neredno i samovlastno pred nekoliko godina oduzeti občinski Ispašinci, koji su zatim sasvim stranyskima skitnicama oddani i naseljeni, bili i koji i dan današnji sa takovima kao sa svojom vlastitom zemljom upravljaju, preprodaju i postupaju, pak ako je Gospoštini za takove stalo, neka ih drugim načinom indamnizira i na gospodske zemlje, a ne pučke ispašince naseli.

6-o. Da prestane Gospoština sa izarendiranjem stelje (Fahrunkraut), koja ispašincima pučkima raste i koja za drugo ništa nego za prostiranje pod blago upotrebljava se, i koja pred nekoliko godina započeta je izarendirati se i nesnosnu, nečuvenu ovu tegobu, koja nigdi u svetu od nigda zavedena nije bila, ovome narodu i puku ukine se.

7-o. Da ista gospoština (Dominium) prestane sa izarendiranjem vinotočnje, koja u obče ne samo ovi občini nego celom putujućem Publikumu nesnosna i škodljiva jest i da se ne zabranjuje nikome koji sposobnost a i nešto k izpunjavanju takovog zanata k primanju i podvorenju putnika iskaže, točenje vina, rakie, piva i ostalog pića, ako bi se imao baš i ustanoviti neki Zakon i davak budi pod kojim imenom na korist narodnoga fonda a imenito vinski davak, Weindats, octi, acciši i proće samo da Narod obrećenu mu po ustavu slobodu. a ne sužanjstvo pojedini arrendatora gospoštine uživa i ne sakojake isplačine za skupe novce sebi pribavljati i kupovati primorat je, pak mesto zdravog i ukrepiteljnog pića da ne bude više primorat vreditelni, škodljivi napitak kako do sad sebi pribavljati.

8-o. Da se u ovoj občini.... od strane gospoštine i Zemaljski davak (Urbarial Giebigkeit) stim više i iztoga uzroka sasvim odpusti, budući da oni nisu novo naselnici, nego iz Turske izseljena kolonia, koja je ovu zemlju krvlju svojom i novcem po kontractu od Grofovske Frangipanske familie kupila i odkupila...

9-o. Da iz toga uzroka od strane iste gospoštine prestanu izarendarenje Vode, ribolovnje i Lova i da u Okružiu ove občine nitko drugi ne ima prava izvan občinara Ribu i Lov loviti.

10-o. Da svake vrsti Lies, kako dosade bude ustupljen za domaću potreboću stanja i vatre občinarom. beznovčano (gratis) i da se

ukine plaćanje od neko doba uvedeno po gospoštini od dasaka potrebitie za vlastitu svoju potreboću stanja i streha, budući da u ovom gorovitom predjelu nikakov drugi material kako crep, šopa i ostalo za iste upotrebljavati se ne može, i da im se ni pod kakovom izlikom ne nameće tako skupocieno zidanje kuća i drugie zgrada, jerbo črez takova nepotrebna naprezanja stanovniki sebe u nepotrebite dugove zapletati, pak ono malo ostalog imutka lišiti se moradu.

(Sleduje zaključak)

U Kameral Moravici dan 19-g. Svibnja 1848.

Nikola Teofilov Vuchinich,
sudac (nepismeni).

(8 nepismenih i 2 pismenih starešina).

Po meni N. J. Vuchinich.

C. Iz molbe »Lokvarskog puka« (Obštine Lokve), (Zagr. žup.).

»... Jedno ponizno prossimo da bi mi kakovo polahchanye vu nasheh davkeh to jest vu stibrah i drugeh osztaleh zadobiti mogli.

Drugo da bi mi mogli iste gmajne koje y nashi roditelyi uzivali na iszti nachin uzivati.

Tretje, dabi takojer Lasz, daszke y druga osztala, koja nami za nasze domache potreboche potrebna bi bila presz taksze plachanya imati mogli.

Četvrto: dabi sze tuji Tergovczi od nashe gore odvernuti mogli y mi na koju goru nashelyeni jeszmo od takove pomagatisze y xiviti da bi mogli;

Peto: da one gore kako takojer y zemlye , koje nashe poglavarstvo otpustiti Grofu Batjan i da bi sze nazad povernuti mogle.

Shesto: da vojska, koja kroz nashe szelo prolažuchi szvu bekvartirati moramo y takovoj szol szveshe dati moremo y josh obertoga da foršpon jedno u štibri plachati, drugo pako u nature nositi moramo; Zato milostivno prossimo y u ovomu kakovu pomoch.

Szedmo: Da pako od szvega potrebitoga za xivlyenye, koja iz Rike dopeljamo veliku dacziu platiti moramo, koja druge obchine okol mora na szlobodno poszivanje dobivaju, zato i mi ponizno prossimo nami ovo milostivno nadariti . . .

(21. maja 1848.). (Saborski br. 309).

D. (Pet občina: Csakovačka, Beračka, Tompojevačka, Negoslavačka i Mikluševačka podnele su na sabor istog dana 31 Maja 1848 analogične i u mnogome apsolutno slične molbe, sastavljene kroz mene »F. Magiarevića, bileżnika« i podpisate od nepismenih kneževa i drugih seljaka)

Zahtevanja naroda obštine Csakovačke.

Po milosti Božjoj i Preuzvišenomu Gosp. Banu Baronu Josipu Jelačiću nami do danas kroz premilostivog Kralja našega Ferdinanda potvrdjena 3 punkta dobili smo, ali u tomu sva Narodna volja još nije sasvima izpunjena. I sledeća ponizno molimo i saboru ovi Kraljevina za olakšati nama podlažemo.

1-o Želimo da nam se granica izmed Spailuka i naše obštine nesne (metne?) tako, da kad spailuk ništa u sudciskim poslovima snama nema, hoćemo, da ni sa zemljom ni šumama znama u ničem pomešan da nebude.

2-o. Ritovi, koji su oko cele obštine Csakovačke i to od Malata do Tompojevačke krivaje, koja nami pripada hoćemo onako, kao naši dedi i pradedi od prie 100 god. uživali bez svake plate i arendiranja.

3e. Šuma na sessionskom staližu i Janošu Csakovačkom da nam se odma odcepi od šume one koja bude posle ili Spahinska ili carska bila.

4-o Dervarina da se nam onako dopusti, kao što je u granici i u ostalim sa granicom sjediniti se nameravamo i jedna prava sa njima uživati u šumi, žirovnici i paši šumskoj da jednaki budemo želimo.

5-o Da nam se izvestnije zbog desetka javi, koje smo mi istina dobili za sasvima prestaje, ali nam se ne vidi daje tamo samo Crkveni a spahinski poimence desetak ne štuje, opetse ukida.

6-o Arende spainske koje su već prestale da se našim obštinama preda tako, da sello za sebe Bircaus (Kančum) imade i sav dohodak da uživa a spaija u ničem da s nama pomešan nebude.

7-o U varošima i onim mestima di su Vašari do danas u običaju bili, da i odsada ostaju nosamo da ona arenda, koju je spailuk do sada uživao da se onom mestu za upravljanje preda, u kojem vašar biva.

8-o Na sessionski staliž da nam se vetje livade podele za uzdržavanje Carske vojske jel tako smo oskudni sa livadama da nam ni za sobsvenu Marhvu dostat nie a za uzderžavanje Vojske ne mamo nit možemo od ovog malog davati.

9-o Najnepravednije nam se vidi za zemlje u hataru koje nami prepada Pašu i celi hatar od Unke do Unke zajedno sa šumama da nam se kroz Carske Zemljomerce izmeri i svakom svoje da se odcepi i preda.

Podpisani naše terete Saboru ovi Kraljevina podnosimo i želimo da nam se pored pročitane Slobode i olakšice što skorie i vetja pročita i želja Naroda već jedanput da se izpuni, sa ovim verni ostajemo našemu kralju, Banu i domovini«.

(Zahtevánja ostalih opština uglavnomu se slažu (u mnogim tačkama čak i tekstualno) sa zahtevanjima Čakovačke opštine i za to njih i ne donosimo).

E. Iz molbe opštine Sungerske.

Zdol ponizno podpisani verni Horvati ovdi u Sungerskoj občini u ovim kukavo Studenim Brigovim jur davna u šumu naseljeni kao sužnji u gladu i nevolje čvičeči zašto porad Studeni nama ništo dozoriti ne može samo Kupus i Krompir i koješta Zobi, za ostalu letinu žitnu uvek kroz muku i trud vozeć na luku iz šume dervlja preskerbeti moramosi. Kroz šta veće skorom svi naši imetki u Dug propalisu, tako da do malo vremena Tergovci, kojim dužni jesmo sve naše uzeti hote, ter to i vnogo kriva jest nama gospoština, koja samo na tergovce šumu podeljivala jest, drugim podložnikom niti pristupiti dopustjala nie, da nek svi onim tergovcem vozimo, ter 'onda tako i bilo jest, po koju godir cenu Tergovci hoteli platit jesu, platjali su s tim svaki dan gori i dunblje u dugi zapadali smo i tako uprav u veliki i nepristojni dug upadosmo i zato sada uprav pristupljujemo pred Vaše (Bana) vedro i jasno lice s ovim pod % u priklopu 11mi članki zahtevanja . . .

% Zahtevanja.

1-vo Sud u kontraktualskih dugovanjih izvan zaglavnoga domaći to jest u občini po sudcu i pristoječim starešinam za svake versti osobito na čisto poznatih dugova svakih osam dana izrečen i dokončak napletenja uredjen i potverdjen da bude, da tužbe zveršetkov po više godinah čekale i iztraživale se ne budu. Sudac i sve

starešine da na volju občine izabrani biti moraju. 2-go opredelenje pašinac i šume, koji občina za sebe prez svakog troška gospodskog upravljala, čuvala i redila, i tako koju korist od toga imala bude, za lakše preživeti. 3-e Ukinutje platjanja učitelja u Merkopolskoj občini kako do sada stalo je. 4-o Ukinutje nošnje listova i drugiu knjiga gospodskiu zašto i to tlaka jest.

5-o Ukinutje u štibri Platjanja predprege koja po Ludovičkoj cesti ide a od Karoline cesti platja se.

6-o Postavljanja u službu gospodsku ili šumarsku za to prikladne domaće osobe. 7-o Udiljenje slobodnog zagrađivanja na vlastitom imetku Kuća, Žaga, Mlina i ostaliu zgrada.

8-o Slobodno uživanje iz šume svake versti građe, to je greda i dasaka za vlastita stanja ili zgrade i rabljenje domaće za oganj dervarie.

9-o Slobodnu vinotočnju i mesariu kroz čitavu godinu. 10-o Slobodno iz slobodnie Varoša morskiu za svoju vlastitu porabu izpeljavanje Kukuruze, Šenice, Melje, Oriže, Jačmena, Fažula, Boba, Graha, Leće, Slanine i svake versti suhog mesa, mašće i ulja, inostrana platna, prediva, sukna i druge versti vunjena za opravu potrebitih dugovanja svake versti to jest delano i neizdelano gvoždje, kotlovine i ostalo šta ova občina puno jeftinie i o malom trošku ovdji blizu mora stanujući kupiti mogla bi, da Mitnicu platjali ne bi.

11-o Ukinutje tlaka ceste Društva Ludovičkog od Sungera do Bukovca, koja po Austrianskoj komori i po občinskih tlakah na pravna biaše, ter samo za popravljanje Društvu Ludovičkom na vreme predata, sada poklam občinske trak Bukovca napravan i na istu cestu upert jest za občinsku cestu da ostane.

(»n a s a b o r« 26. svibnja 1848.)

F. Molba opštine Sotinske.

Prisvitla i Slavna Kraljevino D. H. S. i Deržavni Saboru, Gospodo nami naimilostivnia!

Dole potpisati kano poglavari i starešine obštinske zatim i ostali svi koliki žitelji naši Sottinski ponizno Presvitloj Kraljevini i Sl. Deržavnom Saboru iz nužde naše i potribe velike usudjujemo pored sledeći dole izmetnuti Punktovah našu tegobu koje obštini našoj na teretu leži javiti i pripokorno moliti, da bi nam se kroz prisvitli i sl. Deržavni Sabor odobrilo kano:

1-o Mi želimo svi pod Sv. Kraljem Ferdinandom i ustavom našim sa Ugarskom s kojom smo dosad u savezu zakleti bili i u napridak virni i skopčani biti.

2-o. Mi želimo da se nam sve zemlje naše od Ante do Ante, koje smo godina prijašnji to jest od zamande imali, i sada nam se kroz Sv. Spahiluk Vukovarski oduzeto nalazi, natrag povratû.

3-e. Jaroš, kojeg podpuno nemamo da nam se podpuno u ravnici, a ne u Ritovi ili Planinama dade.

4-o. Arende Urbarialske sve kako dotične, tako i kontraktuelne koje smo dosad sa spahilukom imali na veke od svega ukinuti glede.

5-o. Beneficia Regalia od Birczausza, kasapnica, vašarah, i ostala, koje se spahiluk uživao, obštini povrate.

6-to. Žirovnica, Dervarina, u Dunavu Ribolov obštini našoj doda.

7-o. Sudovi spahinski da se na vieke ukinu.

8-o. Kassa Puppilarska (illiti sirotinjska) u obštinu povrati.

9-o. Drumovi carski da se više u napredak zabadava ne pravu, kamen kroz nas kojeg smo sami kupovali, zatim zabadava voziti i badava pravit morali, sasvim taj jaram s nas skine.

10-o. Gradomeczke fatove koje je obština u ime sečiva i vozidbe na 5 stacia amo, tamo iti, seči voziti i potom badava raditi morala, da se ukinu.

11-o. Gradomeczki Forspan koji nam je na tegobi veliki bio sasvim ukine.

12-o. Porcia da nam se olakša.

13-o. Spornove, koji smo Gradomeczkom robotom dosad raditi morali, od tog oslobodi.

14-o. Robottu gradomeczku, koju je Pl. obštini nametala da se olaksha i badava ne radi, veče plačat novcem naredi. 15-o. Parohovu luknu koju smo dosad u naravi davali da se po czarskoj uredbi nama olaksha i u novczu plača. 16-o. Da se istima Paročima jedne i druge Cerkve Vlast do sad kroz nji upotrebljavana i u sudovima podata sa svim navieke ukine, da više se u sudove nikakove mešati ne smiju. 17-to. Da nam se sol potrebita sa cinom olaksha i obali. 18-o. Da Knezeve i Prisešnike sama opština Vlast ima izbirati, metati i potverditi. 19-to. Takogijer i druge sudce naše sam narod za sebe izabrati može potverdjujemo. 20-to. Lopove i druge zlačince, koji bi gdo što ukrao, palio, štetu i drugo zlocsinio gdibi se

uvatili, da se ondi takia u mistu kratkim sudom prisuditi dozvolito.

21-o. Mi želimo da nam sva sadašnja ova prava i sloboda, koju nam je Sv. naš kralj Ferdinand dao, tverda i sigurna u svemu na vike zaderži.

22-o. Naipotlam xelimo i to da nam naši Deputirci iz Sl. Deržavnog Sabora kroz obštinu našu izabrati sva kolika što prie u Deržavnom Saboru sveršita, priobčit dužni budu, i nas izvjestjivati. Dano iz sednice naše obštine Sottinske dan 1. Lipnja god. 1848. deržane. Časnici obštinski i ostali svikoliki žitelji. Kroz mene Andriu Begovicha, Biležnika. (8. Lipnja 1848. na sabor).

(U Z. A. Acta Congr. fasc. 105/2 ima još nekoliko molbi i tegoba seljačkih, koje tu ne priopćujem. Po sadržini one su slične navedenim.)

IV

DVA DOKUMENTA IZ ARHIVE SREMSKE ŽUPANIJE U VUKOVARU.

1. Okružnica bana Jelačića br. 17/848.

»Gospodo! U ovo doba najvećma treba da svaki, komu je sreća i blagostanje naroda istinski na serdcu, imenito pak činovnici, t. j. oni koji javne službe obnašaju, sve sile svoje neumorno delajući razviju. Da je to sad više treba, negoli ikada prije, to može svaki uviditi kojemu su okolnosti , kretanja i hitri prevrati sadašnji ma koliko poznati. Sa svim tim morao sam sa žalostju razumeti, da su po nekih županiah gospoda sudci službenici, kao strahom nekim obuzeti, čast i zvanje svoje zanemarivati, dapače povereni sebi kotar na duže vremena ostavljati počeli, ne bojeći da li se puk pošteno izveštuje, na mir i red opominje, na dobro podučava, ali ne? Što sledi odtuda? To, da puk ostaje bez zakonite Uprave, da se poverenje prama istim činovnikom i drugom poglavarom umanjava, da krivi i lažljivi proroci, da domovine i narodnosti naše protivnici povoljnu u tom priliku i zgodu nalaze, osamljeni puk tim lakše zlo uputiti, buniti, na uzdignutje i navalu protiv osobi i imetku tuđem poticati i podbadati, jednom reči serdce i duh narodu našemu kvariti, sijući među njemu seme nesloge i nepokornosti.

Takovomu zlu doskočiti pa nemila ta pojavljanja — predteče Anarkije — od naše mile Domovine odvratiti to je sveta dužnost nama, to je vruća želja moja— Vašego Bana — kome je sreća trojedne kraljevine cilj života. Zato deržim si za dužnost, Gospodu slavne ove Županie, Podžupane, Sudce i sve ostale činovnike uljudno, pa zajedno i ozbiljno s ovim opomenuti da izjavljene potreboće naroda ovoga ne smatraju, kao izraz pojedinih željah i mnienjah, već kao posledicu preporođene slobode, kojom nas je blagi nam vladanac, želje narodah svojih vazda rado slušajući, obdario, da indi dotle, dok se zakonitim putem deržavnog našeg sabora Hervatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga drugi red javnog upravljanja se uvede o tom nastoje da se dužnosti službene točno, marljivo, u svakom obziru izpunjavaju, da se sudci po svojih kotarih među pukom sada više nego no prije bave, na red i mir paze, međusobno poverenje, koje je najbolje poručanstvo občinske sigurnosti između puka, poglavarstva i zemaljskih gospoštinah uzderže i namirnike nadležnom sudu odmah predadu. Za strogo izveršivanje ovog mog banskog naloga ja Vas sve, kao i pojedinog pod odgovor stavljam. Primite iskreni pozdrav moj. U Zagrebu 27-og Travnja 1848. *Jellačić, Ban*«.

Iz ove okružnice dobijamo lepe crte za karakteristiku ondašnjih društvenih prilika i narodnog raspoloženja. Ban je u njoj, kao i u uvek odlučan.

Intimat bana Jelačića županijskim vlastima Županije Sremske.

Slavna gospodo i bratjo! Prispio mi je verlo nepovoljan glas, da se moja naredba koju sam ovih danah, kako na sve oblasti i poglavarstva Kraljevinah Hervatske i Slavonie tako i na ovu Gradomedju poslao — krivo, nazlobno, smislu mojega namerenja sasvim protivno i opako tumači i da to neki zlokovarni ljudi kao sredstvo upotrebljuju da puk i narod zaslepe, razdraže, prevare i pobune. To mi je tim više za čudo, budući da je moja misao i namera bila, da se puk baš o tom izvesti i osvedoči da mu njegovu novozadobljenu slobodu više nitko oduzeti neće i ne može, pa tako da se umiri, tek redu i miru privede. Za čudo mi je da baš poglavari varmedje koji bi smisao moje naredbe morali razumeti — i za red i mir brinuti se — moje reči izopačuju, krivo tumače, pa tim puk varaju, bune i na zlo potiču. Iz tog uzroka za dužnost svoju smatram s ovim očito izjaviti, da oni koji kazuju, da moja naredba na to ide,

da se stari red izderži, da se puku nove njegove pravice i slobode oduzmu i da se opet vlast spahiska, rabota i desetak uvede — da ti velim ljudi moju naredbu krivo, lažljivo i opako tumače i da tim puk i narod samo varaju i budući da niti jest, niti može biti moja namera, u nove-pravice i slobode puka i najmanje dirati, dapače pripravan sam ove iste slobode i pravice puka proti svakom napasniku sa svom snagom moje vlasti braniti, što sam takogjer i u mom proglasu prekog suda (Standrecht) izjavio, kao što ste se iz poslanih vam ekzemplarah dovoljno uverili, gdie se naročito kaže da podeljene puku pravice i slobode više nitko oduzeti niti može niti smije. Ovo ne propustite, Gospodo, puku odmah u področju Vaše Varmegje obznaniti iz svojih silah u tom nastojati da se puk umiri, i da uvidi laž i klevetu. Izviše naredjujem da sve bez razlike stališa koji bi se usudili i na dalje moje naredbe tako pakostno i krivo tumačiti, te tim puk i narod varati, uznemiravati i buniti, ja takove ljude u smislu proglašenog prekog suda za buntovnike i narušitelje mira smatrati, pa tako oštro proti njih postupati. Najposlje ne propuštam Vam javiti, da ću Sabor Kraljevinah naših u u duhu ustavne naše slobode na skoro sazvati. Primite iskreni pozdrav moj, *Jellačić*, Ban. (U Zagrebu 3 svibnja (Maja) 1848. Estafetaliter! Br. 41. Original u S. A. Acta publico-politica g. 1848 N 1264).

Zagreb, Srpanj — Rujan 1922.

Skoplje, Listopad 1922 — Svibanj 1923.

Aleksije Jelačić.

NOTE.

[1]) U vreme, kada sam ja studiju radio, nije se na arhivalnoj polici nalazio treći karton Z. A. 105 g fasc. Actorum Congregationum. Tek sada (sept. 1924 g.) pronašao sam ga. U tom kartonu nalaze se još mnogobrojne »tegobe« birača, te veliki »operat« naročitog odbora, koji je ove tegobe pretresao.

U ovoj knjizi ne mogu da se pozabavim ovom gradjom; mogu samo reći, da ona u glavnom ne mijenja mojih rezultata. Nadam se da ću na drugom mestu imati priliku da iznesem i nju (i to ne samo seljačke, nego i gradjanske želje).

[2]) Vidi »Narodne Novine« g. 1847 br. 98 i g. 1848 br. 2.

[3]) »Instructio ablegatorum« p. 55. citat po »Nar. Novinama« g. 1847 br. 90.

[4]) »Nar. Novine« g. 1847 br. 98. Članak »Batina ili tamnica?«.

[5]) Dao sam pregled diskusije i citate pojedinih značajnih govora na osnovu saborskog izveštaja »Nar. Nov.« g. 1847 br. 101.

[6]) Originalni rukopisni izveštaj Metela Ožegovića i drugova Z. A. Acta Congreg. fasc. 105/2 N VII pod tačkom 55. Preštampano u »Saborskim Novinama« te u knjizi »Njekoji spisi iz javnoga političkoga djelovanja Metela baruna Ožegovića Belskoga i Barlabaševačkoga« Zagreb 1887.

[7]) »Narod. Nov.« g. 1848. br. 24.

[8]) Štampani su u »Nar. Nov.« u hrvatskom prevodu i madjarskom originalu u zvaničnom saborskom zapisniku. Prevod po ovom izdanju dao je Vežić: »Urbar Hrvatsko-Slavonski« Zagreb 1883.

[9]) Ožegović, loc. cit.

[10]) Zanimljivo bi bilo u detaljima proučiti akciju ovog odbora, koja u koliko ja znam, nije bila do sada predmetom specialne rasprave.

[11]) »Nar. Nov.« br. 25. prilog zbirka plakata od god. 1848. g. Vladimira Mažuranića. Jedan primerak znamenitih zahteva čuva se u arhivalnoj izložbi Z. A.

[12]) »Nar. Nov.« br. 30 od I.—IV. g. 1848.: dopis iz Križevaca, koji je uredništvo štampalo sa primedbom: »Ovo piše jedan vredan potomak stare hrvatske plemenite familije« i pozvalo je sve plemiće da ga slede. Sem ovog što je u tekstu navedeno, interesantno je navesti još motivaciju križevačke skupštinske odluke, kako je prikazuje dopisnik i »nećemo mi da se puk diže, da se doma svadjamo i priliku mu dajemo da upotrebi silu; čujemo što drugdje biva: valjda da aristokrate hoće čekati, dok im se vladanje trgne iz ruke à la Metternich i Louis Philippe.«

[13]) V. A. Zapisnici skupština županijskih 52. g. 1848. Generalis congregationis 30. Martii art, 1 (latin.). Velikog spravišća 2. svibnja § 7. (o saborskim izborima) elaborat br. 617. i predstavka br. 618 izmedju spisa žup. skupštine g. 1848. Uporedi »Nar. Nov.« br. 40 od 27.-IV. dopis iz Varaždina. Odluke skupštinske snabdeo je dopisnik ovom primedbom: »Eto, vidi domorodni čitatelju, naša je županija verna svome duhu narodnom, nego ako oči svratiš na njezine urbarske zaključke poznačeš sa mnom, da je taj duh onaj stari, starajući se samo za svoj gospodski džep a ne za blagostanje puka... O, gospodo Varaždinska, čuvajte se da ne bi svojom reakcijom navukli nevolju, bedu i nesreću na sebe nego i na druge nedužne ljude«. Vidi još i »Agramer Zeitung« od 8. IV. g. 1848.

[14]) Kako su seljaci primili ovako uputstvo o ovome člankopisac ćuti (vidi »Agr. Zeit.« N. 50 od 11. V. g. 1848.).

[15]) »Nar. Nov.« br. 31. od 16. IV. 1848.

[16]) »Nar. Nov.« br. 36. od 18. IV. 1848. Dopis iz Malog Tabora.

[17]) »Nar. Nov.« br. 37 od 20. IV. Isti dopis štampan je nemački u »Agramer Zeitung«-u br. 42 od 11. maja. (br. 50, članak »Ueber die Robotbefreiung«) vraćajući se na postupak autora dopisa, »Agramerica« ga je surovo osudila.

[18]) Ex actis sedriae Gl. Comitatus Zagrabiensis die 28a Aprilis a. 1848. servatae § 1. Izvorni spis na latinskom jeziku u Z. Ž. A. izmedju spisa Žup. Upr. Odbora mesec apr. 1848.

[19]) »Nar. Nov.« od 27. apr. 1848. Dopis iz Karlovca Gornjeg.

[20]) Z. Ž. A. Spisi Upr. Odb. 1848. maj; Okružnica bana Jelačića od 29. travnja 1848. praesid br. 20.

[21]) Banska povelja naštampana je kod Vežića, op. cit. str. 500. O autorstvu Gajevu vidi Dr. David Bogdanović. Pregled književnosti hrvatske i srpske. Zagreb s. a. II. str. 160.

[22]) Dr. Josip Matasović priopćio mi je, da se po mnogim selima još i danas priča u epskom stilu, kako je na raskršću puteva bio publiciran travanjski banski proglas.

[23]) Kako se lagano postupalo u Zagrebačkoj županiji prilikom proglašenja prekog suda vidi se iz mnogobrojnih akata. Z. Ž. A. Spisi Upr. Odb. g. g. 1848. i 1849. O prilikama u županiji sremskoj u »Nar. Nov.« br. 44 prilog: »Vesti iz Srema« i u dokumentima Sremskog Žup. Arhiva (jedan od njih štampao sam gore u dodacima).

[24]) Original u Z. Ž. A. izmedju spisa Upr. Odb. god. 1848. maj. Sačuvao sam pravopis originala.

[25]) Izborna akta i popis saborskih zastupnika u spisima Z. A. g. 1848. Acta Congregat. 105/1. Statističke podatke vidi u Nar. Nov. br. 49 od 24. V. 1849. i (nepotpune) izmedju spisa Z. A. 849. Bansko Vijeće. Unut. Ods. akt br. 839. Popis zastupnika odštampan je i u »Saborskim Novinama« god. 1848. Popis koji je naštampao Dr. Rud. Horvat — Ban Jelačić I. Zagreb 1909. — nije potpun, pa i ne teži za potpunošću.

[26]) »Nar. Nov.« br. 52 god. 1848. i br. 54. »Agramer Zeitung« br. 69 od 24. VI. 1848. članak Donata Tomića »Über die Lebensfragen der Königreiche Kroatien und Slavonien«.

[27]) Kurelac Gaju pismo br. 209 u »Gradji za povijest Hrvatske književnosti« VI. str. 110.

Iz nekih vjerodajnica i zapisnika o izborima narodnih zastupnika na saboru vidi se, da su ovakva uputstva i instrukcije postojale. Tako n. pr. u izbornom aktu grada Križevaca čitamo, da su njegovi zastupnici Janda i Žigrović dužni: »u smislu danog sebi odavle naputka odvetovati«. Neki su naputci priloženi vjerodajnicama n. pr. brodski. Mnogi naputci su isto šta i tegobe — vidi gore u tekstu poglavlje I. takodjer ove note pod br. I (up. Z. A. Acta Congr. fasc. 105. kart. II. i III.).

(Križevačka vjerodajnica ibid. br. 69.).

Treba naglasiti, da sa pogleda stare hrvatske »Konštitucije« izborni red bana Jelačića i ceo sabor nisu bili »zakoniti«. Ali prema jednoj izreci tog doba »okolovštine vremena sile«, pa revolucija ne vodi računa o starinskim »konštitucijama i pravima slavnih stališah i redovah«.

[28]) Citirani u tekstu brojevi novina.

[29]) Diskusiju sam izložio po »Nar. Nov.«, gde je jedino nalazimo. Urbarski Zakon štampan je u službenom Saborskom Zapisniku, te je više puta preštampavan, n. pr. kod Šuleka »Naše Pravice«, te kod Vežića op. cit.

[30]) P. A. Zapisnici županij. skupštine iz god. 1848. tač. 373. »Nar. Nov.« br. 78. od 25. jula: dopis iz Požege.

[31]) V. A. Zapisnici žup. skupština god. 1848. 18. jula čl. V.

[32]) Z. Ž. A. Spisi upr. odb. god. 1848. maj.

[33]) Ibid. i d.; Ibid. zapisnici skupšt. sjednica pod 8. augusta čl. VIII. §. 8., §. 11.

[34]) Idem referat Sandora, izmedju spisa uprav. odb. g. 1848. sept.

[35]) Z. A. Spisi banskog vijeća odsj. unut. 1848. 4od. br. 27. te br. 27.

[36]) Z. Ž. A. Spisi upr. odb. g. 1848. jula br. 255. od 20. jula

[37]) Z. A. Spisi B. V. U. O. Br. 118. od 29. jula.

[38]) Ibidem idem br. 329. od 14. septembra i br. 348.; br. 354. od 19. septembra.

[39]) Z. Ž. A. Molbe Kaptola i grofa Draškovića izmedju spisa uprav. odb. g. 1848. oktobar i novembar.

[40]) Ibidem idem septembar 1848. Z. A. B. V. O. U. broj 771. od 23. VIII. 1848.

[41]) Z. Ž. A. upr. od juni 1848.

[42]) V. A. Zapisnici žup. skupština sves. 52. Zapisnik malog spravišća 7. rujna g. 1848. čl. jedini. Akt kot. suca Kazimira Jelačića br. 1324 izmedju spisa Upr. Odb.

[43]) Sva akta u Z. Ž. A. izmedju spisa Upr. Odb. za mjesece jul i august god. 1848. Sačuvao sam tačno jezik i pravopis originala.

[44]) Idem mjesec juli. Ista napomena kao u prethodnom broju.

[45]) Zapisnik sednice od 31. okt. g. 1848. §. 16. u knjizi Zapisnika »odobrava se i prima na znanje«. Z. Ž. A.

[46]) Idem oktobar i Z. A. B. V. O. U. akt Josipa Bunjevca iz Rijeke od 31. augusta 1848. broj 145.

[47]) Referati pomenutih sudaca od 4. septembra U. Z. Ž. A. izmedju spisa uprav. odbora za septembar mjesec 1848. Upoređi Gjuro Šurmin. »Hrvatski Preporod« I. str. 100 i sl. Ferdo Šišić »Hrvatska povijest« III. str. 180 i sl. Rudolf Horvat »Najnovija povijest Hrvatske« str. 35 Z. A. Acta et articuli dietales XII. str. 325—373.

[48]) Referat Bunjevca idem septembar; referat suca Kukovića od 26. jula idem jul; Z. A. B. V. O. U. br. 720 od 17. jula.

[49]) Idem pisma i kuverti priklopljeni su k aktu podžupana Josipa Bunjevca od 7. augusta br. 142. Upoređi br. 129.

[50]) »Prijatelj puka« urednik Dragutin Kušlan, sreda 16. VIII. 1848. br. 2. »Selanski razgovori o ukinutoj tlaki«.

[51]) Z. Ž. A. Zapisnici županijske skupštine g. 1848. velika skupština 15. septembra čl. 1. o predaji vlasti, čl. 2. §. 1. o stanju kotara svetoivanskog, §. 2. nalog podžupanu Čačkoviću.

[52]) Idem spisi upr odb. septembar g. 1848. O sledećem događaju vidi »Zapisnik« 4. okt. §. 6.

[53]) »Agramer Zeitung« br. 103. od 12. septembra i br. 106. od 19. septembra 1848.

[54]) »Slovenski Jug« br. 20. od 19. septembra 1848. »Prijatelj puka« br. 6. od 20. septembra g. 1848.

[55]) »Narodne Novine« br. 128 od 19. X. 1848.: dnevna vest »Iz Zagreba«.

[56]) »Narodne Novine« br. 129. od 21. novembra članak: »Gornjica i desetina«, »Agramer Zeitung« br. 132 od 18. novembra.

[57]) Idem br. 133. od 21. novembra.

[58]) »Narodne Novine« br. 129. od 21. novembra cit. članak i br. 131. od 25. novembra uvodni članak.

[59]) »Slovenski Jug« br. 46. od 19. novembra; »Prijatelj puka« br. 15.

[60]) Z. Ž. A. Spisi upr. odb. novem. 1848.

[61]) Originalni proglas Bana U. Z. A. B. V. O. U. g. 1848. br. 579. pod 24. nov.; štampan je u svima novinama n. pr. u »Narodnim Novinama« br. 131. od 25. novembra. 200 primjerka banskih proglasa sa pečatom i 150 bez pečata za raspačanje u narodu poslano je virovitičkoj županiji (O. A. spisi upr. odb. žup. virovitičke g. 1849. br. 11.). Original sprovodnog pisma banova u Z. A. cit. zbirka i broj: prepis O. A. ibidem.

[62]) »Narodne Novine« br. 129.

[63]) »Narodne Novine« br. 131. od 25. nov.

[64]) Z. Ž. A. spisi upr. odb. god. 1848. december. Tako, n. p. v. u aktu od 9. okt. 1848.

[65]) Original u O. A. spisi upr. odb. g. 1848.

[66]) Original upućen »Visokoblagorodnome banskomu namestniku i pr. Gospodinu Mirku Lentulaju u Zagrebu u O. A., izmedju spisa Upr. Odb. g. 1849. Sačuvao sam pravopis originala. Idem br. 99. uporedi molbu općine od 16. decembra g. 1848. br. 69.

[67]) O. A. br. 211.

[68]) Idem br. 137, br. 40; Z. A. B. V. O. U. g. 1849. br. 1057.

[69]) O. A. idem br. 60.

[70]) Idem br. 292.

[71]) Idem ibidem.

[72]) Z. Ž. A. spisi Upr. Odb. dec. 1848.

[73]) Zapisnici upr. odb. 2. maja i 16. maja g. 1849. tač. 74. i 240. u Z. Ž. A.

[74]) Z. A. B. V. O. U. g. 1849. br. 1135. Z. Ž. A. spisi Upr. Odb. g. 1849. okt.

[75]) Zapisnik sjednice Upr. Odb. istog dana u knjizi zapisnika g. 1849. u Z. Ž. A.

[76]) Z. Ž. A. spisi uprav. odbora g. 1849. maj.

[77]) Pravila Upr. Odb. §. 5. i 6.; zaključak br. 383. Sve ovo je javljeno banu 2. augusta. Zaključak br. 409 P. A. XIV. g. 1848. svez. VI. A. B. V. O. U. 1848. god. br. 160. P. A. IV sveska 151. i 152. god. 1849.: zaključak odbora br. 119. od 28. februara Z. A. B. V. spisi god. 1849. br. 217.—47 od 11. januara god. 1849.

[78]) P. A. idem broj 125.

[79]) Idem ibidem broj 228.

[80]) Idem ibidem 5. maja 1848. broj 348.

[81]) Idem ibid. br. 405.

[82]) Idem br. 135.

[83]) Idem br. 510.

[84]) Motičarina to je daća od motike i vinograda. Izvanselišni su vinogradi bili opterećeni t. zv. motičarinom, koja se davala od motičine ili pinte. Upor. Vladimir Mažuranić — »Prinosi za pravno-povjesni rječnik« s. v. »Motičina i Pinta«. Z. A. B. V. U. O. 11. januara g. 1849. broj 180.—40.

[85]) P. A. IV./151—152 zapisnici Upr. Odb. g. 1849. br. 85.

[86]) Z. A. B. V. U. O. g. 1849. br. 60.

[87]) P. A. IV./151—152 broj 344.

[88]) Idem ibid. zaključak br. 348 Z. A. B. V. U. O. 26. marta 1849 br. 617; idem ibidem g. 1849. br. 906.

[89]) Idem ibid. odluka od 25. maja.

[90]) P. A. IV sv. 151—152 g. 1849.; spisi br. 511—512; Z. A. B. V. O. U. g. 1849. br. 162; P. A. br. 548; Z. A. ibidem br. 2666.

[91]) Z. A. B. V. O. U. g. 1849 aug.

SADRŽAJ

21. G. Faljković. Skazanija inostrancev o Rossiji (prikaz id. 1914.).

22. V. M. S. Huodžestvennyj putevoditelj po Italiji. (prikaz 1914).

23. Dokumenty i knjigi po ruskoj istoriji, hranjaščijesja v Stuttgartje (izveštaj o naučnom putovanju u »Ž. M. N. P.« 1916. jun.)

24. Prava nacionalnih menjšistv i graždan Ukrajinskoj narodnoj respubliki. 16°. Kijev. 1918. (ustavni dokumenti s komentarom.).

25. Istorija i sovremennostj (književni pregled u »Rodnaja Zemlja br. 1. Kijev. 1918.).

26. Serija prikaza i književnih pregleda u različnim kijevskim časopisima i novinama g. 1918.—19.

27. Samoderžavije i narod v Rossiji XVIII. vjeka. 16°. Kijev. 1919. (habilitaciono predavanje održano na sednici Ist.-Fil. Fakulteta Univ. Sv. Vladimira 23. nov. 1918. g.).

28. A. S. Lappo-Daniljevskij. (beleška »in memoriam« u »Rodnaja Zemlja« br. 2. Kijev. 1919.).

29. »Naše Minule« (prikaz id.).

30. »Ukrajinski problem« (Istorijsko-politička studija u »Misao« Bgr. 1920.

31. P. G. Vinogradov. »Učebnik vseobščej istoriji« (prikaz »Prosvetni Glasnik« Bgr. 1922.).

32.Jeda n slavofil o hrvatsko-srpskim odnosima (»Nova Evropa«, 1922.).

33. Ruska hronika (serija članaka »Južna Srbija« g. 1922.).

34. Druga ruska revolucija prikazana od ruskih učesnika i posmatrača (serija članaka »Nova Evropa«, Zagreb 1923.—24. g.).

35. Nova knjiga o dobu Careva Aleksandra II. i III. (prikaz »Uspomena« gr. Vite-a u »Srpskom književnom glasniku« g. 1923.).

36. Serija prikaza naučnih dela u »Južnoj Srbiji« (Skoplje 1922.—24. god.).

37. O nekim potrebama historijske nastave u našim srednim školama. (:Prosvetni Glasnik« 1923. god.).

38. Velika buna u Rusiji početkom XVII. v. (pristupno predavanje ka privatnom univerzitetskom kursu ruske istorije održano na Filozofskom Fakultetu u Skoplju 26. marta 1922. g. u »Južna Srbija« 1923. god.).

39. Druga ruska revolucija prikazana od njenih stranih posmatrača i učesnika (serija članaka u »Novoj Evropi«, god. 1924.).

40. »Dokumenti moderne ruske istorije« (serija članaka u »Novoj Evropi« god. 1924.).

41. »Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji« g. 1848.—49. i ukidanje kmetske zavisnosti seljaka«. 8⁰. Zagreb 1925.

42. »Druga (boljševička) ruska revolucija i njeno poreklo«. 8⁰. Zagreb 1925. (u štampi izd. »Nove Evrope«.).

43. Serija prikaza u »Narodnoj Starini« g. 1924.

Radovi u pripremi.

44. Cerkovnaja Žiznj i Cerkovnyj vopros v Jekaterininskoj komisiji 767 g. (t. I. izsljedovanje; t. II. materialy) (rukopis ove nedovršene radnje nalazi se u kijevskoj Univerzitetskoj biblioteci).

45. »Istorija seoskog stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u XVIII. i I. polovici XIX. v.«

46. »Narod i vlada u Rusiji u XVIII. veku (povodom dvestogodišnjice smrti Petra Vel. i stogodišnjice decembarske bune 1825.).

47. »Socijalna revolucija i socijalna reforma« (kritička studija o poreklu, suštini i posledicama savremenih socijalno-političkih doktrina).